

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

43. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1978

UDGIVET MED TILSKUD FRA:

Andelsbanken, Århus.

Handelsbanken, Århus.

Jyllands Kreditforening, Århus.

Midtjydsk Korn og Gødningsforretning, Skovby.

Mundelstrup Mejeri.

Provinsbanken, Århus.

Sparekassen, Hammel.

Sparekassen Midtjylland, Århus.

Odder kommune.

Århus kommune.

Ministeriet for kulturelle anliggender.

Bogen er sat med 10° Garamond og trykt i A/S Skanderborg Amtsbogtrykkeri, Skanderborg.

Papir: 115 gr. Thai-Cote.

Klicheer: Hammerschmidts Klichefabrik, Århus.

Bogbinderarbejde: V. Albrechtsens Bogbinderi, Århus.

Omslagsbillede: Gruppe af graner lige nordøst for Frijsenborg ved vejen til Pøt Mølle.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

FORORD

I den tid, vi lever i, er der usædvanlig mange, som oplever naturen på en langt mere bevidst måde end tidligere. Man nøjes ikke mere med den årlige skoutur og maden i en skotøjsæske, en masse ligefrem løber ud i naturen. At motionere er vel dog nok én ting, at opleve naturen med alle sine sanser noget andet. Givet er det imidlertid, at vi i dag har øjnene åbne for landskabets bevaring og udtaler os for og imod, når arealer, strækninger etc. af den ene eller anden grund trues.

Østjylland er i sjælden grad privilegeret med de smukke kyster, det blå hav, skovene med deres vekslende beplantning, det kuperede terræn og de storslåede udsyn. Derfor fandt vi også, at der var god grund til i år at lægge hovedvægten af årbogens artikler på naturen omkring os.

Måske vil man synes, at den tyske, nu oversatte artikel om Frijsenborgskovene er snørklet læsning. På den anden side giver den de forstint interesserede et virkeligt godt indtryk af tilstanden i skovdistrikterne for næsten 200 år siden. Modvægten er skovrider Kjeld Ladefogeds både historiske, indsigtfulde og poetiske beretning om Marselisborg skovdistrikt.

Mellem disse to modpoler kommer vi både til Østjyllands geologiske opbygning og bevæger os ad næsten glemte veje, der

REDAKTION

Museumsinspektør *Erna Lorenzen*
ansvarshavende

Karen Haugstrup
redaktionens sekretær

Gårdejer *P. Damgaard Andersen*

Skolebibliotekar *Arne Gammelgaard*

kun anes i terrænet. Ligeledes får vi lidt erindringsstof, som trods et forudbestemt tema må med i en lokalhistorisk årbog.

Det har været en stor glæde at modtage disse saglige og interessante indlæg, ofte ledsaget af et rigt billedstof, der tit ellers kan være vanskeligt at fremskaffe, og det takker vi forfatterne varmt for. Vi håber, at artiklerne må være appetitvækkere for vore medlemmer til yderligere at opsøge og opleve naturen netop på de steder.

Erna Lorenzen

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING'S BESTYRELSE

Forretningsudvalg:

Formand: godsejer *Erik Kjær*,
Ristrup Hovedgård, 8381 Mundelstrup.

Næstformand: gårdejer *P. Damgaard Andersen*,
Hørret, 8320 Mårslet.

Kasserer: godsejer *J. A. Pontoppidan*,
Constantinsborg, 8260 Viby J.

Sekretær: landsrettsagfører *E. Lund-Sørensen*,
Søndergade 4-6, 8000 Århus C.

Trafikkontrollør *S. E. Sørensen*,
Peter Fabersvej 9, 8210 Århus V.

ØVRIGE MEDLEMMER

Erhvervsvejleder *Birte Voigt Lund*, Århus.

Skolebibliotekar *Arne Gammelgaard*, Hammel.

Karen Haugstrup, Århus

Direktør *Bent Knie-Andersen*, Charlottenlund.

Proprietær *Erling Holm*, Odder.

Lærer *Ove Jensen*, Hinnerup.

Brandinspektør *Carl A. Laursen*, Tved.

Museumsinspektør *Erna Lorenzen*, Århus.

Fotograf *Else Otzen*, Odder.

Museumsinspektør *Bent Ousager*, Horsens.

Handelsmand *Tage Rasmussen*, Højbjerg.

Smedemester *Søren Bak*, Ry.

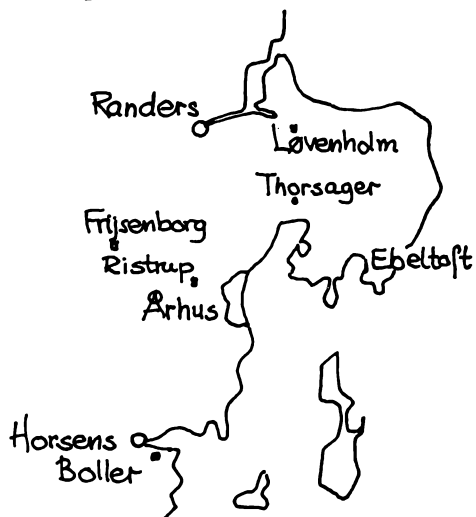
ÆRESMEDLEMMER

Fhv. gårdejer *Rasmus Bendixen*, Hasle.

Konsulent *Anton Jelsbak*, Hammel.

Proprietær *Søren Spanner*, Skjoldelev.

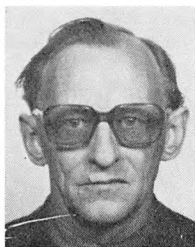
her skete det ...

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	3	Fra Thorsager sogn	75
Forfattere	7	Af <i>Kristian Vestergaard</i> .	
Frijsenborgs skove i 1820	9	Naturen omkring Århus	81
Af <i>A. Niemann</i> .		Af <i>Kjeld Ladefoged</i> .	
Djursland. Spredte træk af landskabets dannelsehistorie	31	Sømærketræerne ved Moesgård strand	95
Af <i>Henner Bahnson</i> .		Fotografi ved <i>Christian Pedersen</i> .	
En historisk rejse ad Den gamle Randers- Ebeltoft landevej	43	Småstrejf fra Østjyllands kulturfront 1978. Fredning af arealer ved Rathlousdal i Odder kommune	96
Af <i>Wilh. Kjær Jensen</i> .		Af <i>Hans Buthler-Jensen</i> .	
Barneår på Ristrup	59	Forstået eller misforstået landsbybevaring	99
Af <i>Otto Hagemann</i> .		Af <i>Jørgen Jessen</i> .	
Rosenholm Ådal	69	Litteratur om Østjylland 1977	100
Af <i>Arne Hansen</i> .		Af <i>Kjeld Elkjær</i> .	
Mens græsset gror svinder fortidens spor ..	73	Clausholm	102
Af <i>Arne Hansen</i> .		Af <i>Henrik Berner</i> .	
		Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup ..	103
		Af <i>Svend Nielsen</i> .	
		Djurslands Museum	104
		Af <i>Bjarne Flou</i> .	
		Arbejder-, håndværker- og industri- museet, Horsens	106
		Af <i>Jacob B. Jensen</i> .	
		Forhistorisk Museum, Moesgård	107
		Af <i>Hans Jørgen Madsen</i> .	
		Odder Museum	108
		Af <i>Jan Skamby</i> .	
		Kulturhistorisk Museum, Randers. Brev til en skolepige	110
		Af <i>Guri Dybsand</i> .	
		Silkeborg Museum	113
		Af <i>Christian Fischer</i> .	
		Købstadmuseet »Den gamle By«	115
		Af <i>Hans Lassen</i> .	
		Østjysk Hjemstavnsforening	119
		Personregister	121
		Stedregister	123

FORFATTERE

Henner Babnson er født 1919 i Frederikshavn, men boede hele sin barndom på Djursland. Han har studeret naturhistorie ved Københavns Universitet og har siden 1954 været ansat som leder af Danmarks Geologiske Undersøgelser sedimentlaboratorium. Foretager om sommeren geologiske kortlægninger bl. a. på det nordlige Djursland.

Otto Hagemann født 1910 på Ristrup. Student 1929 fra Sorø Akademi, elev på Akademiets Bygningsskole 1930–32, læst kunsthistorie 1932–34. Landvæsenlev på forskellige gårde og Korinth Landbrugsskole 1934–38. Fra 1938 ejer af forskellige gårde, fra 1957 ejer af Sæbyholm Skov ved Nakskov.

Arne Hansen er født 1917, prøveeksamen fra Hals Realskole 1933. Uddannet ved handel, ansat ved D.S.B. 1940, stationsmestereksamen 1941. Virkede som trafik ekspedient til 1962, da udnævnt til stationsmester i Løgten, senere i Thorsø til 1971, da banestrækningen blev nedlagt. Virker nu ved de lokalhistoriske samlinger i Lystrup og Todbjerg-Mejlby.

Wilb. Kjær Jensen, født 1905 som landmandssøn, uddannede sig i musik og sang. Var kantor og kordegn i Skanderborg Slotskirke 1940–50. Fra 1950–73 ved Sct. Peders Kirke i Randers. Gennem årene har han syslet med slægts- og egnshistorie og skrevet artikler til årbøger og dagblade. I de senere år har det i særlig grad været studiet af Randers-egnens nedlagte, gamle landeveje, der har optaget ham.

Kjeld Ladefoged, skovrider, født den 14. april 1913 på Falster, opvokset på Bogø, hvor hans far var skovfoged. Dr. agro. 1939 på en afhandling om træernes rodvækst. Ansat som skovrider ved Århus kommunes skovdistrikt den 1. december 1946.

Lars Daugaard Larsen havde sit hjem i Brabrand. Efter lærereksamen fra Århus seminarium i 1950 har han især undervist i gymnastik, dansk og tysk. Ved kurser og rejser i Tyskland har han specialiseret sig i det tyske sprog. I en årrække virkede han i Glostrup og har siden 1974 gjort tjeneste ved Østervangsskolen i Hammel.

Kristian Vestergaard, født den 9. september 1911 i Sahl, Houbjerg herred, flyttede til Løvel 1916. Gik i 6-klasset landsbyskole hveranden dag i 7 år. Kom ud at tjene som 12-årig, tjente ved landbruget i 14 år, købte en lille landejendom i 1937. Var på Rønde Højskole 1933–34 plus aftenskole. Gået på A.V.G.-kursus og holdt aftenskole i egns-slægtshistorie i Kjellerup og Silkeborg i 5 år.

Frijsenborgs skove i 1820

Af A. Niemann

Denne artikel handler om skovene under grevskabet Frijsenborg og deres tilstand i begyndelsen af 1800-tallet. Den er oversat fra tysk.

Omkring år 1800 var skovene i en miserabel forfatning. Med en forordning i 1805 begynder imidlertid et stort genrejsningsarbejde.

Ved forstlæreanstalten i Kiel virkede på den tid en docent, som hed August Niemann. I værket Vaterländische Waldberichte beskrev han skovenes tilstand. Formentlig benyttede han sig direkte af skovejernes indberetninger til staten, som ihærdigt fulgte forordningen af 1805 op. Selv om landet på grund af krigen med England og denne krigs langvarige følger var i store vanskeligheder, gik arbejdet med at redde vore medtagne skove dog støt fremad. Dette kommer tydeligt til udtryk i Niemanns afhandling: Forste der Grafschaft Frijsenborg in Jütland. Den blev publiceret i 1821. Afhandlingen er kendt og værdsat af skovhistorikere. Også her i Østjysk Hjemstavn har den været omtalt, idet skovrider Büllmann i sin artikel i årbogen fra 1952 referer til Niemanns beskrivelser.

Redaktionen har fundet, at afhandlingen i sin

helhed burde oversættes til dansk, da den rummer et væld af oplysninger, der også har almen interesse for enhver, som interesserer sig for kulturbistorie – selvfølgelig især set fra et østjysk synspunkt.

Overlærer Lars Daugaard Larsen, Hammel, har udført det krævende arbejde at oversætte afhandlingen. Han har bestræbt sig på respektfuldt at lade den oprindelige, tyske tekst bevare sit præg. Den strenge tysk-latinske syntaks virker ganske vist besværlig for de fleste læsere i dag, men til gengæld giver den en sproglig oplevelse i tilgift.

For at slippe forsvarligt fra dette møde med den skovhistoriske videnskab måtte vi have hjælp med hensyn til det forslige indholds korrekte behandling. P. Chr. Nielsen, Hørsholm, som er formand for Skovhistorisk Selskab og lektor i skovhistorie har været så venlig at gennemlæse oversættelsen og bringe de mange specialbegreber i fagligt korrekt stand. Han har endvidere udarbejdet de fleste af noterne.

Redaktionen retter en varm tak til P. Chr. Nielsen og til Lars Daugaard Larsen.

Grevskabet Frijsenborg, et af de ældste lensgrevskaber, allerede oprettet i 1672, men senere udvidet, anses for den største privatejendom i Danmark.¹⁾ Beliggende i

Århus, Viborg og Randers amter imellem de tre byer af samme navn, omfatter det med allodialgodserne,²⁾ kun godserne Boller og Møgelkjær ikke medregnet, et areal

på otte kvadratmil og omfatter 34 kirker. Også de to sidstnævnte godser hører til de betydeligste besiddelser i Jylland. Deres værdi vurderes til en million rigsbankdaler.³⁾ Begge – grevskabet og de nævnte godser – er de skovrigeste ejendomme i Jylland og måske i hele kongeriget.

Den nuværende ejer, Jens Chr. Kragh Juel Wind greve von Frijs,⁴⁾ var den første af de større gods- og skovejere i Jylland, der fattede den beslutning at rive de endnu betydelige skovstrækninger i sit grevskab ud af deres medtagne tilstand,⁵⁾ som også var faretruende for landet selv, ved at grundlægge en fast, vedvarende forstmæssig pleje og en forstandig behandling, overhovedet en driftsmæssig ordning i sine skovområder. Til sit held fandt han hertil den mand, der kunne udføre hans plan, idet han forenede viden og erfaring, mod og styrke. Overførster Wiinholt,⁶⁾ uddannet og forberedt gennem flerårig praksis på Sjælland, gennem rejser, gennem ophold og sit virke i Norge, overtog den ham tilbudte post, som han nu forestår med kærlighed og iver. I sit fag er han gennem forskellige værdifulde skrifter blevet kendt som en tænksom mand.

De følgende efterretninger har udgiveren ikke villet forkorte i formuleringen. Heller ikke der, hvor de måtte forekomme noget for omstændelige. Herved kunne man fratage dem noget af deres anvendelighed, som måske netop beror på brugbare enkeltheder. Det ville være såre påskønnelsesværdigt, om den meget kyndige bestyrer af disse skove ville berigtige eventuelle unøjagtigheder i disse efterretninger og udbedre mangler ved dem.

N.

Det samlede areal af skovene under grevskabet Frijsborg i Århus og Viborg amter udgør sammen med godsernes skove ca. 9150 tønder land. En tønde regnes til 14.000 kvadratalen. Deraf omfatter skovene i Århus amt 5090, i Viborg amt 1760 og godserne Boller og Møgelkjær i Vejle amt 2300.

Terrænet er temmelig bakket, gennemskåret af dybe slugter. Jordbunden på højedragene er næsten af ens beskaffenhed nemlig sandet med et ikke ufrugtbart, leret underlag, men i dalene og på det jævne terræn er det meget forskelligartet, snart en flere fod tyk overgrund, hvor under der er sand og ler, der snart kan være et meget fedt, rødt eller gult ler eller hvidt, meget dybtgående, mergelagtigt ler, snart tørvemoser og sump.

Hovedbestanden udgøres af eg, bøg, el og birk. Foruden disse møder man også avnbøg, ask, elm, lind, bævreasp, røn og hestekastanje. De fire første arter samt avnbøg, bævreasp og røn er oprindelig hjemmehørende her, hvorimod asken, elmen, linden og hestekastanjen er udplantede.

At dømme efter bestandens vækst er forholdene i det store og hele passende for eg og bøg, kun på bakketoppene mere velegnet for nåletræer, idet de ældste bøge her næppe vokser til en højde af 20 fod.⁷⁾ I visse revirer findes ege med en diameter på seks til otte fod og en ren stammehøjde på 24 fod, og bøge, som holder 20 til 24 favne.

Meget ugunstig virker vest- og nordvestvindene på trævæksten. Først og fremmest trænges der til et skovbryn af buske og hurtigtvoksende træer, der kan be-

skytte mod vinden fra disse sider. Brydes skovbrynet, eller hugges det helt væk, så er en ødelæggelse af hele skoven næsten uundgåelig, hvad flere eksempler vidner om. De gamle stammer bliver tørre i toppen, og de, der er vokset slanke op under beskyttelse, væltes af vinden, knækkes eller dør efter længere eller kortere tid uden at efterlade den ringeste opvækst.

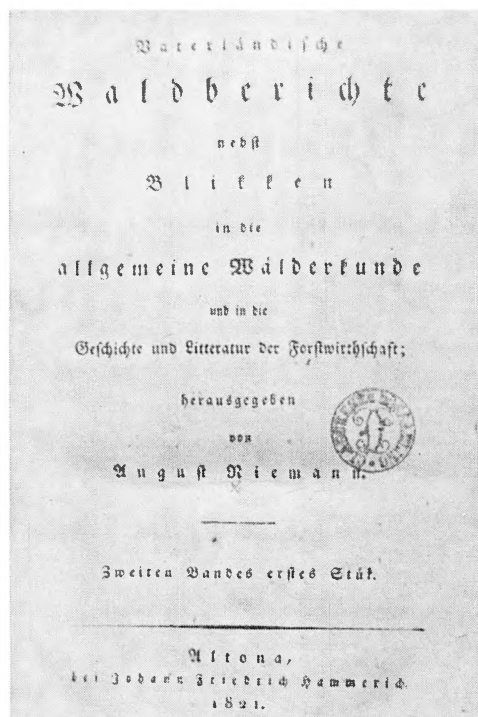
På denne måde er de mange øde, kun med lyng og enebær bevoksede strækninger opstået, thi vore forfædre begyndte med hugsten på vestsiden, således som det endnu i nyere tid er forekommet. Derved blev skovene udsat for denne den farligste vinds virkning og derefter ofte fuldstændig prisgivet øksen under det påskud, at man kun fældede udgåede og fra naturens hånd væltede træer.

Ved en sådan behandling var denne engang skovrige egn i fare for meget snart at blive forvandlet til en træløs ødemark.

Denne truende udsigt fik den nuværende ejer af grevskabet, greve Kragh Juel Wind Frijs til ufortøvet og eftertrykkeligt at sætte en stopper for det fremtrængende onde og ved en forstmæssig behandling at sikre grevskabets endnu værdifulde skovstrækninger. Han udnævnte den i 1816 fra Norge hjemvendte overførster Wiinholt til deres bestyrer og forvalter.

Nu var den første bestræbelse rettet imod så vidt muligt at indskrænke de krav, som skovene efter deres daværende tilstand ikke fortsat kunne tilfredsstille.

I denne hensigt blev 1. anvendelse af træ til kul til herskabets brug helt afskaffet og erstattet med tørv, 2. en besparelse på tømmer- og bygningstræ foreskrevet, idet der nu blev anskaffet det fornødne

Titelblad til *Vaterländische Waldberichte*.

træ i stedet for som hidtil at fælde de unge ege til bygningsspær, 3. truffet et mere hensigtsmæssigt arrangement med de mange vandmøller og stemmeværker og derigennem udvirket en formindskelse af træmaterialer, der skulle leveres, og samtidig en lettere ordning desangående, 4. mængden af de hidtil afgivne brændedepotater⁸⁾ formindsket, idet dels skolerne, fyrrer i tal, i stedet for de for hver enkelt hidtil bestemte tre favne brænde, nu hver især fik leveret 15 vognlæs tørv af skole-distriktets beboere, som også har stukket tørvene i herskabets moser, dels blev de mange frivillige træafgivelser efter omstændighederne enten afskaffet eller ind-

Jens Christian Carl greve Krag-Juel-Vind-(Frijs) blev født i 1779 på Juellinge, Halstedkloster, på Lolland.

Faderen var stiftamtmand over Lolland-Falster, ejer af baroniet Juellinge og ved arv efter sin mor også ejer af Frijsenborg, som han dog kun viede ringe interesse.

Da Jens Christian Frijs i 1815 overtog grevskabet Frijsenborg, skete det ikke uden tøven. Som ældste søn kunne han have valgt Juellinge, som var i en langt bedre tilstand end det store, for sømte og forgåede Frijsenborg.

skrænket. Nogle af disse ydelser kunne ganske vist ikke nedsættes, fordi de hvilede på egentlige kontrakter.

Hvilke fordringer, der stilles af enkelte

sådanne deputatister til skovene, bliver klart ved, at f. eks. forpagteren på Møgelkjær efter gammel kontrakt årligt tilkommer 80 favne gavntæ og brænde, hvor de nyere forpagtere kun modtager 20 favne, inspektøren 45, forvalteren 35, gartneren, lægen og flere andre 30 favne hver, så at der endnu årligt fældes 1200 favne deputatæ.

Ligeledes blev skovauktionerne indskrænket, idet der mod tidligere tre til fire tusinde favne nu årligt solgtes knap ét tusind.

Efter en ordre fra det kongelige rentekammer skulle alle Frijsenborgs skove være indhegnet⁹⁾ i året 1816. Der blev imidlertid først samme år gjort begyndelsen hermed, og siden er arbejdet årligt fortsat. Mere end tidligere må imidlertid tørvemoserne bidrage til at erstatte de formindskede afleveringer af træ.

Ikke ubetydelige, omend tidligere til dels dårligt behandlede, er tørvemoserne. Dog er der også flere ellers kun lidt eller slet ikke udnyttede moser, som nu kan byde på en stor skat af brændsel. Blandt andet moserne Rakkersø¹⁰⁾ på 100 og Uhrmose på 150 tønder land. I disse moser er tørvelaget 8 til 12 soden¹¹⁾ dybt.

Der er meget vildt, både kronvildt, dådyr, rådyr og harer, ræve, grævlinger, odere og mårer. Fuglevildtet består af vilde gæs, ænder, snepper, agerhøns, bekkasiner og spover.

Ulve og vildsvin¹²⁾ har været udryddet i lange tider, dog blev endnu i 1810 nedlagt en ulv, der formodentlig har forvildet sig hertil over isen.

Kronvildt møder man i rudler på 30 eller flere stykker. Dådyr er i det frie kun

fåtallige. I Dyrehaven er der over 300 stykker bag hegn. Rådyr findes i meget store mængder.

Forstpersonalet i Frijsenborgs besiddelser består af en overførster, fire skovridere og 60 skovfogeder.

Overførsteren har i løn fra greven 1000 rigsbankdaler i sølv, bopæls- og brugsret til den frie gård¹³⁾ Kraghlund med dertil hørende landbrug og 20 favne træ årligt, hver skovrider 200 rigsbankdaler i sølv, bopæls- og brugsret til en fri gård, hvortil 40 til 60 tønder land, 12 favne brænde og gavntæ, to skilling i stempelpenge¹⁴⁾ for hvert træ, der fældes i hans revir, fire skilling for hvert i hans distrikt til olden indbrændte svin¹⁵⁾. For opkrævning af auktionsspenge nyder han fem procent.

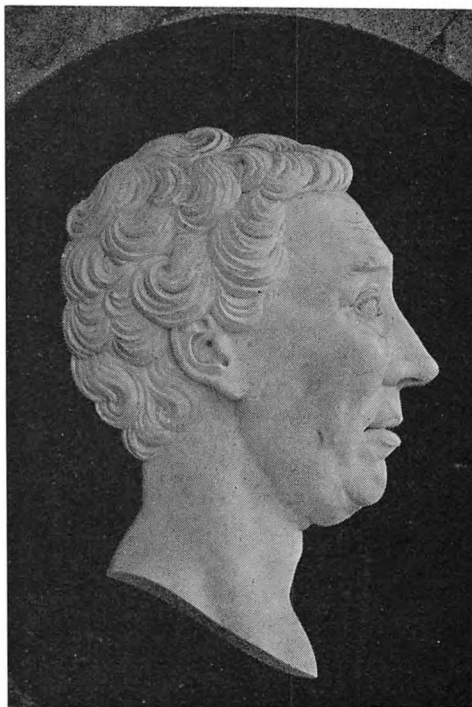
Skovfogederne har i løn 30 til 50 rigsbankdaler, en gård med så meget land, at de kan holde to heste og fire til seks køer, tre og en halv favne brænde årligt og den fornødne tørv, to skilling i stempelpenge for hvert i deres distrikt fældet træ. Barken af egetræ¹⁶⁾, herskabet bruger til tømmer- og bygningstræ, deler de med skovrideren. Alle tjenesteboliger ligger tæt ved skovene og på den side, hvorfra de fleste skovtyverier sker, så at sådanne ikke let kan forblive uopdagede.

De opdagede skovforbrydelser afgøres ved den adelige tingret på Frijsenborg, som består af birkefogeden, en retslærd og en gejstlig og straffes efter den danske skovforordning af 1733¹⁷⁾. Anmelderen får en tredjedel af den bøde, lovovertræderen skal betale.

Jagten bestrides af to ansatte jægere. Disse har leverancen til køkkenet, opsynet med Dyrehaven, fodringen af vildtet om

vinteren o.s.v. Forstbetjentene har kun lidt at gøre med jagten. Pålægges det skovrideren af og til at levere et stykke vildt, så skal de, som ved alle jagter i deres revirer, være til stede, hvis deres arbejde tillader dem det. Ved klapjagterne skal skov-

De ideer, som fremsynede forstfolk i slutningen af 1700-tallet byggede deres virke op over, stammer især fra den tyske forstmand J. G. von Langen. På kongens vegne var det overjægermester Carl Christian Gram, som organiserede von Langens indsats i det danske skovvæsen. Gram var gift med en komtesse fra Frijsenborg, og hans sarkofag står i Hammel kirke. Billedet her viser et relief fra denne sarkofag. Takket være den nære forbindelse mellem C. C. Gram og Frijsenborg blev der plantet en del nåletræer i Frijsenborg Dyrehave samtidig med von Langens storstilede nyplantninger i statsskovene i Nordsjælland.

fogederne i distrikterne, hvor der jages, anføre klapperne.

Alle skove bliver behandlet som høj-skov¹⁸). Efter forudgående indhegning bliver de, når de har nået hugstmoden alder, stillet til den mørke og senere til den lyse hugst. Når ungskoven overalt er ligeligt fordelt, til stede i passende mængde og har nået den højde, at den ikke længere har behov for modertræernes beskyttelse, så afdrives disse fuldstændig. Disse hugster sker om vinteren, når sneen ligger højt, og træerne bliver straks som store kævler på slæder befordret hen til vejene til videre bearbejdning.

De ofte store sletter¹⁹) i skovene bliver efterhånden kultiveret, for det meste ved udsæd af træfrø.

I 1818 gjorde man et forsøg med anlæg af en nåleskov på et areal, der tidligere var blottet for trævækst. Nåletræerne har hidtil trivedes godt på trods af de tørre somre. Derfor er der i de sidst forløbne to år (1818 og 1819) årligt blevet udsået 1000 pund nåletræsfrø. Alene de i planteskolerne i 1817 udstroede lærkefrø har allerede sidste forår leveret 16.000 kraftige planter.

Forberedelsen af jorden til udsæd af nåletræsfrø i de indhegnede skove er sket på følgende måde:

1. På de med lyng bevoksede områder anlægges tre fod brede kvadrater som et dambræt. Et urørt kvadrat ligger lige ved siden af for at kunne give plads for den tyndt afskrællede græstørv. Denne stikkes af med en spade, som er forsynet med et krumt skaft, og med denne spade laver en arbejder 100 sådanne kvadrater på én dag. Arbejdet sker om efteråret før såningen

eller om foråret, så snart frosten er af jorden. Ved såning i april løsnes jorden først af arbejderne med jernriver. Såningen forrettes af 12–16 årige børn. Hver af dem bærer en pose fyldt med frø og et målebæger af træ, som rummer 200 frø-korn, der efter anvisning bliver udstroet af hvert barn i en bestemt række i hvert kvadrat, som bliver revet af en voksen, der følger efter i den samme række. På denne måde sås dagligt 1000 kvadratmeter af hvert barn.

2. I de områder, der er bevokset med enebær, hvor disse bruges til gærder, veje og faskiner etc., ryddes jorden i tre fod brede striber, mos og græs bliver skrællet af og lagt på siden. Mellem de således ryddede striber lader man en lige så bred stribe ligge, og her får enebærrerne lov til at stå, så de yder beskyttelse og skygge. På stejle skråninger stikkes disse striber i terrasser på kun én fods bredde for at forebygge, at frøene rives væk af det nedskyllende vand. Løsningen af jorden sker her som ved kvadraterne med riven. Kun må børnene her være mere øvede i at så og være under strengt tilsyn, fordi frøene her udstroes uden målebæger.

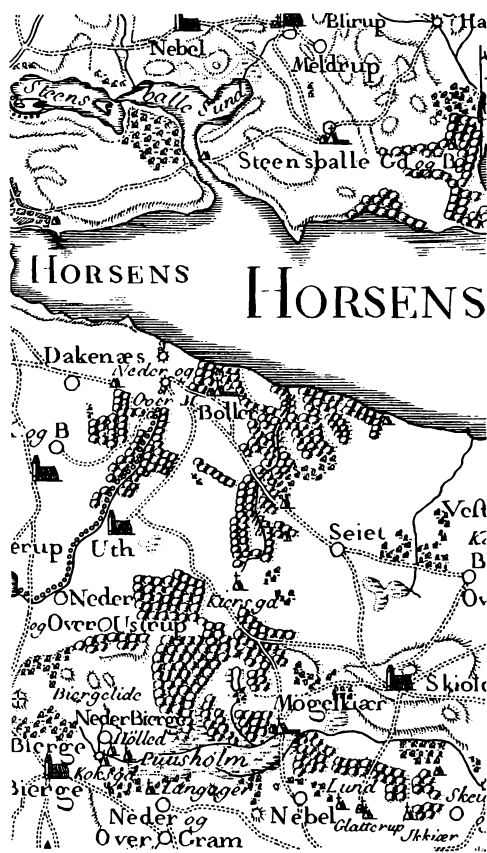
3. Ved afbrænding af heden et år før tilsåningen. Om foråret, når regn kan ventes, bliver jordbunden revet over med jernharver, frøet bliver strøet ud, og der trækkes igen over med harven.

4. Tilpas forberedt ved hjælp af korn-avl gennem et år eller to tilsås jorden om foråret med havre, og efter at denne er blevet ordentlig harvet, udstroes træfrøene og trykkes ned i den løse jord ved hjælp af en tromle. Havren skal om sommeren give de unge planter læ og skygge, men

ved høsten må man gå meget varsomt til værks.

Af det rige forråd af agern de to sidste år blev der samlet 220 tønder, som dels blev sået i rækker i indhegnede planteskoler, dels på sletter i skoven. Ved at gå i række opnår man den fordel, at de unge træer før udplantning til blivestedet ikke behøver omplantning. Kun bliver pæleroden afstukket under jorden med en skarp spade – en i Skotland af overførsteren iagttaget fremgangsmåde²⁰). I de ubevoksede lysninger sker forberedelsen enten ved korndyrkning, eller, hvor grønsværen ikke er kraftig, ved en enkelt pløjning. I førstnævnte tilfælde forsøgte man at dække agerne med jord ved flad pløjning. Men hvor der kun blev pløjet én gang, skete det med en jernharve. Resultatet af nedpløjningen stod fuldstændig mål med forventningerne. Agerne blev alle vel dækket og forblev ubeskadigede af frosten. Af de nedharvede agern derimod frøs et temmeligt stort antal, fordi der ved denne fremgangsmåde, selv efter omhyggeligste harvning, altid ligger en mængde ubeskyttede oven på jorden.

I tyndtbevoksede og med græs stærkt tilgroede ege- og bøgebestande sættes der mange svin på olden²¹) fra efteråret og indtil nytår, når der indtræffer et godt oldenår, således at den græsdækkede jord bliver vendt op og ned, og den nye skov på den måde fremmet. Kort før modningen takseres oldenmængden af skovrideren og flere dertil udvalgte mænd. Ved kirkerne sker derpå bekendtgørelse om, i hvilke landsbyer og på hvilke dage svin brændemærkes til oldendrift. Førrige år (1819) blev i Frijsenborgskovene bræn-

Udsnit af det Kongelige Videnskabernes Societets kort, 1789.

demærket 3000 fulde oldensvin, som i indbrændingspenge til den pågældende skovrider gav to rigsbankdaler i sølv og otte skilling stykket.

A. I Århus amt ligger 16 skove under Frijsenborg, i alt 4970 tønder land samt ca. 120 tønder land ubetydelige skovstrækninger.

1. Tinning skov og Noringure, en sammenhængende og temmelig tyndt bevokset

Frysendahl Hovedgaards

Helsirup Byes Jorder.

Jorder.

Qvolbe

Voldbye Byes Jorder

skov på ca. 1100 tønder land, dels jævnt, dels bakket terræn, overalt lerholdig, med ét godt muldjordlag, består for det meste af eg og bøg med nogle birke i den sydlige del, alle i hugstmoden stand. Sidste år (1819) blev 400 tønder land af denne skov indhegnet med en dobbelt, beplantet jordvold. Når de unge planter fra sidste år i dette indhegnede, i den mørke hugst stående distrikt vil have nået en højde, så de ikke kan beskadiges af kvæget, og arealet igen kan overlades til græsning, så bliver den anden tredjedel og derpå den tredje behandlet på samme måde, så at altid to tredjedele af denne skov er udlagt til fornøden græsning.

Et *teglværk* i den sydlige ende af skoven, drevet for grevelig regning, brugte tidligere årligt tre til fire hundrede favne træ. Nu kun det halve. Det øvrige erstattes af tørv.

2. *Sønderskov*, på 100 tønder land, er indhegnet og består af 60–70 årige ege- og bøgetræer i frodig vækst. Ved øst- og vestsiden og også på en strækning midt igennem er skovbunden tørvejord med en birkebestand af elendig vækst, ellers flad og sandet. Efter sin alder må den endnu skånes for øksen.

3. Den *Gamle Dyrehave, Vognkjær* Skov og *Fajstrup* Krat, indhegnet i 1818, på 1000 tønder land, består for størstedelen af hugbare ege- og bøgetræer, blandet med nogle birke- og ellemosestrækninger. På temmelig fladt terræn består jordbunden, bortset fra den vestlige side, af

muldjord og sand, kun på få steder blandet med ler, er meget god til eg og bøg, hvad den kraftfulde bestand vidner om. Den hugstmodne skov har tidligere været temmelig stærkt udplyndret, og der fulgte på jordbunden uden grønsvær den smukkeste ege- og bøgeskov. De ikke ubetydelige sletter på vestsiden er i 1818 besået med nåletræ- og birkefrø, de sletter, der ligger midt i skoven, med agern.

4. *Lyngeballe* Skov, ca. 800 tønder land stor, kun adskilt ved landevejen fra Viborg til Århus fra det netop beskrevne indhegnede skovområde, er her meget bakket, jordbunden sandet og dårlig, bevokset næsten udelukkende med vantrivende ege- og bøgetræer. Denne førhen meget dårligt behandlede skov – næsten overalt at sammenligne med en lyshugst, dog uden ungskov – er for halvdelen vedkommende indhegnet, den øvrige del tjener forpagteren på den tilgrænsende gård *Lyngeballe* som græsning.

5. *Fajstrup* Skov, indhegnet 1819, omfatter 30 tønder land. Jordbunden er fed ler. Bestanden udgøres af eg, bøg og ask af middel alder med enkelte ellemosestrækninger.

6. *Riis* Skov, 60 tønder land stor, indhegnet i sommeren 1817, bevokset med bøg, avnbøg og enkelte ege. Terrænet er temmelig plant, jordbunden god skovjord. Den hugbare bevoksning er af meget slank og smuk vækst. Enkelte sletter blev sidste år tilsået med agern, som er kommet godt op. Denne skov bevarer i sit indre rui-

Udsnit af et kort over Hammel sogn. Kortet er ikke dateret, men det må være udarbejdet omkring 1815.

nerne af den borg, som tilhørte den modige helt Niels Ebbesen til Nørreriis.

7. *Hammel Skov*, lang, smal, uindhegnet, på ca. 150 tønder land, bevokset med eg og bøg, der i det bakkede område med dårlig jordbund har meget forkrøblet vækst. Et 1817 indhegnet stykke jord på 30 tønder land har dog meget god opvækst. Indhegning af det øvrige ville på grund af det bakkede og sandede terræn og den lange smalle udstrækning være forbundet med store omkostninger.

8. *Dyrehaven*, 300 tønder land stor, omgærdet med stager af unge el og enebær, rummer 300 stykker dådyr. Sidste år (1819) blev ved hjælp af et egestakit 100 tønder udskilt derfra og lagt til gårdens have som lystskov. Samtidig blev de gamle, til fældning tjenlige træer forstmæssigt afdrejet for i stedet at kunne fremelske nyt. Senere hen, når de unge træer har nået en sådan højde, at de ikke kan beskadiges af vinden, bliver skoven igen lagt sammen med og brugt som Dyrehaven. Terrænet i denne skov er så bakket, at træerne kun med største besvær og stedvis absolut ikke kan transporteres væk uden anlæg af bekostelige veje. Jordbunden er sandet, men ikke ufrugtbar. Man finder her ege og bøge af fortrinlig tykkelse, også ahorn, avnbøge, elme, linde og hestekastanjer, desuden et lille anlæg med nåltræer såsom ædelgran, rødgran, lærk og weymouthsfyr og almindelig fyr. Ædelgranen og weymouthsfyrren er af samme højde og tykkelse. Rødgranen er noget kraftigere, men højst og kraftigst er lærken. Ved en længde på 50–60 fod har den en diameter på tre fod. Af flere samtidigt plantede skovfyr er der nu kun to

tilbage, hvoraf tilmed den ene allerede er gået ud. Det ser ud, som om den i løbet af 50 år knapt opnåede 50 fod i højden og én fod i diameter.

Hele skoven er forsynet med brede spadserestier og engelske parkanlæg. På en 30 tønder land stor lysning blev i afvigte forår udplantet 14.000 tre-årige, her opelskede lærkeplanter. I denne lille lystskov ligger også en fire tønder land stor, for tre år siden anlagt planteskole, velforsynet med ét- til treårige nåle- og løvtræer.

9. *Rævhøj Skov* omfatter 100 tønder land spredt beliggende småskove bevokset med eg og bøg i blanding, dels hugstmodne dels mellemaldrende. Den er uindhegnet, terrænet temmelig bakket, jordbunden varm. Mange steder finder man kalken lige under den én fod dybe muldjord. Med grevens tilladelse kører beboerne i nærheden herfra en virksom mergel ud på deres marker, højst to vognlæs pr. tønde land.

10. *Foldby Skov*, ca. 60 tønder land stor, uindhegnet, kun bestående af meget forkrøblede ege, bævreasp og hassel i underskoven. Jordbunden er meget god agerbrugs- og græsdyrkningsland. Som sådan er den også tidligere blevet udnyttet. Endnu ser man sporene af tidligere høje agre²²). Sådanne findes også i mange andre skove, der nu er bevokset med 2–300 år gamle ege, især i den før nævnte Rævhøj Skov. Som historie- og stedkyndige folk her på egnen mener, skal dette tidligere landbrugsland af sig selv være vokset til med træer efter den tid, da pesten, den såkaldte Sorte Død, havde bortrevet de fleste indbyggere i Jylland og måske også havde ryddet denne egn for mennesker.

11. *Toustrup Skov* er på omtrent 200

Denne bygning, Fuglsang, fra midten af 1700-tallet, tjente som bolig for skovrideren indtil sidst i 1800-tallet. Bygningen er fredet.

tønder land og er temmelig bakket. Meget smukt trives her de slanke risbøge²³). I denne alder har de ikke behov for indhegning, men vel nok for at blive forskånet for øksen. På ét sted under skovbunden findes også her en skarp kalk, der af fjerntboende folk milevidt fra hentes og bruges som mergel.

12. Rye Nørreskov omfatter ca. 700 tønder land. Terrænet er meget ujævnt og flere steder meget bakket. Jordbunden er overalt meget sandet, kun i enkelte dale dækket med en med mange sten blandet overgrund. Skoven består af hugst-modne bøge. Store strækninger, som er

bevokset med lyng, ligger ind imellem. Selv om der ikke endnu har fundet indhegning sted her, og der udøves græsningsrettigheder, så møder man dog næsten overalt på bakkerne opvækst, som trives godt. Kvæget har ikke været den værste fjende for disse unge bestande, men ild, antændt af misdædere, har ganske hærget betydelige strækninger. På trods af det bedre forstpolitiet er der også i den sidste tid opstået skovbrande, som imidlertid straks er blevet kvalt. I den tilgrænsende landsby Rye fremstilles et stort antal træsko til de egne, som ligger rundt omkring i en afstand af tre til seks mil. Der bliver

også fremstillet meget trækul. Trods dette var træ dog meget billigt her, fordi landsbyen selv ejer ikke ubetydelige skove.

13. *Søbylunde*, en indhegnet, forstmæssigt behandlet hugbar ege- og bøgeskov, omtrent 100 tønder land stor, har overalt den smukkeste opvækst af ét- til fireårige ege- og bøgetræer, blandet med enkelte aske- og birketræer. Terrænet er noget højtliggende, men dog jævnt, jordbunden mere sandet end leret og dækket med op til tre fod overgrund. En nærliggende lille indhegning på 20 tønder land blev kultiveret i 1817 og 1818 dels ved plantning dels ved udsæd af nåle- og løvtræer.

14. *Sall* Skov har et areal på 40 tønder land og består af slanktvoksende, mellemaldrende ege- og bøgetræer, meget tæt. Skoven blev i 1818 indhegnet med en med birke beplantet jordvold. Samme år blev her en slette kultiveret med nåletræ. Jordbunden er på højdedragene sand med en noget bedre overgrund, som er en fod dyb. I dalene finder man muldjord, tørvemoser og ellemoser.

15. *Hund* Skov, en 20–30 årig bøgeungskov på 30 tønder land. Den er højtbeliggende, jordbunden er ler med en halv fod muldjord.

16. *Faurskov* og *Lyngå* omslutter med flere små ege- og bøgebevoksninger af forskellig alder, der ligger i bakket terræn på omtrent 200 tønder land, en tilkultiveret, flad dal på en halv kvadratmil. På trods af den meget sandede jordbund trives eg og bøg ganske godt her.

De øvrige kun ubetydelige af grevskabets skove, der er beliggende i dette amt, er allerede tidligere nævnt.

B. I *Viborg* amt er sporene efter tidligere ødelæggelser og hensynsløs drift af førhen rigt skovbevoksede arealer kun alt for synlige dels som øde strækninger og nøgne bakkedrag, dels som hist og her endnu vantrivende stammer. Kun den østlige del af amtet har endnu skove, og den betydeligste andel deraf har grevskabet Frijsenborg. Det samlede areal heraf er allerede angivet til 1760 tønder land. Af de følgende ni skove er kun fire fra 200–500 tønder land store, de øvrige under 100 tønder land.

1. *Haurum* Skov er indhegnet 1817 og omfatter 400 tønder land. Hugbare ege- og bøgetræer udgør hovedbestanddelen. Delvis forekommer også træ af middel alder og stangskov. Der er enkelte elm, ask, bævreasp, af og til ellemoser. Jordbunden, sandet ler, viser overalt den smukkeste fremvækst. En lille ca. tre tønder land stor egeplantning fra 1773 er vokset ganske godt. I årene 1818 og 1819 blev en 20 tønder land stor slette tilkultiveret med nåletræ.

2. *Houlbjerg-* og *Østergård* Skov, med ujævnt terræn, på bakkedragene meget sandet, i dalene og på de jævne arealer godt forsynet med muldjord, var før i tiden en betydelig ege- og bøgeskov på mere end 1000 tønder land. Nu er den formindsket til det halve, ca. 500 tønder land, og fortjener knapt navnet skov. Kun hist og her findes endnu en stamme. Forsømt og hensynsløst blev den gamle skov næsten helt afdrevet, uden at man efterlod den mindste opvækst. Kun i de jævne og lavereliggende dele viste der sig år efter år en mængde selsvåede unge elletræer, hvortil frøet er henblæst fra enkeltstående

stammer, og heraf er der allerede nu stedvis dannet ikke ubetydelige bestande. Således bliver med tiden alt jævnt land på en naturlig måde tilsået med el, og bakkerne vil blive kunstigt tilsået med nåletræ.

Meget gunstig er denne skovs beliggenhed ved den sejlbare Gudenå, på hvilken transporten til det nærliggende Randers kan ske med lethed.

3. *Aidt* Skov består af flere små uplejede egebestande af forkrøblet vækst med under-skov af hassel, i alt på omtrent 80 tønder land.

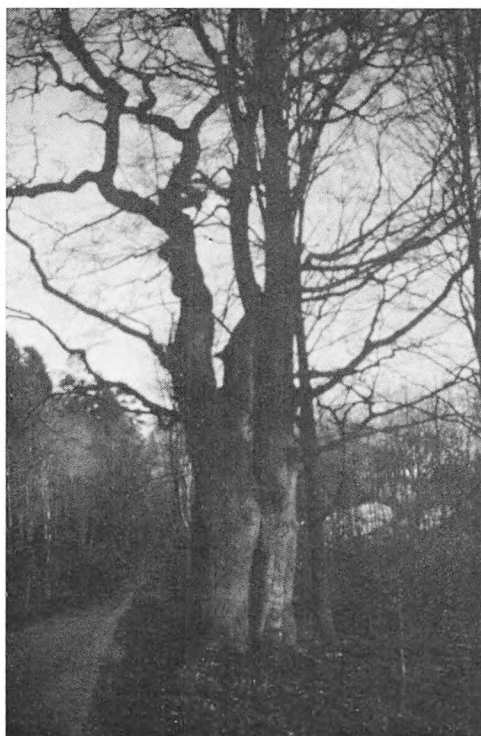
4. *Boskov* er kun 40 tønder land stor, bevokset med eg og bøg af middel alder. Den meget svære jordbund hæmmer væksten. De kvalte, udgåede træer bliver udhugget.

5. *Borridsø* Skov på 300 tønder land består af ege- og bøgetræer af hugstmoden alder. Terrænet er jævnt. Jordbunden har tre–fire fod overgrund. I sommeren 1820 skulle skoven omhyggeligt gennemhugges. Det træ, som ikke mere kunne vokse, skulle rømme pladsen for den unge opvækst.

6. *Hvorslevgårds* Skov, 30 tønder land

D i g e r n e var tænkt som et effektivt værn om fredskoven. Sammen med den dybe grøft og undertiden et risgærde kom digerne virkelig til at betyde en fast grænse for skoven. Efterhånden er deres betydning blevet svækket, men betydelige æstetiske værdier kan man ofte glæde sig over i forbindelse med digerne. Dette billede stammer fra skovbrynet ved Hovvejen mellem Voldby og Frijsenborg.
Fot.: Niels Haurum, juni 1978.

Bøgen og egen ved Søbylunde.

I kraft af sin hurtigere vækst og sin bladmosaik vil bøgen vinde kampen om lys og luft. Egen vil bukke under, men først efter en sej kamp. I dette tilfælde har den stået på i foreløbig et århundrede.

stor, er bevokset med eg, bøg og birk, indhegnet og forstmæssigt drevet. Her findes en fortræffelig birkeungskov.

7. *Borre Skov*, på 200 tønder land, bakket beliggenhed og meget sandet jordbund, dog bevokset med meget gode mellemaldrende ege- og bøgetræer. Disse to træarter trives her fortræffeligt. Indhegning er endnu ikke foretaget, men skal snart finde sted.

8. *Vejerslev Krat* på 60 tønder land,

heller ikke indhegnet endnu, egebestanden er af middel alder, meget forkrøblet og for det meste gået ud i toppen. Bestanden er meget spredt som følge af naturens og menneskets hånd. Terrænet er temmelig jævnt, jordbunden sandet og mager, hvad hele bestanden vidner om.

9. *Haxholms Dyrehave*, 60 tønder land, den tidligere dyrehave til godset Haxholm, der lå her, men blev nedlagt og sløjfet. Skoven – for tiden endnu uindhegnet – er beplantet med eg, bøg, ask, ahorn og elm. Jordbunden er dækket med en meget god og dyb muldjord. Skoven vil blive indhegnet så snart som muligt.

De resterende ubetydelige skove under grevskabet i dette amt omfatter tilsammen ca. 90 tønder land.

C. I *Vejle* amt. Grevens skove i dette amt hører under hans allodialgodser Boller og Møgelkjær og strækker sig for størstedelen langs med havet fra Horsens til Vejle. De er de betydeligste i hele amtet, omfatter tilsammen et areal på 2400 tønder land og er hidtil alle meget godt behandlede. Slanke ege, bøge og elle af forskellige alder og tykkelse udgør bestanden. Overfladen er her temmelig jævn, jordbunden fortræffelig, overalt tre–fire fod dyb overgrund og under denne et snarere løst end svært ler. De smukt voksende stammer har i hele Jylland ikke deres lige. I de gamle til fældning tjenlige skove, der står så vel i den mørke som i den lyse hugst, vokser der en herlig ungskov op på en jordbund, der på bedste måde er tilpasset med et lag løv og uden græsbevoksning. I de afdrevne områder trænger sig frem en tæt ungskov på fire–otte fods

højde, 20–30 årige og 60–80 årige bestande står ublandet i frodig livskraft. Ikke mindre fordelagtig er disse skoves beliggenhed m. h. t. afsætning. De grænser alle op til havet, og her lader træet sig des lettere sælge til højere priser. På samme måde som med den omhyggelige pasning af de herværende distrikter fortsættes der også uafsladelig med tilkultivering af sletterne i disse.

Således blev på én af disse sletter sidste år udsået 130 tønder agern, som har spiret meget godt og er vokset pænt. På lignende vis blev på en anden, tidligere dyrket med korn og besået med havre, i foråret 1818 udsået og nedtromlet 300 pund gran- og

fyrrefrø. På grund af den tørre sommer svarede denne udsåning imidlertid ikke til forventningerne.

Såvidt skovene. Nu noget om *tørvegravning*. I de to moser er der sørget for vandets afløb ved hjælp af brede og dybe grøfter. Ved hjælp af flere sluser kan vandet afledes eller opstemmes. Man begynder at grave fra den side, hvor jorden er dybest, så vandet altid bagude løber ned i grøfterne. Græstørvene og overjorden bliver med det samme kastet bag grøfterne i den opgravede plads, så jævnet ud og fra om efteråret til om foråret sat under vand ved at åbne sluserne.

Til herskabets brug var hidtil årlig ble-

Denne bygning ved Kraglund i Hammerum sogn har formentlig været bolig for overførster Wiinholt.

vet brændt 5–600 tønder trækul og tørvekul. De sidste foretrækkes nu, efter at der ved tørveforkulningen iagttages en bedre fremgangsmåde. Før i tiden kastede man 10–12 læs tørv i en bunke, som blev antændt om natten og skulle brænde så længe, til den overalt var rød. Med megen besvær rev man den så fra hinanden, dækkede den med græstørv og jord og rensede kullene den næste dag. Ilden, som derpå endnu viste sig mange steder, blev slukket med vand, og derved blev kullene fuldstændig ødelagt. Ved denne behandling fik man mere aske end kul, desuden var disse langt fra så gode som trækullene, idet kulstoffet gik tabt med vandet.

Efter overførster Wiinholts anvisning er i de sidste år tørvekullene blevet brændt på følgende måde. Fra den plads, der er udset til milen, graves græstørven af i en ring, som fra midtpunktet til alle sider graves op konveks, og den opkastede jord bliver lagt rundt om pladsen, for bagefter, når den er blevet rensat med en rive, at tjene som dæklag. Derpå slås to–tre alen lange stolper ned i ringens midtpunkt, således at der forneden imellem dem opstår en otte tommer bred åbning, der er vendt

imod vindretningen, mens stolperne foroven bindes sammen. Forneden lukkes åbningen af to tørv, der er rejst op på den lange side, sat på tværs, og mileskorstenen fyldes med tørt, let antændeligt træ. Ved jorden laver man et ild- eller fyrerør mod vinden fra milens omkreds og til mileskorstenen.

Nu følger opbygningen af milen, idet tørven stilles i ringe på den lange smalkant rundt om mileskorstenen på en sådan måde, at der opstår så små mellemrum som muligt. Efter at milen har fået den bestemte kegleformede (konoide) form, jævnes den udvendig så meget som muligt, og alle eventuelle små mellemrum udfyldes med tørvestykker. Med tynde græstørv, der har græssiden vendt indad, sker derpå tildækning så vidt muligt med græstørvene sluttende tæt til hinanden. Man vælger gerne den tidlige morgenstund til antændingen, fordi milen den første dag forlanger omhyggeligt tilsyn.

Antændingen sker med en tynd stang, i hvis spaltede ende man fastbinder birkebark og tynde spåner, antænder den og stikker den gennem den ved bunden frembragte kanal helt ind til mileskorstenen,

Granallé i Lystskov.

St. St. Blichers kun lidet kendte novelle Landsbydoktoren handler om godslæge Bredefeldt, som boede ved Frijsenborg og døde i 1804.

I indledningen til denne halvbiografiske skildring af Bredefeldts levnedsløb hedder det: Fra den skønne herregård Frijsenborg ser du gennem en lang og mægtig granallé ned til den lille venlige by Hammel...

Den mægtige granallé eksisterer ikke længere. Nogle af træerne blev omkring 1930 anvendt til pilotering ved bygningen af broen over Oddeund.

Billedet her, som er stillet til rådighed af Jagt- og Skovbrugsmuseets arkiv, er taget i 1885. Da Blicher skrev sin historie om Bredefeldt i 1839, var træerne vel godt et halvt århundrede gamle.

hvor det tørre træ hurtigt fænger. Den øverste græstørv, der dækker toppen, tages af, for at milen kan ryge så meget bedre. Imens bliver den rensede jord kastet på det åbne dæklag og klappet til, så der bortset fra toppen intet sted på milen kan opdages den mindste røg. Man lader røgen trække så længe ud af denne åbning, til flammen slår ud, og man er sikker på, at den ikke slukkes. Nu dækkes toppen med græstørv. En fod længere nede stikkes imidlertid samtidig rundt i milen huller gennem dæklaget ind til tørv, så røgen kan trænge ud. Først når denne viser tegn på god antændelse og en nær forestående bryden i lue, stoppes hullerne, og otte tommer nede under disse laves 18 tommer fra hinanden nye huller. Så snart milen er brændt ned til disse, tilstoppes de også, laves lignende nye og fortsættes med det, til gløden har bredt sig helt til bunden. I vindretningen må der imidlertid være færre røgkanaler, fordi den på denne side brænder hurtigere ned. For at dæklaget kan slutte tæt til kullene, så der ingen mellemrum opstår, må milen klappes flittigt fra hullerne og op til toppen, og der må også ofte påkastes jord for at holde den tæt.

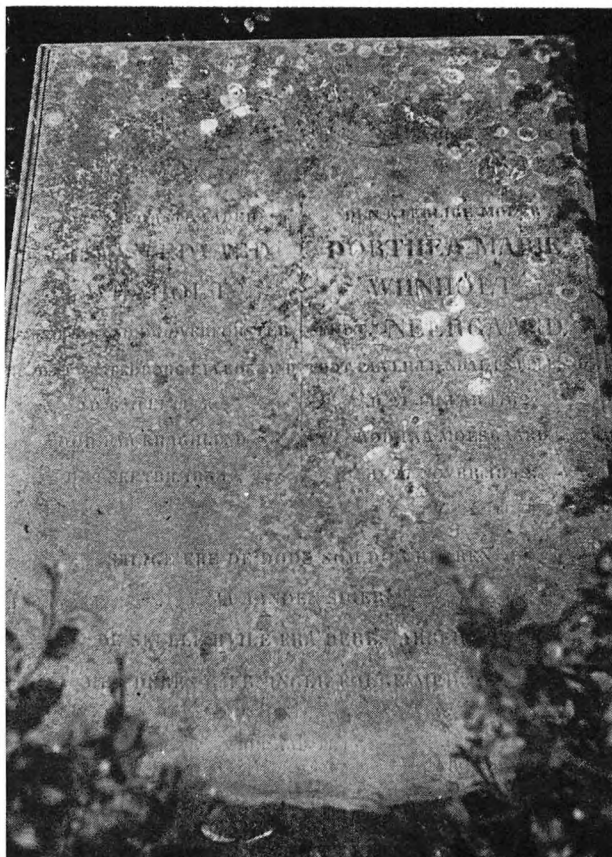
Når gløden før eller senere efter milernes forskellige størrelse er ledt ned til bunden, tages en græstørv ud, og på den anden side tages en anden ud, indtil flammen også her slår ud, og sådan fremdeles på hver side, til milen hele vejen rundt om er brændt ned til bunden. Dette er nødvendigt af hensyn til vandet i de nederste tørv. Derpå klappes milen så godt og der påkastes jord, så den nøgne græstørv ikke kan ses nogetsteds.

Således står den i 24 timer, før den er færdig. Derpå fjernes først jorden, som renses for græstørvstumper og lægges i bunker, herefter kastes også græstørvlaget til side, og milen bliver så godt som muligt rensed derfor. På den i forvejen rensede plads kaster man så milen fra hinanden og dækker de endnu varme kul med kulster²⁴). Let lader sig den næste dag kullene skille fra den fine jord med en jernrive.

Efter en sådan fremgangsmåde giver tørv, dobbelt så mange kul som efter den hidtidige, og i kvalitet kan disse ikke sammenlignes med de tidligere udvundne, de glinser som stenkul i brudfladerne og står efter smedenes forsikringer kun lidt tilbage for disse.

Selv om disse miler brænder længere end dem førhen, nemlig seks–otte dage, så tabes der derved alligevel ikke nogen tid. Dagligt kan der rejses og antændes en ny mile, og når de første er udbrændte, og mens den sidst byggede brænder ud, er der nok at gøre med at rense de første.

Vildtet nedlægges enten på anstands-jagt²⁵) eller på pürschjagt²⁶). De tidligere afholdte parforcejagter²⁷) er nu afskaffet. Harer og ræve efterstræbes stadigvæk med jagthunde og vindspillere²⁸), og de skydes også ved klapjagter. Om vinteren fanger man heller ikke sjældent ræven i udlagte svanehalsfælder²⁹), eller ved at man skyder den ved lokkemad. Grævlingen jages dels ved udgravning om efteråret, dels opsøger man den om natten ved hjælp af hunde og dræber den, men dels bliver den også nedlagt på anstand om aftenen, når den trækker ud. Om vinteren spores odder og mår i sneen og skydes eller fanges i

Overførster Wiinholts grav på Haurum kirkegård. Efter rensning af stenen lod teksten sig tyde således:

DEN TROFASTE FADER
 CLAUS EDVARD
 WIINHOLT
 JUSTITSRAAD OG OVERFØRSTER
 FØDT I WESTERBORG PAA LOLLAND
 DEN 6. JULI 1777
 DØD PAA KRAGHLUND
 DEN 12. SEPTEMBER 1833

DEN KJÆRLIGE MODER
 DORTHEA MARIE
 WIINHOLT
 FØDT NEERGAARD
 FØDT PAA LILIENDAL I SJÆLLAND
 DEN 27. JANUAR 1782
 DØD PAA MOESGAARD
 DEN 27. NOVEMBER 1842

SALIGE ER DE SOM DØ I HERREN
 JA AANDEN SIGER
 DE SKULLE HVILE FRA DERES ARBEJDER
 MEN DERES GERNINGER FØLGE MED DEM
 JOH. AAB. 14.13.

Fot.: Niels Haurum, 1978.

udlagte fælder. Fuglevildt skydes næsten kun for hønsehunde, undtagen gæssene, som man sniger sig ind på bag en skydehest³⁰⁾ og nedlægger dem så med flinten³¹⁾). Pelsene fra ræve, grævlinger etc. så vel som skindene fra hjortevildtet tilhører jægerne. I alt nedlægges årligt 150–200 stykker hjortevildt.

Da bestanden af hjorte sidste år var meget stor til skade for bønderne, lod greven sælge vildt. Siden nytår er dette imidlertid ophørt, efter at ca. 100 stykker er blevet solgt.

Fiskeriet i grevskabets små søer er ikke betydeligt, kun i Gudenåen er der et godt laksefiskeri.

Noter til Frijsborgs Skove i 1820

1. Note hos Niemann: Grevskabets indtægter blev i året 1806 – på ingen måde i overensstemmelse med dets størrelse og beskaffenhed – uden udbytte af skovhugsten og nogen oppebæringer, der ikke er til at bestemme, angivet til 16.000 rigsdaler, Begtrups »Beskrivelse over Agerdyrkingens Tilstand i Danmark, bd. 5, Nørrejylland I, 1808, s. 522. (Fotografisk optryk hos Rosenkilde og Bagger, 1977).
2. Et lensgods bestod af feudalgodset, der skulle gå udelt i arv til successor, d.v.s. den der skulle arve efter det af kongen bevilgede lensbrev. Til lensgodserne hørte grevskaber og baronier. Til et lensgods kunne der være knyttet allodialgods, der var lensherrens private ejendom, som kunne sælges og kunne arves af andre end successor, f. eks. lensherrens yngre børn, idet feudalgodset almindeligvis gik i arv til den ældste søn.
3. Note hos Niemann, der henviser til s. 363 hos Begtrup, se note 1.
4. Jens Christian Frijs overtog Frijsborg i 1815. Han var da 36 år gammel. I modsætning til de tidligere ejere, som havde haft høje embeder i statstjenesten, helligede han sig grevskabets drift. Det var der i høj grad brug for, eftersom godset var i en meget dårlig tilstand. Han var en dygtig og moderne landmand og administrator. Det store gods kom på fode igen, ikke mindst hvad angår skovene. Han knyttede fremragende

- forstmænd til sig som overførster og skovridere. I 1849 afstod han den nordlige del af grevskabet til sin søn Christian Emil Frijs. Sine sidste år levede Jens Christian Frijs på Boller. Da han døde i 1860, blev han begravet i Gravlunden lidt nordøst for slottet. Denne skovpart havde ellers heddet Rævhøj Skov, men kom så til at hedde Gravhøj Skov.
5. Gennem århundreder var skovene blevet benyttet til hugst og græsning uden tilstrækkelig hensyntagen til deres genvækst. Der var hugget gavntre og brænde samt gærdsel til indhegning af de dyrkede marker, og heste, kvæg, får og vildt havde haft deres græsgange i skoven. Ved hugsten af gavntre og brænde skånedes man de store træer af bøg og eg, der gav godt med olden til svineføde (se note 15). Ved gærdselhugsten huggede man underskoven, og selv om det i skovforordningerne hed sig, at ege-, bøge- og asketræer skulle skånes, blev de det langt fra altid. Kreaturer og vildt åd ikke alene græsset på skovbunden, men også de unge planter; meget af den ungskov, der nåede op over dyrenes bidehøjde, blev hugget til gærdsel.

Skovene blev tyndere og tyndere, og i slutningen af 1700-tallet drøftede man indgående den truende træmangel og foranstaltninger herimod. For at få nogen ungskov op, laver man mange steder indhegninger for at frede om opvæksten. Det stod sløjt til både

- i de private og i statens skove, og i 1763 indkaldte Frederik V Johan Georg von Langen, for at han skulle forestå en »forstlig Indretning« af de kongelige skove i Nordsjælland. Hovedprincippet herved var, at skovdriften skulle reguleres, således at hugsten ikke kom til at overstige tilvæksten, d.v.s. at skovene stedse kunne give lige store, ja ved den forbedrede drift stigende udbytter. Om skovenes tilstand i 1700-tallet, se E. Laumann Jørgensen og P. Chr. Nielsen: »Nordsjællands skove gennem 200 år«, 1964, s. 14–24.
6. Claus Edvard Wiinholt blev født i 1777. Han fik uddannelse som landmåler og begyndte sin forstlige løbebane, da han i en alder af kun 23 år blev skovrider på Petersgård distrikt i Sydsjælland. Fra dette lille distrikt kom han til Gribskov. Fra 1810 til 1816 var han overfører ved grevskabet Laurvig i Norge. Dels hørte den norsk-danske stat op at eksistere på den tid, dels var Wiinholt stadig ung – 39 år – og meget ivrig efter nye forstlige initiativer, og da han så fik tilbud om at overtage stillingen som overfører på Frijsenborg hos den unge – 36 år – og initiativrige Jens Christian Frijs, kom han til at udøve sin egentlige manddomsgerning her i Østjylland. I årene 1802 og 1803 havde Wiinholt på statens bekostning gennemført en længere forstlig studierejse til England, Skotland, Tyskland og Holland. Hans beretning om turen fik stor betydning for dansk skovbrug. Selv brugte han sine erfaringer på Frijsenborg skovbrug. Fra at være et temmelig problematisk aktiv blev skovbruget under Wiinholts ledelse gjort til en rentabel forretning med perspektiver helt frem til vor tid. Wiinholt havde bolig på Kraglund i Haurum sogn, og da han døde i 1833 blev han begravet på Haurum kirkegård, hvor hans grav endnu findes.
7. 12 tommers = 1 fod = $\frac{1}{2}$ alen = 31,4 cm.
1 favn = 3 alen = 1,88 m. 1 favn brænde er en stabel, der er 1 favn høj og 1 favn bred, bestående af 1 alen lange brændestykker. 1 favn brænde var 72 kubikfod = 2,23 rummeter.
8. Deputat – gratis tildeling af naturalier, især brænde, til embedsmænd og andre.
9. Fredskovsforordningen af 1805 tilstod skovejere fem år til at udskifte skovene, d.v.s. adskille de arealer, der i fremtiden skulle være fredskov fra dem, der skulle benyttes til landbrug. De sidstnævnte blev udlagt til de græsningsberetigede for deres hidtidige ret til at sende husdyrene på græs i skoven. Udskiftningen skulle altså være tilendebragt inden udgangen af 1811, hvorefter skovejere fik tre år til at indhegne skovene, d.v.s. inden udgangen af 1814. Når der her står, at Rentekammeret havde givet ordre til, at skovene skulle være indhegnet inden 1816, betyder, at grev Frijs havde fået to års udsættelse. Krigen 1807–14 havde forårsaget mangel på landinspektører og arbejdskraft, og på Frijsenborg begyndte man altså først i 1816 på at indhegne skovene, og af skovbeskrivelsen her fremgår det, at mange skove endnu ikke er indhegnede.
- Til hegn om skovene anvendte man især stengærder og jordvolde. De skulle være så høje, at de kunne holde ikke uvorne kreaturer ude, jfr. Forordning om Hegn og Markfred 1794.
10. Rakkersø er det store moseområde øst for Dyrhuset.
11. Soden er en tørv, hvis tykkelse er ca. et halvt spadestik eller 13–14 cm. 8–12 soden er således 1 til $1\frac{1}{2}$ m.
12. Den sidste ulv blev skudt i Nørrejylland i 1813 ved Estvadgård, syd for Skive, de sidste vildsvin omkring 1800, jfr. C. Weismann: »Vildtets og Jagtens Historie i Danmark«, 1931, s. 493 ff. og 507 ff. Både ulv og vildsvin færdedes i Frijsenborgs skove i ste halvdel af 1700-tallet.
13. En fri gård er fritaget for afgifter og hoveri.
14. Stempelpenge. Ved udvisning til hugst stempledtes træerne med årstal og ejerens bomærke med stempelhammeren.
15. Olden er skovtræernes frugter, særlig bog og agern, der er meget næringsrige. Om efteråret blev svinene drevet på olden i skovene. For at skovejeren, som fik en vis afgift – oldengæld – for hvert svin, kunne vide, hvor

mange svin der blev sat på olden, og ejeren kunne kende sine, blev svinene brændemærket. Til oldengæld blev de takseret efter deres størrelse. De voksne svin var hele eller fulde svin, de et-årige var halve svin, og grisene blev vurderet efter deres størrelse.

16. Egebark kunne sælges til garverierne.
17. Skovforordningen af 1733 indeholdt dengang de nyeste bestemmelser vedr. skovforbrydelser på de private godser. Bøderne varierede fra 20 rigsdaler for en stor eg til 3 rigsdaler for et læs grene.
18. Ved højskovdrift får træerne lov til at udvikle sig til stor størrelse, og træerne er først hugstmodne, når de er 50–150 år gamle. Foryngelsen består især af frøplanter, som sår sig selv eller plantes. I modsætning hertil sættes lavskovdriften, hvor træerne især forynges ved stødskud i 10–30 års alderen. Langt den største del af Danmarks skove drives i vore dage som højskove.
Ved selvforryngelse i bøgeskoven blev der først hugget forsigtigt ud = den mørke hugst, som skulle være meget svag, så græsset ikke bredte sig og tog magten fra de ny-såede bøge. Først når de var kommet godt i gang, tyndede man stærkere ud i moderbevoksningen, og gav derved mere lys til den unge opvækst = den lyse hugst.
19. På grund af kreaturgræsningen lå store dele af landets skove blottet for trævækst. Sletterne var som oftest græsbevoksede, men benyttedes nu og da til agerbrug.
20. Overførster Wiinholt besøgte Skotland på sin studierejse, jfr. note 6.
21. Når svinene var på olden, gennemrodede de jorden. En del olden, især bog, kom derved ned i jorden, hvorved de fik et godt frøleje og gode vækstbetingelser. Efter et oldenår med svinedrift fremspirede som oftest en god, ny bevoksning – en »svineforyngelse«. Gode oldenår indtraf med mellemrum på 3–7 år. I nyere tid har St. Bjerke gjort iagttagelser over svinedriftens betydning for skovene, jfr. Dansk dendrologisk Årsskrift, Bd.

1, Hefte IV, 1957, s. 373 ff., og Dansk Skovforenings Tidsskrift 1959, s. 522, s. 529 ff.

22. Høje = højryggede agre. Bymarkens skifter eller åse var delt i 5–7 m brede, lange agre. Når man ved pløjningen stadig lagde furen ind mod midten, opstod de højryggede agre, der medførte en vis dræning af jorden. I de våde år voksede afgrøden bedst på agrens ryg, i de tørre år ved randene. Særligt tydelige rester af højryggede agre findes nu især på Endrupmarken i skoven nord for Frijsenborg.
23. Risbøge brugtes som betegnelse for bøge, der var op til 30–40 år gamle.
24. Kulster er den blanding af kulrester og jord, der fandtes på milepladserne.
25. Ved anstandsagt står jægeren stille og venter på det vildt, der måtte komme for.
26. Ved pürschjagt sniger jægeren sig ind på skudhold af vildtet.
27. Parforcejagt er en jagtform, hvor ryttere med hunde forfølger en hjort, et vildsvin, en ræv eller en hare, til vildtet udmattet standser eller bliver fastholdt af hundene, hvorefter det dræbes med lanse eller sværd. I slutningen af 1800-tallet, da Mogens Frijs residerede på slottet, kom parforcejagten igen på mode i en snes år. Otto Bache har i sit kente billede »Slutningen af Parforcejagten på Frijsenborg 1882« forevigt en situation fra denne omdiskuterede form for jagt.
28. Vindspillere er hunde af mynderacen.
29. Svanehalsfælden er forsynet med en kraftig bøjle, bestående af to dele, som smækker sammen om dyrets krop eller hoved ved udløsning af en fjeder.
30. En skydehest er skudfast, d.v.s. vennen til skud, og skjult bag hesten sniger jægeren sig ind på vildtet.
31. En flinte er et gevær, hvor krudtladningen antændes ved en gnist fra flint, der slås mod stål, når man trykker på aftrækkeren. Flinten brugtes som jagtgevær til omkring midten af 1800-tallet.

Djursland

Spredte træk af landskabets dannelseshistorie

Af Henner Bahnson

De fleste af os sætter meget stor pris på vor barndomsegns landskaber og natur. Man kan undre sig over, hvorfor det forholder sig således, man træffer jo store bakker, idylliske åer og smukke udsigter mange andre steder end netop der. Der findes nok ikke nogen reel og håndfast forklaring, det beror snarere på et samspil af ubevidste indtryk og uforklarlige stemninger. Det var jo her, man opdagede naturens mangfoldighed – bakkerne, som blev afbrudt af flade engdrag, bækken, som snoede sig gennem skoven på sin vej mod fjorden, de mange forskellige plantesamfund, som var et udtryk for jordbundens variation og så videre.

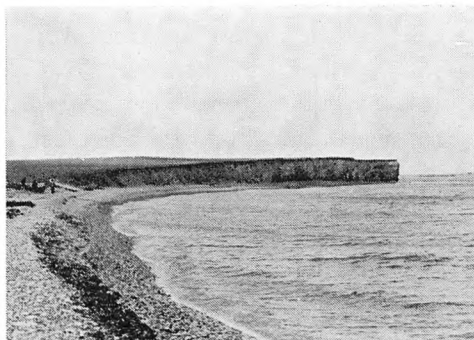
Da jeg efter mange års fravær kom tilbage til min barndomsegn på Djursland, var meget i mellemtiden forandret, mange af de detaljer, som stod klart i min erindring, var borte. Alligevel bevirkede gensynet med landskaberne, kysterne og skovene, og ikke mindst mødet med sproget, dialekten, som jeg næsten havde glemt, at jeg straks følte mig hjemme.

Til trods for sin beskedne udstrækning besidder Djursland en usædvanlig rigdom på afvekslende landskabformer. Det gæl-

der ikke mindst i den sydlige del, hvor Molslandets bakkedrag som bekendt danner kæde omkring de idylliske vige. Men også på den øvrige del af halvøen findes talrige pletter, som det nok er værd at kigge lidt nærmere på.

Allerførst kan man jo spekulere over, hvorfor Djursland i det hele taget ligger og rager ud i Kattegat som en næse på den jyske halvø. Dette spørgsmål kræver nok en lidt nærmere forklaring.

Som de fleste allerede ved, er hovedtrækkene af Danmarks nuværende over-

Sangstrup Klint. Undergrundens kalklag står her frem i »dagen«, uforstyrret af isen, som kun har efterladt et ganske tyndt dække af usorteret materiale.

»Skorstene« i Sangstrup Klint. Gruber i kalkoverfladen, dannet ved nedrivende regnvands opløsning af kalken.

flade formet under en række istider. Isen startede som gletchere i de skandinaviske højfjelde, men arktiske klimaforhold med stor nedbør og lille afsmeltning bevirkede, at isen med tiden tiltog i tykkelse samtidig med, at også de omgivende lavlandsområder blev dækket af en efterhånden flere hundrede meter tyk iskappe. Hvor isen på sin vej frem mødte løse grus- og sandaflejringer eller bløde jordarter som skrivekridtet i Nordjylland og det fede ler i det sydlige Jylland, kunne den rode disse aflejringer op og transportere dem med sig mod vest. Hårde jordarter, som for

eksempel den flintrige danskekalk, der ligger i »bunden« af Djursland, kunne derimod til en vis grad modstå isens erosion og eventuelt ændre dens bevægelsesretning.

I den nord-østlige del af Djursland ligger kalken så højt, at den flere steder ved kysten kommer »frem i dagen«. Det er for eksempel tilfældet ved Bredstrup lige nord for Grenå. Bortskraber man her det tynde lag af løse jordarter, som hviler på kalkens overflade, kan man være så heldig at se, hvordan denne er stribet i retningen fra nordøst mod sydvest af grove furer, som blev skrabet op af sten, der sad fastfrosset i isens nedre dele. Oftest er dog de øverste lag af kalken og hermed også den overflade, som isen gled henover, senere blevet opløst af nedrivende regnvand. Dette er som regel tilfældet ved de næsten tyve meter høje kalkklinter ud for Karleby og Sangstrup. På billedet kan man se, hvordan der ved opløsningen af kalken ligefrem er dannet gruber i kalkens overflade, såkaldte »skorstene«.

Også syd for Grenå, i de store grusgrave ved Glatved og Rosmus, træffer man store kalkforekomster. Her drejer det sig imidlertid ikke om faststående kalk, sådan som det var tilfældet for de førnævnte klinters vedkommende, men om ansamlinger af løse sten og blokke, som isen har brudt op fra Kattegats bund, og som derefter er blevet slidt næsten kugleformede ved at rulle frem gennem en rivende smeltevandsflod.

Nordøst-sydvest orienteringen, som kan måles på skuretriberne, genfinder man som den dominerende længderetning for de kilometerlange, ægformede, blødt af-

rundede bakker, der i et bredt bælte strækker sig fra kysten mellem Gjerrild og Grenå mod sydvest til Hallendrupdalen. Man må derfor forestille sig, at såvel skurestriberne som disse bakker er formet af en is, som er skredet frem fra nordøst mod sydvest. Det kalk- og flintrige grus kan man finde i alle grusgravene på Midt-Djursland lige fra Glatved i øst til Tebbestrup syd for Randers.

Nord for det kalkrige bælte af mere eller mindre udglattede storformer træffer man et helt afvigende, kraftigt kuperet landskab, oftest med sandet, stenet jord-

Grusgrav ved Romalt. Materialet er afsat i en smeltevandsflod. De grovkornede lag er på dette sted rigt på flint og kalksten.

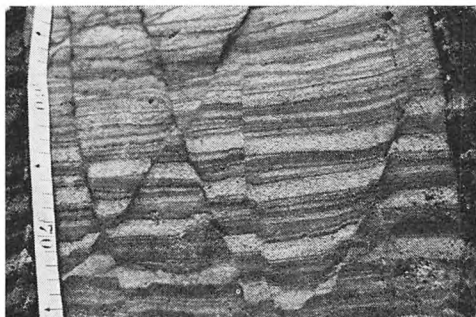

Grusgrav ved Nørager. Materialet er afsat direkte ved isens afsmeltning og er ikke transporteret af en smeltevandsflod. Hovedparten af stenene stammer fra de norske fjelde.

bund og med søer og dybe, afløbsløse, kegleformede huller. Dette landskab afgrænses mod syd i Bøjstrup Skov nord for Ryomgård af nogle meget stejle og smalle bakker, som danner buede rækker omkring de nordfor liggende, til dels skovdækkende mosearealer. Meget tyder på, at der i dette område i slutningen af sidste istid er sket et kortvarigt isfremstød fra nord, eventuelt forårsaget af en pludselig klimaforværring i en periode, der ellers var præget af afsmeltning. Denne nordfra kommende gletcheris har formået at krad-

se tidligere afsat ler, sand og grus op fra bunden af Kattegat, transportere det ind på den nordlige del af Djursland og aflejre det oven på det tidligere nævnte kalkrige materiale. I modsætning til dette er det nye materiale næsten kalkfrit og meget flintfattigt. Grundfjeldsblokkene består for en meget stor dels vedkommende af norske bjergarter. Denne sammensætning af stenmaterialet træffer man, næsten identisk, i samtlige grusgrave i området mellem Grenå–Randers landevejen og nordkysten, lige fra Gjesing i vest til Kastbjerg i øst.

En tredje og helt afvigende sammensætning af stenindholdet finder man i grusforekomster på Mols og i bakkelandet omkring Kalø Vig. Ofte består jordbunden i disse egne af fedt ler eller fint sand, men er man så heldig at finde en grusgrav, vil man opdage, dels at kalk- og flintindholdet er betydelig mindre end i grusgravene på Midt-Djursland, og dels at bjergarter fra Østersøegnene og det sydlige Sverige er meget almindelige. Man mener derfor,

Lergrav i Karskov i Løvenholms skovområde. Afvekslende lag af ler og fint sand afsat i en isdækket sø. Ved isens bortsmelting har materialet »sat sig« efter kileformede sprækkesystemer.

at et meget sent isfremstød fra sydøst har bragt materialet fra Østersøen til det sydlige Djursland. Store mængder af smeltvand fra denne is løb mod nord, og med vandet fulgte sand, som blev lagt ud over og helt skjulte det ældre istidslandskab. Herved dannedes blandt andet den store flodslette, hvorpå lufthavnen ved Tirstrup er placeret.

Som det fremgår af det foregående, var isen og dens smeltvandsfloder hovedleverandør af de materialer, hvoraf Djursland blev opbygget, men den endelige udformning af landskabet, som vi kender det i dag, er i højere grad et resultat af processer, som foregik, medens isen smeltede bort og i tiden, som fulgte derefter. Hovedparten af iskapen smeltede relativt hurtigt bort, men store ismasser blev liggende som dødis i dalstrøg og fordybninger i underlaget i årtusinder, isoleret fra solens varme af jordlag, der var smeltet ud på isens overflade. Eksempelvis må man forestille sig, at en sådan isklump har udfyldt den kilometerbrede Georgsminde-lavning, som ligger øst for Løvenholmskovene. Mellem isklumpens rand og de omgivende bakker har smeltvandet dannet små søer, hvori skiftende lag af ler og fint sand er bundfældet. Da isklumpen endelig smeltede bort, dannedes et vældigt hul, på hvis sider disse afsætninger blev hængende som små terrasser. En del af materialet er i senere tider blevet anvendt til lerklining og teglbrænding. Det store dødishul blev til en sø, som ikke alene omfattede Georgsminde-lavningen. Søens vandspejl strakte sig langt mod øst og omfattede Dystrup–Ramten søerne. I de følgende årtusinder afsattes tykke lag

Georgsminde-lavningen set fra vest.

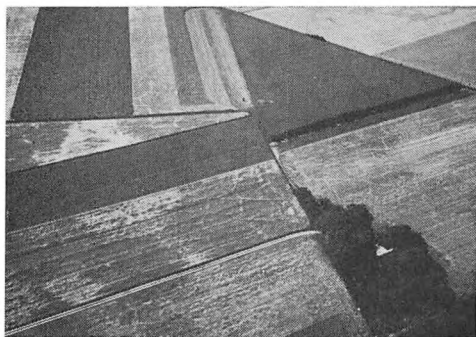
af ler og sand på søens bund. Den store, fuldstændige plane flade, der nu kendetegner området, er den gamle søbund, som blev tørlagt, ved at søens vand banede sig vej mod sydøst og derved dannede den smalle slugt ned mod Nimtofte.

I perioden, hvor isen smeltede bort fra Danmark, og i de følgende årtusinder, var klimaet arktisk, jordbunden var frosset til stor dybde. Kun om sommeren tøde

de øverste lag op, og den vegetationsløse overflade var derfor i denne periode stærkt udsat for udjævnende og nedbrydende kræfter. Vi kender jo alle det pløre, som opstår om foråret, når overfladelagene tør op, medens dybereliggende lag stadig er frosne og derfor hindrer nedsivning af smeltevand. Under sådanne forhold dannedes ved jordflydning de skarpkantede, dybe furer, som man finder talrige steder

»Dåleren«. Dalen er dannet ved successiv bortvaskning af optøningslaget i tundratidens dybfrosne jordbund.

Flyfoto fra Thorsø. De gamle iskilestrukturer afspejler sig tydeligt i bygmarkerne i billedets midte. Foto: Planteavlskonsulent Jørgen Larsen-Ledet, Grenå.

på Djursland, men som måske er mest typisk udformede i skråningerne ned mod Randers Fjord, for eksempel i Assentoft.

I bundfrosne tundraområder sprækker jordbunden op ved streng frost, og efterhånden får man dannet et polygonformet system af isfyldte revner, iskiler, i de øvre jordlag. Når iskilerne senere smelter, fyldes revnerne op med oftest finkornet materiale, som skylles ned fra overfladen eller tilføres med vinden. Til trods for århundreders jordbearbejdning, kan man mange steder endnu den dag i dag erkende disse gamle jordbundsstrukturer som kraftige variationer i landsbrugsafgrødernes vækstbetingelser.

Efterhånden som indlandsisen voksede i tykkelse, blev jordskorpen trykket adskillige meter ned, men efter at Danmark blev aflastet for det enorme tryk, begyndte overfladen at hæve sig, og har gjort det lige siden. Hævningen er størst mod nordøst, hvor isen var tykkest. Imidlertid steg oceanernes overflade atter ved den kraftige afsmeltning af den nordlige halv-

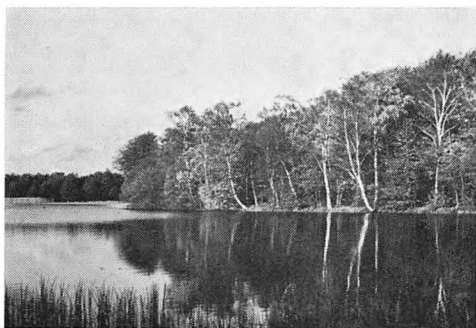
kugles sidste rester af indlandsis, som fandt sted i en meget varm periode, der begyndte ca. 6000 år f. Kr. Omkring Djursland steg havet i denne periode så meget, at det til sidst stod ca. fire meter højere end i dag. Det salte vand bredte sig ind over lave arealer og omdannede det af isen efterladte bakkeland til en samling af større og mindre øer. Bølgeslaget gravede sig ind i bakkesiderne og dannede stejle kystklinter, der nu ligger tilgroede uden for bølgenes rækkevidde, som for eksempel ved Hollandsbjerg, Kolindsund og Femmøller. Langs kysten afsattes lange, grusede strandvolde, og i rolige, vanddækkede områder afsattes sandede og dyndede lag med mange snegle- og muslingeskaller. I løbet af de sidste 4000 år er disse lave områder atter dukket op af havet, ofte som frodige enge, hvor man endnu den dag i dag kan pløje velbevarede skaller op. Ved de gamle kyster, for eksempel ved

Gjerrild Klint. De mørke sand- og lerlag i forgrunden indeholder talrige skaller af snegle og muslinger og er afsat i »Stenalderhavet«, ca. 2500 f. Kr. Omkring Djursland stod havet dengang fire til fem meter højere end i dag. I forgrunden bemærker man i strandkanten en træstub. Træet har vokset på den underliggende tørvebund, inden havet brød ind over området.

Mejlgård og Fannerup, kan man finde store dynger af åbnede skaller, efterladt af vore stenalderforfædre, som åbenbart har sat stor pris på østers og andre skaldyr.

Da kulden for ca. 10.000 år siden for alvor slap sit tag i Danmark, startede den vældige udvikling, som skulle ændre den ubevoksede stenørken, som isen havde efterladt, til vore dages »friserede« kulturlandskab. Vidnesbyrd om denne udviklings forskellige trin er bevaret i søer og moser. Rester af fortidens skove, stammer, barkstumper, blade, frugter og ikke mindst blomsterstøv (pollen) er aflejret lag på lag i den tidsmæssigt rigtige rækkefølge. I Elsborg Mose, som ligger i Løvenholms skovdistrikt, dukkede således ved tørvegravning under og efter den anden verdenskrig talrige fyrrestubbe og egestammer frem fra glemslen. I henholdsvis ca. 7000 og ca. 5000 år havde de ligget skjult i mosen uden at rådne. Med andagt kan man nu gå rundt mellem disse fund og tænke på, at dengang de dannede skov,

Løvenholm Langsø. Søen har intet tilløb og er derfor meget »ren«. Man vil kunne få mange oplysninger om skovens historie ved at analysere de tykke lag af organisk materiale, som stedvis ligger på søens bund.

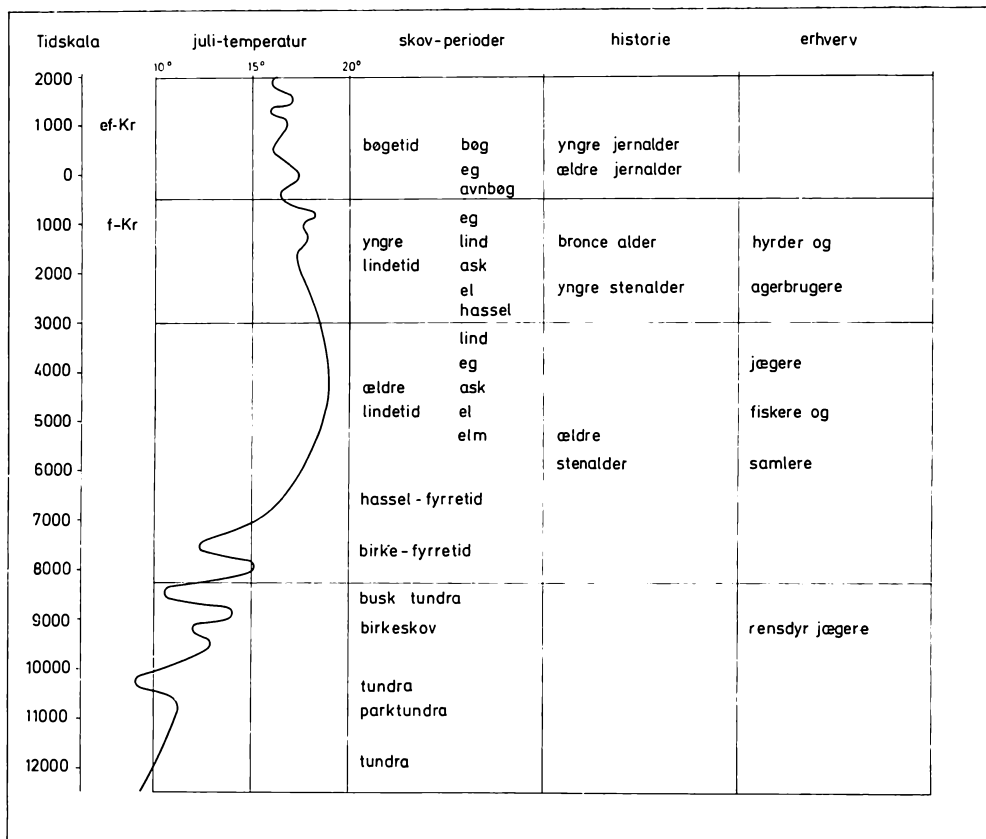

7000 år gammel fyrrestubbe, som er kommet frem ved tørvegravning i Elsborg Mose i Løvenholms skovområde. De mange glødegruber med trækul på fyrrestubbens overside røber, at hele skoven er brændt, antagelig ved lynnedslag. Derefter har tørvemos bredt sig over området og bevaret de forkullede rester.

jagede vore stenalderforfædre mellem stammerne med bue, pil og stenøkse.

Det er imidlertid ikke alle træarter, der er modstandsdygtige mod tidens tand. Hvis man vil have et sandt billede af fortidens skove, må man derfor ty til andre hjælpemidler. Et sådant har man i form af planternes pollen. Hvis man undersøger pollen under mikroskop, vil man opdage, at de forskellige plantearter oftest har pollen med forskelligt udseende. Da pollen-kornene desuden er meget modstandsdygtige mod svampe- og bakterieangreb og andre former for forvitring, vil man kunne danne sig et billede af vegetationens, specielt skovens udvikling ved at undersøge pollenindholdet i lag efter lag ned gennem tørvten og dyndet i vore moser og søer.

Analysen fra moser i bl. a. Løvenholms

Skemaet viser temperaturens, vegetationens og historiens udvikling efter indlandsisens bortsmeltning.

skove viser, at lindetræet i årtusinder har været det helt dominerende træ i tætte, mørke skove, som dækkede hele Djursland. Men før landet blev erobret af den skyggegivende lind, havde det i andre årtusinder været dækket af lyse skove, hvor de dominerende træer var birk og fyr. Ca. 3000 år f. Kr. begyndte egen at fortrænge linden, antagelig først og fremmest på grund af klima- og jordbundsforringelse, men rimeligvis også fremskyndet ved vore forfædres hjælp. Da der kun var få græsningsmuligheder i det skovdækkede land,

anvendte man lindens blade og kviste til løvfodring af kvæget, og af barken udvandt man basttaver til fremstilling af tovværk.

Bøgen, »vort nationale træ«, er indvandret meget sent i Danmark, og den har først præget skovbilledet på Djursland i de sidste to til tre tusind år.

I løbet af de sidste hundrede år er mange af de naturlige løvskove blevet udskiftet med rødgran og andre nåletræer, men i Løvenholms skove kan man endnu hist og her finde partier med en ca. 200-

årig bestand af bøg og vintereg. Vinteregen, som i Danmark kun vokser på Bornholm og enkelte steder i Jylland, er i hele sin fremtoning i langt højere grad indstillet på livet i en mørk skov end de almindelige stilkege, hvis krogede stammer og grene, og hvis tottede eller purrede facon at anbringe bladene på er velkendt. Vinteregens stamme er rank, oftest med gennemvoksende akse, og dens bladstilling danner en smuk mosaik. Efter pollenanalyserne at dømme har disse skovområder haft omtrent samme præg i de sidste to tusinde år. Kun i enkelte, kortere perioder synes skovene i Løvenholm området pletvis at være blevet mere lyse og åbne med lyng og med mulighed for opvækst af birk, antagelig som følge af menneskers påvirkning. Spredt i skoven finder man da også forskellige vidnesbyrd om tidligere tiders opdyrkning, bl. a. stenrækker, terrasser og højryggede agre fra middelalderen, men det er en hel historie for sig.

Når først egen og derefter bøgen så hurtigt kunne overtage lindens plads i vore skove, skyldes det til dels det dårligere klima, som i ældre jernalder afløste en lang varm og tør periode. Overgangen til bøgeskov blev dog også begunstiget af en tiltagende jordbundsforringelse, som dels skyldtes naturlig udvaskning af de øvre jordlags indhold af kalk, og dels skyldtes jernalderfolkenes intensive rovdrift på de lette jorder.

Når jordbunden bliver sur ved udvaskningen af kalk, forsvinder samtidig de orme, som formidler planteaffaldet omsat til opløselige næringssalte, og som holder jordskorpen gennemluftet. De organiske

stoffer ophobes derfor på jordoverfladen og opløses kun uhyre langsomt, under dannelse af stærkt sure humusstoffer, som er i stand til at opløse de øvre jordlags indhold af bl. a. jern. I nogen dybde udfældes de opløste stoffer atter, således som man kan se det i mange af Djurslands lette jorder, først humusstofferne som en mørkebrun humus-al, og derunder jernet som en mere okkerfarvet jern-al. Mange af disse områder, f. eks. Georgsmindelavningen, blev for et halvt århundrede siden

Eldrup Skov i Løvenholms skovområde. Selvsået ege- og bøgeblandingsskov, opvokset som resultat af inddigningen i forbindelse med fredskovsloven af 1805.

Fuglsø Mose ved Stenvad. De vekslende lyse og mørke bånd i snittet ned gennem højmosetørven repræsenterer henholdsvis kolde, fugtige og varme, tørre klimaperioder.

udstykket til husmandsbrug, hvis ejere i mange år måtte kæmpe en trøstesløs kamp mod den magre jord og den hårde al. I dag er forholdene ændret ved hjælp af kunstgødning og dybtgående maskiner.

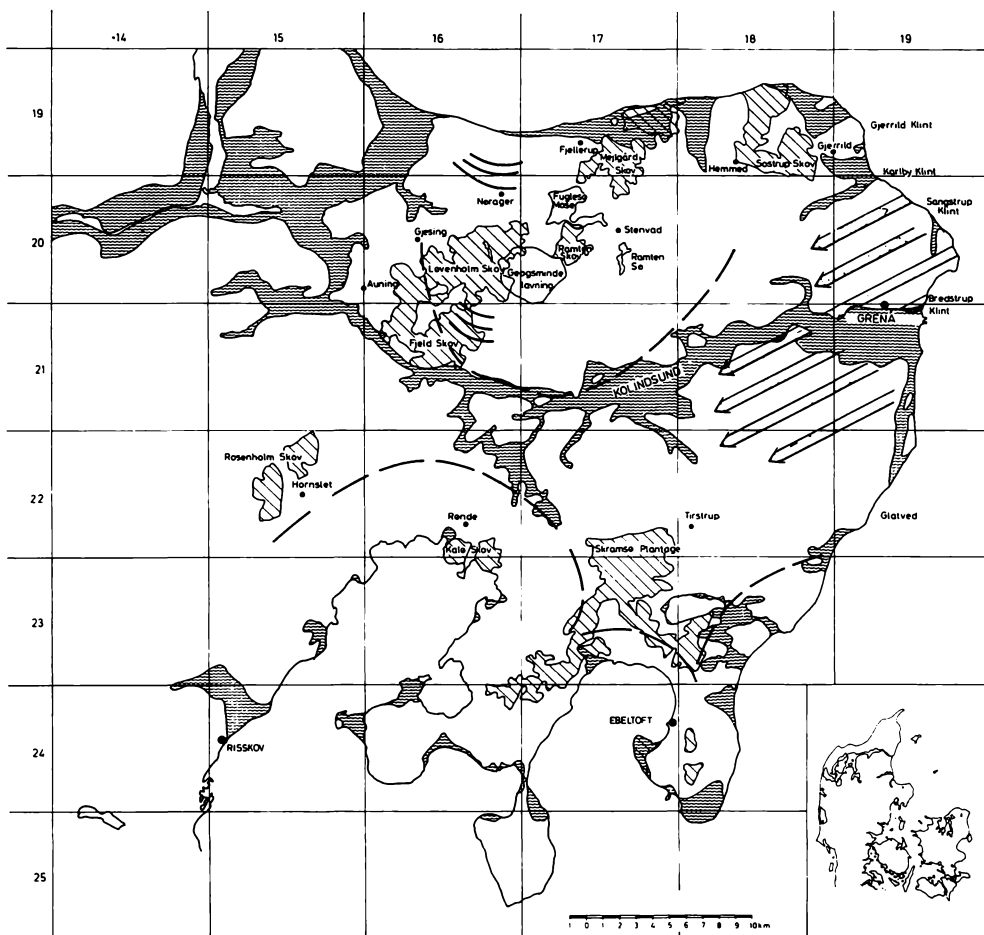
Flere steder på Djursland blev voldsomme muld- og sandflugtskatastrofer resultatet af jernalderbøndernes hensynsløse skovrydninger og deres fåre- og gedeflokkes søndertrampning af de magre agrestynde græstæpper. Sandet samlede sig i læ af bakker og skovrester og danner i dag f. eks. syd for Hegedal og øst for Hemmed udbredte områder med indlandsklitter, som dækker over jernalderens agre og bopladser.

Sandflugtsperioden er også registreret som fine sandbånd ca. halvanden meter nede i tørvelagene i Fuglsø Mose syd for Fjellerup. Denne store mose er ligesom moserne i Løvenholms skove begyndt som tilgroningsmose, men efter at den oprindelige sø var helt opfyldt, fortsatte mosen sin vækst som »højmose«.

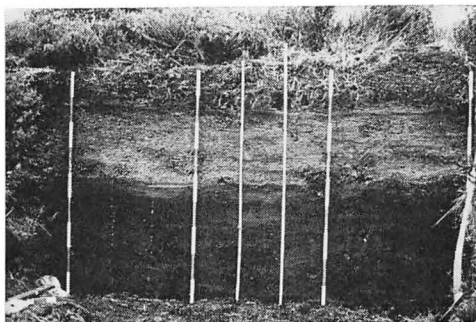
Da en højmose hvælver sig op og er højere end sine omgivelser, må den klare sig med den fugtighed, der kommer med nedbøren. Et snit ned gennem en højmose giver derfor et billede af klimaforholdene i den tid, mosen har eksisteret. Fra kolde eller fugtige perioder stammer de lyse lag, som næsten udelukkende består af svagt

omsatte stængler og blade af tørvemos, sphagnum. Under varme eller tørre klimaforhold foregår nedbrydningen af planteresterne hurtigt, og man får dannet en tæt, mørk tørv med indhold af små pinde, som viser, at lyng og birk er indvandret

på mosens tørre overflade. Ved at bestemme alderen på de forskellige overgange mellem mørk og lys tørv har man kunnet påvise, at disse overgange repræsenterer generelle klimavariationer, som i det mindste har påvirket hele Nordeuropa.

Kort over Djursland. De store pile angiver den mest sandsynlige bevægelsesretning for den indlandsis, hvis smeltevandsfloder afsatte de tykke sand- og gruslag, der udnyttes talrige steder på det nordlige og mellemste Djursland. De punkterede linier afgrænser områder på det nordlige og sydlige Djursland, som indeholder store mængder af bjergarter fra henholdsvis Norge og den indre del af Østersøen. Områderne, som er belagt med bølgelinier, var havdækkede i en del af stenalderen.

Tørvevæg i Fuglsø Mose. Det meget tydelige skift fra mørk til lys tørv er foregået omkring år 0. Lidt under denne grænse indeholder den mørke tørv en del meget fint sand, som vinden har ført ud over mosen i den ældste del af jernalderen. Muldflugten er et resultat af skovfældninger og rovdrift på de magre jorder i mosens omegn.

Tynde sandstriber i tørven viser, som nævnt, at den ældre jernalders bønder har drevet rovdrift på jorden, men den totale mangel på sandskorn i de overliggende tørvelag tyder på, at de muldflugthærgede

agre omkring mosen i de første århundreder af vor tidsregning atter er blevet dækket af skov. Dette er antagelig et resultat af en udvandring, bl. a. til de britiske øer, som netop i dette tidsrum så godt som affolkede store områder af Jylland. I de allerøverste lag af tørven finder man atter et stigende indhold af finsand, som følge af muldflugt i nyere tid.

Hvordan en sådan muldflugt foregår, kan man på Djursland opleve næsten hvert forår, når blæsten ved såtid kan gøre luften tyk af støv. Det hvide sand ligger tilbage på marken og kan blæses sammen i driver, medens de værdifulde muld- og gødningsstoffer er flyttet ind til naboen eller ført ud over havet.

Det har været min agt med denne lille fortælling om Djursland at give en smagsprøve på, hvor meget man kan få at vide om landets og folkets fortid og oprindelse, ved nøjere at undersøge de bakker og dale, moser, søer og kyster, som man daglig har for øje.

En historisk rejse ad Den gamle Randers-Ebeltoft landevej

Af Wilh. Kjær Jensen

Ved midten af forrige århundrede blev de fleste af landets landeveje reguleret, rettet ud, og i nogle tilfælde flyttet, således også den gamle Ebeltoft landevej, der havde et helt andet forløb end det nuværende. Hvor den blev flyttet og ikke indgår i det nuværende vejnet, kan man endnu finde rester af den ude i terrænet, snart som en simpel markvej, snart som blot et par overgroede hjulspor, og stedvis er den helt forsvunden. De gamle landeveje var ofte simple jordveje uden egentlig fundamentering eller indgrøftning og var derfor mange gange i en elendig tilstand.

Helt op i 1700-årene klages der over »de onde og hartad ufremkommelige veje«. Men ud fra gamle kort (Videnskabsbernes Selskabs Kort 1789) og gamle matrikels- og markkort og ved eftersøgning i terrænet har det været muligt at genfinde den gamle landevej. Det viser sig, at landevejene i gammel tid har ønsket at kontakte vandvejene, der længe var de foretrukne, og som var langt mere udbredte dengang, end vi i dag kan forestille os. Fjorde, vige og åer gik betydeligt længere

ind i landet, og desuden havde den tids landeveje jo andre mål end vore.

Fra Randers bro (broer) fulgtes Ebeltoft og Grenå landevej ad til Kristrup omtrent som nu. Fra broerne og ind til »Skansebakken« førte en vase (vejdæmning) over et sumpet terræn, det nuværende Strømmens gade. Ved Skansebakken gik gamle Århus og Skanderborg landeveje til højre ad Bøsbrovej, landevejene østpå gik over et nøgent terræn til Kristrup, der var en lille bondeby omkring en kirke. Kirken var oprindelig romansk, men blev ombygget 1847. Flere brande har hjemsøgt byen, sidst i 1907, hvorefter det nuværende Kristrup er vokset op. Over for kirken lå (ligger) kroen, der jo havde sin menighed. Det hed sig, at »Den, der kan gå gennem Kristrup uskændt, kan gå gennem helvede ubrændt«. De gamle Kristrup-borgere var et barskt og hårdtslående handelsfolk – de Kristrup »Kalverakkere«.

Straks oven for kirken rundede gamle Ebeltoftvej sig til højre og fortsatte i sydøstlig retning mod Hørning omtrent midt imellem Grenåvej og Clausholmsvej og tog

Fra Voldum SØ for Krstrup gik den gamle Randers-Ebeltoft landevej mod Hørning som en markvej, der helt er udsløttet ved Paderupvej. Nu ligger fabrikken Sekura hen over dens spor.

retning mod gården Lykkeshøj. Nu ligger maskinfabrikken Sekura tværs over dens spor (Clausholmvej 23). Oven for Lykkeshøj gik gamle Ebeltoftvej tværs over vejen mod Paderup og videre over marken ind i vejen mod Vilstrup, der er den gamle landevej, men denne del er nu udsløttet, kun et markskel markerer, hvor den har gået. I nogle år lå denne vej dog hen som en kirkesti mellem Vilstrup og Krstrup kirke; et matrikelskort fra 1825 viser det, og hermed har vi forklaringen på Vilstrupvejens ellers umotiverede knæk mod øst.

Vilstrup består kun af et par gårde, men om gammel bebyggelse vidner spor af adskillige gravhøje her omkring. Som en asfalteret kommunevej går den gamle landevej østpå, og efter at vejen mod Vilstrup er drejet fra mod syd, passerer vi en lille sø, som man forgæves har søgt at udtørre. Før den nuværende landevej i 1860'erne blev anlagt, gik en vej fra Assentoft (Essenbæk sogn) i sydvestlig retning og løb ind i gamle Ebeltoftvej nord for Vil-

strup, kaldet »Gammel Rajsvej« eller »Jordemodervejen«, hvilket sidste kunne tyde på, at de gamle Assentoftborgere har hentet deres jordemoder ad denne vej. Langs med nogle nord for liggende skrænter går den gamle landevej gennem en plantage syd for Assentoft, der i ældre tid var sognets overdrev, et lyng- og kratbevokset område med sandmuld.

Vi er nu nået frem til gården Gunderuplund, beliggende ved en korsvej. Det er den oven for omtalte Rajsvej, der ved nuværende landevejs anlæggelse blev ført herved og fortsætter sydpå. Måske har et af dens mål været de store markeder ved Gammel Ølstvad Kro ved den gamle Randers-Århus landevej. Langs nordsiden af den langstrakte Gunderupmose med sine brogede kreaturflokke passerer gamle landevej igen en vej fra Assentoft, muligvis en kirkevej for »Stampen-Gårdene«, to gårde lidt østligere, der ligger i en fortidsduftende lokalitet, en gren af mosen, hvor der engang skal have ligget en stampemølle, men historien meddeler intet herom. Det lave område har forbindelse med den i 1870'erne udtørrede Haldsø i øst.

Mens den asfalterede vej fortsætter mod Årslev, drejer gamle landevej ad Hørning til ad en halvprivat grusvej syd for Haldsø. Søen blev ret hurtigt igen vandfyldt. Men så var der et fiffigt hoved, der fandt på at bore et hul ned gennem det underliggende kalklag, og siden har mange hektar brugbar agerjord været under plov. Et gammelt sagn tyder på, at der engang har været skov omkring Haldsø. Man fortæller, at fru'en på Gammel Estrup – »et stridsindet fruentimmer« – kom i skændsmål med sine bønder om fiskeretten i søen,

der var meget fiskerig. Det tog bønderne sig ikke af, og i sin forbitrelse herover lod fru en masse træer fælde og slæbe ud på isen; da isen smeltede, sank træerne til bunds og ødelagde hele fiskeriet. Nogle historikere formoder, at Sdr. Hald herred har sit navn fra denne lokalitet, og at de to Hald-herreder oprindeligt har været ét herred.

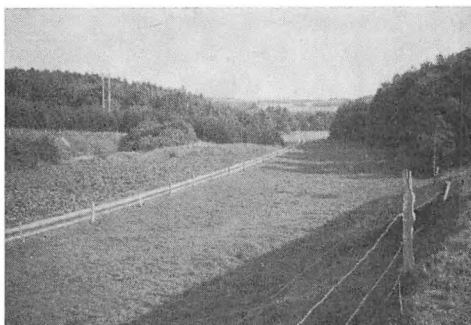
Over det stigende terræn går gamle landevej forbi Bøgebjerg og andre høje, hvorfra er et skønt udsyn helt ind til Randers. Lige før Hørning løber en vej nordpå over den lille by Lund og støder ind i nuværende landevej. Jorden er meget sandet her omkring, men ellers har sognet generelt god jord; i 1870 gik der 12 tdr. land til 1 td. hartkorn. I bløde slyng går gamle landevej som bygade ind gennem Hørning by, en gammel og ret stor landsby, hvor veje fra Årslev, Mygind, Fløjstrup og Viring har sat hinanden stævne.

Ned over Ammel Hede med Hamleds grav går en vej, der over Langkastруп har kontakt med det gamle udskibningssted Uggelhuse (Ålehus) ved Randersfjord, og som krydser den gamle Randers–Grenå landevej. I den forbindelse bemærkes, at også de store engdrag langs Allingå syd og øst for Hørning jo var sejlbare engang. Således beretter et sagn, at en rig og fornem dame engang forliste med sit skib ud for Fløjstrup, men beboerne dér kom hende til hjælp og fik både mennesker og kostbarheder bjærget i land. I sin taknemmelighed herover lod damen en kirke bygge i Fløjstrup, der vitterligt har haft sin kirke, men den blev nedbrudt sidst i 1500-tallet.

Inde i Hørning by bemærker man

blandt andet den smukke gamle Hørninggård ved Årslevvejen. Det fortælles, at når den meget gamle, hule poppel, der står ved gavlen ud mod gaden, engang går ud (den formår endnu at skyde et par friske skud hvert forår), så vil Hørninggård brænde. Den, der lever, får se. Ved vejkrydset i byens midte ligger skolen af 1869, en ganske anseelig bygning, og her drejer gamle landevej i østlig retning forbi »Hørning Hospital«, en stiftelse, som oberst Hans Friis til Clausholm lod opføre 1691, en rummelig og smuk rødstensbygning. Umiddelbart øst for hospitalet ligger Hørning kirke med sin kirkegård, som gamle landevej smyger sig nord om. Også kirken har Hans Friis kostet meget på, blandt andet har han ladet tilbygge tårn og to sidekapeller af munkesten og indrettet familiegravelse i det nordre kapel, aflukket med et stort smedjernsgitter. Endvidere lod han indbygge hvælvinger med smukke stugarbejder. Men måske er »Sct. Trinitatis Kirke«, en romansk kvaderstenskirke, mest berømt for sin interessante forhistorie. Ved en restaurering 1887 fandt man i murfylden et brudstykke af et såkaldt »Hammerbånd« fra den oprindelige trækirke, typisk med sine malede drageslyng. Ved en undersøgelse 1960 afsløredes følgende: hvor kirken nu står, har oprindelig stået en gravhøj, i hvilken en fornem kvinde var begravet iført en kostbar sølvvindvirket dragt og med sine smykker m.m. Ved hendes side i gravkammeret stod et lille anretterbord med skåle og potter. Hun menes begravet engang i 900-tallet, og formentlig omkring år 1000 er den lille ca. 10 meter lange trækirke bygget hen over gravkam-

meret, der ligger så at sige midt i den nuværende stenkirke, der menes bygget omkring 1200. Man kunne forestille sig, at det er den fornemme kvindes efterkommer, der er blevet kristnet og har ladet trækirken bygge hen over hendes hedenske begravelse. (Se »Med arkæologen Danmark rundt« side 305).

Ved Hørning kirkegårds nordøstre hjørne drejede den gamle landevej i østlig retning og gik ned gennem »Præstdal« til det ældgamle vade- og brosted ved Sjellebro over Alling å.

Fra hjørnet af kirkegården går den asfalterede vej ud til nuværende Ebeltoftvej og videre mod Fløjstrup og Krogsager. Den gamle Ebeltoftvej fortsætter med retning mod Sjellebro ved Allingå, men som en beskeden markvej, der løber ned gennem »Præstdal«, nu for en del tilplantet med gran, men ikke uden en vis idyl og charme. »Præstdal« er en af istidens smeltevandsskurer ned mod Allingådalen, og ved det brede »delta« før åen er jorden temmelig sandet. Her krydses gamle landevej af en gammel vej, muligvis en hovvej om til gårdene Tustrup og Clausholm.

Gamle landevejs videre forløb er nu overpløjet, men den udmundede i nuværende landevej ved 15 km stenen kort før Sjellebro. Den gamle bro blev afløst af

den nuværende bro i 1860'erne og lå en smule sydvest for denne. Den syd for åen liggende Sjellebro Kro er mærkelig nok ikke noteret på kortet af 1789, men der findes en bevilling fra 1786. Når Hørning by ikke vides at have haft kro, skyldes det nok den nærliggende Sjellebro Kro (Skjelbro). For få år siden blev kroens gamle avlsbygninger nedrevet, og kroen er nu militærnægterlejr; den er matrikuleret under Lime sogn som nr. 7. For år tilbage blev her holdt hestemarked. Der er dog noget i terrænet, som tyder på, at gamle Ebeltoftvej oprindeligt er gået bag om, d.v.s. sydvest om kroen og direkte ned til det gamle vade over Alling å.

I 1953 påbegyndte den nuværende rigsantikvar P. Glob en udgravning af oldvejen øst for kroen. Det viste sig, at ikke mindre end fire lag veje og broer havde gået over åen sydvest for den nuværende bro (se SKALK 1957 nr. 4). De to nederste og altså ældste var stenbrolagte og har formentlig ført ned over vadestedet, af hvilke nogle flade trædesten kom til syne. Den ældste brolægning menes at være fra tidlig jernalder. De to øverste lag har været en art trækonstruktioner af pæle og planker, det yngste fra vikingetid. Ved det gamle vejspor er »Troldestenen« med sit grimmige fjæs og skæg og hår i »vikingeslyng« nu genopstillet. Dens opgave var nok på magisk vis at skræmme onde ånder og ufredsmænd bort fra vej og bro. Under udgravningen fandtes rester af vogne og redskaber. Vadet og den omgivende sump har været livsfarlig at passere, når vandet stod højt, og endnu berettes om ulykker, når vandet stod over broen. Gamle folk fra egnen husker snak-

ken om »Åmanden«, der hvert år krævede sit menneskeoffer: »Tiden er kommet, men manden er endnu ikke kommet«.

Øst for åen bliver gamle og nuværende landevej igen identiske og passerer vejen mod Lime. Adskillige gravhøje markerer sig i landskabet, men først ved Syvveje ved 19 km stenen går den gamle landevej sin egen kurs mod Hvilsager. Her mødes syv veje – fra Andi, Skørring, Lemmer, Ø. Alling, Hvilsager, Randers og Ebeltoft. Ved Ø. Allingvejen stod i middelalderen et »Vejkors« til husvalse for forskræmte vejfarende, når de passerede lokaliteten her, der var bevokset med småskov, krat og hede. Vejen gik oprindeligt en smule nordligere, men løb så ind i den asfalterede vej østpå.

Ved vejen mod Hejlskov gik gamle landevej tæt forbi eller over Sdr. Hald herreds ældgamle tingsted, nu en lav bakkerunding. Der er rester af en gravhøj, som man indtil først i 1600-tallet holdt ting omkring under åben himmel. Stedet kaldtes dengang Bøjnehede og ligger på matr. nr. 9 af Bøjen. Lidt østligere på en lille banke stod galgen (matr. nr. 9 af Bøjen), og mangan sølle misdæder har nok hængt her og skræmt den vejfarende fra vid og sans. Højen kaldes endnu »Gallihøv«.

Gamle landevej gør her skel mellem Bendstrup og Bøjen marker, og lidt østligere går den syd om et højt bakkedrag kaldet »Herresbjerg« (matr. nr. 8 af Bøjen), der menes at være det hedenske kultsted eller helligsted. Endnu først i århundredet lå store stenblokke spredt i lyngen på bakkens top, hvor der var spor af 3–4 gravhøje. Neden for og tæt op til gamle landevej ligger (lå) en lille lyng-

groet høj kaldet »P. Bødkers høj«, som ploven forsigtigt er gået udenom. Her blev Peder Bødker af Bendstrup henrettet 1723, fordi han havde hængt sin kone i sengebåndet. Som man så ofte ser, ligger også dette rettersted, hvor tre byers jorder mødes; mon det var for ligesom at fordele ansvaret?

Gamle Ebeltoftvej fortsætter mod øst, stadig som en asfalteret kommunevej, og passerer vejen mod Bøjen, der ikke er meget gammel, men ved vejen mod Sdr. Kastrup drejer den brat mod Hvilsager, hvis kirke man længe har kunnet pejle sig frem efter. Det bratte sving har jo nok en forklaring. Gamle matrikelskort synes at antyde, at landevejen tidligere, indtil engang i 1700'erne har haft en mere lige kurs fra P. Bødkers høj og til Hvilsager kirkebakke, og at vejen fra Sdr. Kastrup har kilet sig ind i landevejen kort før kirkebakken.

Op gennem en slugt mellem to bakkekuder går gamle landevej ad »Kirkebakken« til Hvilsager kirke og kirkegård, der ligger meget højt på en sandbanke. Den oprindeligt romanske kvaderstensbygning blev 1772 ombygget af daværende kirkeeejer, kammerherre Secher til Skaføgård i Hvilsager sogn. Muligvis har her ligget et offer- eller helligsted i hedensk tid, og NV for byen findes rester af grave. Den udskårne fløjaltertavle er fra sidst i 1400-erne, der har korsfæstelsesgruppe i midterfeltet og apostlene på fløjene. Og så har kirken måske landets største kirkeskib, en model af orlogsskibet »Prins Ferdinand«, skænket kirken af familien Behr på Skaføgård 1809. Kirkens smukke slanke spir kan ses videnom.

Ved kirkegården går en vej mod Bend-

strup, men gamle landevej går østpå som bygade forbi Hvilsager gamle skole under kirkeskråningen, en smuk og velholdt bindingsværksbygning fra 1740. Her ved forsamlingshuset i byens midte drejer bygaden sydpå og fortsætter som vej mod Hornslet og Mørke, men den gamle landevej går østpå forbi Hvilsager gamle kro, et bindingsværkshus ved byens østlige udkant (matr. nr. 10. Gamle skole har nr. 1).

Øst for byen gik gamle landevej, der nu er overpløjet, langs en skrænt nord for den i 1940'erne anlagte vej mod Auning og Pindstrup, men rundede sig så tværs over denne i sydøstlig retning ind i Skafø-

gårdsvej, først som hulvej og senere i yndefulde slyng som grusvej op til Hvilsagerskov.

Gennem små åbninger i ungskov kan man se det i 1820'erne kastede jorddige omkring »Fredskoven«s store gamle bøge med deres hvælvede kroner. Her er vejen en skovvej, men bliver snart nærmest hulvej og stenet med blomstrende slåen og vilde roser langs siderne. Terrænet falder ned mod et gammelt vejkryds, hvor tre veje løber ind i landevejen, nemlig fra Skaføgård – nu asfalteret – fra Termestrup, og den nu afspærrede vej fra Auning og Pindstrup. Herfra slår gamle landevej følge med Skaføgårds hovedige

Øst for Hvilsager skov, under store bøge og langs med Skaføgårds snart 400årige hovedige (tv.) går den gamle landevej sin ydmyge færd østpå.

kaldet Muren, som Holger Rosenkrantz lod opsætte omkr. 1600. Det omslutter gårdens indmark i en længde af ca. 6 km.

Den langsommelige agen ad den sandede vej og det evindelige hovdige skabte det mundheld blandt hovbønderne: »Skaføgårds hovdige og helvedes pinsler er lige lange«. Sammen går vej og hovdige i sydøstlig retning langs ad et smalt skovbælte med store bredkronede bøge og skønne passager. Det er, som om tiden har stået stille her og har beskærmet vej og hovdige og den vildtvoksende vegetation; et glemselens vemodige slør hviler over vejen og dens omgivelser. Fuglevildt, ræv og hare synes her at føle sig sikre. Den gamle landevej er tilgroet, men farbar og med små åbninger i løvet ud til Skaføgårds udstrakte marker. Snart går vejen inde mellem blomstrende tjørn, vilde roser og bøgeløv og bliver efterhånden blot et par hjulspor mellem nogle store stenblokke og en overdådighed af vild kørvel.

Ved Skaføgård–Mørkevejen har et vildnis helt spærret af. Den nu asfalterede vej mod Mørke var en støvet grusvej, da konsejlspræsident J. B. S. Estrup i 1880–90-erne agede her forbi i sin flotte karet, forspændt med seks fyrige heste, når han skulle til Mørke station for at hente kong Christian d. IX, der flere gange har besøgt sin statsminister på Skaføgård. Estrup var en særdeles dygtig land- og forstmand, der forbedrede gårdens ret sandede jorder meget; han købte Skaføgård 1852. Her ved vejkrydset stod tidligere en stor vejr-mølle, som Estrup havde ladet opstille, men den blev nedbrudt kort efter første verdenskrig.

Øst for vejen Skaføgård–Mørke bliver

Næsten skjult under skøn vegetation og langs med det vidtløftige hovdige og Skaføgårds sandede marker.

gamle landevej igen farbar – det ses, at den benyttes som skovvej, der langs med hovdiget passerer gennem charmerende og fredfyldte oaser med store flerstammede bøge -og bregnebevoksede lysninger. Men så bliver der åben mark syd for landevejen, som her gør skel mellem Hvilsager og Mørke sogne. Langs hovdiget blomstrer enkelte vilde æbletræer i et tæppe af vilde blomster. Fra den dræende rug ved vejens sydside driver en fin sky med vinden, og på nordsiden bag hovdiget ses rester af den i 1822 plantede fyrreplantage.

Vejen bliver mere sandet, vi nærmer os Thorsager skel, og terrænet falder ned mod »Nybrog« over Ryom å, der danner både sogneskel og herredsskel til Ø. Lisbjerg herred. Broen svarer ikke til sit navn mere, en brøstfældig træbro, der dog med forsigtighed lader sig passere. Nær broen ligger de sørgelige rester af »Nybroggård«, der så at sige døde af sult, men bag tomtten fortæller vildtvoksende træer, buske og blomster, hvor den engang så dejlige have har ligget. En gammel mand fortalte, at han som ung havde været tjene-stekarl på gården, og at man ikke altid fik

Den gamle landevejs sandede spor nærmer sig Ryom å fra vest, stadig fulgt af det evindelige hovedige.

såsæden hjem igen til høst. Med et blink i øjet fortalte han, at når de var ude at høste rug, det foregik med le, så stak de strygen i jorden, inden de gik hjem til middag, så kunne man da se, hvor man var kommet til.

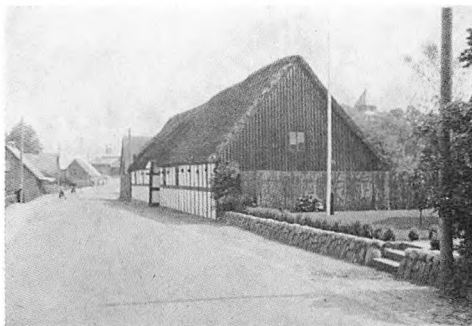
Jorden her omkring er pulveragtigt brunt sand, og større og mindre mosehuller veksler med kratbevoksede tuer, lyng og vildgræs. Ingen menneskebolig er at se, og selv det evindelige hovedige har måttet give op. I forrige tider var det nok ikke nogen lystkørsel at passere. Navne som »Sandmarken« og »Hedekov« taler deres sprog om lokalitetens beskaffenhed, men den er i de senere år ved at være tilplantet

med nåleskov eller har givet plads for den opvoksende sommerhuskoloni.

Vi er i Thorsager sogn, og gamle landevejs sandede spor går forbi den nu nedlagte Thorsager Station og løber ud i Pindstrup-Thorsagervejen, hvor gamle stynede popler står langs den asfalterede vej mod Thorsager. Landevejen er byens hovedgade, der går tæt forbi den gamle præstegårdslades port, en idyl i bindingsværk. Thorsager er en ret stor og meget gammel landsby i et landskab, der ligefrem oser af historisk fortid. Det menes, at man gennem en arm af Kolindsund har kunnet sejle til Thorsager og Rostved. I byens store gadekær er fundet rester af

stolper, der kan være fortløjningspæle eller rester af et bolværk, og navne som »Skippergyden« og »Øen« – en stor bakkeø øst for byen – kan tydes derhen.

Thorsager har ingen kro, men en sådan nævnes 1498. Ved en sidegade ligger den gamle skole – som det sig bør nær kirken – og så er vi nået til byens seværdighed, Jyllands eneste rundkirke. Den menes at ligge oven på »ringhovet«, det hedenske gudehov, viet til Thor, hvorfor kirken, da den byggedes omkring 1200, blev en rundkirke. Oven over det runde kirkeskibs hvælvinger er et loft med glugger ud til alle sider. Kirken kan tænkes at have været en slags tilflugtsborg i ufredstider, men gennem årene er der tid til anden handlet ilde med det gamle kirkehus, det har så galt haft et tårn i vest engang. Da den ligger på en ret høj bakketop, er der en enestående udsigt fra gluggerne ud over den særprægede omegn med de mange oldtidsminder og de mærkelige gamle

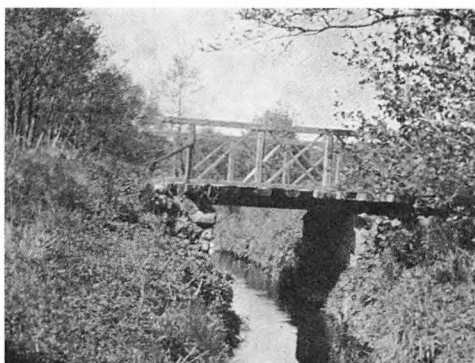

Gennem Thorsager by passerer landevejen præstegården med den smukke gamle lade. Over trætoppene ses spiret af Jyllands eneste rundkirke.

stednavne. Ældgamle veje krydser hinanden, og man har fundet spor efter bronze-støberens og stenmesterens værksteder. Men landbrugsmæssigt må man måske nok sige som Gammel-Jacob: »Gud bedre det«. I 1870 gik der i gennemsnit godt 18 tdr. ld. til 1 td. hartkorn i Thorsager sogn, der nu for en del er tilplantet med nåleskov, der desværre skjuler landskabets konturer, lukker inde og virker dystert for øjet.

Mange gamle veje fører til Thorsager, men den gamle Ebeltoft landevej fortsætter som asfalteret kommunevej ned gennem »Ulvedal«, et lille dalstrøg, til »Smogen« (eller Smouen), der er nogle spredtliggende gårde og huse, mest vest for landevejen, og nogle høje skrænter med lyng og fyr. Navnet Smogen skal måske forklares som en smøge, en smal passage ned gennem Ulvedal.

Her omkring står oldtidsminderne næsten i kø. Ved vejens vestre side ses bl. a. Dyneshøje, og fra SV ses de svage spor af »Nørreherredsvejen«, der nok har haft forbindelse over Skrejrup til gamle Århus-Grenå landevej ved Følle, og som efter at

Nybro svarer ikke længere til sit navn, men engang har den ført folk og fæ over Ryom å til Thorsager sogn, Lisbjerg herred. Den gølge sandjord her omkring var tidligere hede, en ubeboet og dyster lokalitet.

Syd for Thorsager går den gamle Ebeltoft landevej ned gennem »Ulvedal« til Smogen omgivet af nære og fjerne gravhøje.

have passeret gamle Ebeltoftvej ved Smogen nærmest bliver en stenbrolagt smal vej med retning mod Nørre herred nord for Kolindsund. Her er udsigt til højene Ør-

nebjerg, Latbjerg, Polhøje, Troldhøje og den meget gamle gård »Hog« eller »Håg« ved en anden gammel vej, muligvis en tingvej mellem Skrejrup og den historiske »Hvitvedgård«. Den menes at være en gammel kongsgård og ligger ved de store eng- og mosedrag østligst i sognet.

Ved karenes nordre ende ligger den uddøde bebyggelse Elev i sin sandørken. De oprindelige beboere har opgivet kampen og sælger nu deres småejendomme til velhavende byfolk. En lille fugtig lokalitet i nærheden kaldes »Kajshale«, der måske skal tydes som karenes ende. Sydøst for Smogen gik gamle landevej over Dibbelbro og Dibbelbæk ved et langstrakt kærrområde, sikkert en rest af en tidligere sump,

Fra Kalø avlsgård slynger sig det sikkert middelalderlige vejspor ned mellem bakkerne mod Thorsager-Rostved vejen i nordlig retning.

og man undres over at se et par stenalder-gravhøje på en lille forhøjning i det lave område syd for gården Hog.

Efter Dibbelbro tager gamle landevej mere østlig kurs mod Rostved som også vist på Videnskabernes kort af 1789. Men på et matrikelskort fra 1792 ses, at en landevej – 22 al. bred – straks øst for Dibbelbro drejede af i sydøstlig retning ved en lille ejendom, nu kun en stump markvej, og fortsatte op over bakkerne til Kalø avlsgård, den har vel oprindeligt fortsat ud til Kalø slot. Før vi går ad Rostved til, vil vi se nærmere på denne vej. Ved nævnte lille ejendom er det først en lille privatvej, der fra asfaltvejen går i sydlig retning og udslettes efterhånden. Men ved Kalø avlsgårds markskel går et pigtrådshegn over vejens spor, der nord for hegnen atter kommer til syne, nu som Kalø private markvej, stedvis som hulvej. Mellem hegnene holder den sine 22 alens bredde og er solidt fundamenteret med et stenlag; altså de sørgelige rester af den gamle landevej, sandsynligvis før 1789. Nordvest for avlsgården løber denne vej ind i gamle Århus–Grenå landevej – nu vej mod Rostved – og straks efter ind i Århus–Ebeltoft gamle landevej, der gik over Essig og Feldballe, men den har nok fortsat fra avlsgården ned gennem skoven mod Kalø slot ad den endnu eksisterende skovvej.

Mon forklaringen er den, at så længe slottet bestod og fungerede (nedrevet 1672), har denne landevej været en vigtig forsyningsrute både til gård og slot foruden at være officiel landevej? Herefter er vejen sygnet hen og – som kortet af 1789 viser – blev det vejen over Rostved

»Den gamle Kirkevej« mellem Rostved og Thorsager – muligvis landevejens ældste spor – nærmer sig det gamle helligsted i Thorsager.

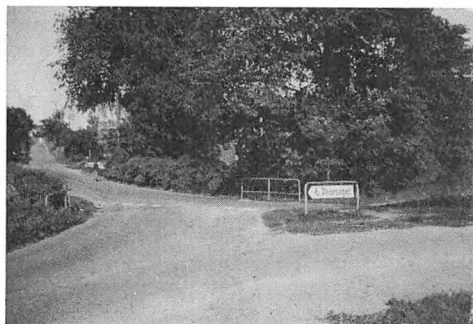
(med gamle Århus–Grenå landevej), man benyttede. Denne landevej gik fra Dibbelbro i sindige slyng ad Rostved til mellem dysser og høje, sandede marker og lyngskrænter nordøst om den store bakkeknuude Alsbøl hoved.

Lige før Rostved, omtrent ved den gamle skole løber to gamle veje nordfra ind i gamle landevej. Den ene kommer fra omtalte Hvitvedgård – en stenfunderet og interessant gammel vej – og den anden er »Den gamle Kirkevej« fra Rostved i Thorsager sogn til Thorsager kirke. Den er nu delvis overgroet eller helt udslettet, men den har holdt en næsten lige kurs mellem de to byer. Betragter man det omliggende terræn, får man uvilkårlig den tanke, at man her står ved den gamle landevejs ældste spor, og at den også i hedensk tid var en slags kirkevej til kultstedet i Thorsager, det samme sted hvor nu kirken ligger. Men det kan jo ikke bevises og må tages med al forbehold.

Fra Rostved går denne vej først gennem en ret ung plantage, hvor den næsten forsvinder, så ned over et smalt mosedrag

med det gamle vadested »Folevad« (Fole – Hoppe) over den næsten udtørrede Dibbelbæk. Videre øst om gården Hog langs et dige med et vildtvoksende levende hegn, der helt skjuler den til hulvej nedslidte vej, der nu kun er historisk. Terrænet og de sandede marker udgør en lav, langstrakt bakkeø, og ad det stigende terræn er den gamle kirkevej – eller resterne af den – nået frem til Hvitvedgårds plantage, der dækker et betydeligt område. Her ses eller anes vejen stedvis som skovvej, men er så helt udslettet. Efter at have passeret Nørreherredsvejen ses den igen som en markvej med retning mod Thorsager. Oprindelig kilede vejen sig ind i den gamle asfalterede landevej kort før Thorsager, men er nu drejet vinkelret ud i samme langs en tjørnehæk. Omtrent fra samme sted går en sandvej ud til Elev og engene.

Terrænet synes at bekræfte teorien om, at den gamle kirkevej er landevejens oprindelige spor. Kærområdet nord for Dibbelbro må engang have været en sump og måske overflydt i vikingetid. Kirkevejen

Ved Rostved kommer gamle Ebeltoft landevej ind fra Thorsager (fra venstre) og forener sig med den gamle Århus–Grenå–Ebeltoft landevej (th.), inden de går over »Ølvad Bro« til Rostved bygade.

derimod går den lige vej over den sandede bakkeø, hvor bebyggelsen i forhistorisk tid kan tænkes at have koncentreret sig, og kun ved Folevad har denne vej måttet passere et smalt, men farbart vadested. Måske er det hensynet til Kalø slot og avlsgård, der senere har begrundet landevejens flytning til ruten over Smogen og Dibbelbro.

Fra nordvest kommer gamle Ebeltoftvej til Rostved og kontakter her den gamle Århus–Grenå landevej, der jo gik nordvest om Kalø avlsgård, og sammen følges de ad over »Ølvadbro« (Øl kan betyde bånd, f. eks. hoseøl) ind til byens midte, hvor Ebeltoftvej drejer fra i sydøstlig retning mod Korup. Rostved by har bevaret meget af sit gamle landsbypræg. Der forlyder ikke noget om, at der har været kros her, måske på grund af Thorsager kros nærhed, men der kan jo godt have været uofficielt krohold i én af byens gårde eller huse i ældre tid.

Kortet af 1789 viser den gamle Ebeltoft landevej som en ordinær bivej mod Korup, men et matrikelskort fra 1825 viser den som landevej, der går vesterind i Korup. Denne lille landsby har et vist forglemmelsens skær over sig, som om nutidens larmende pågænhed er forstummet i stille undren over, at denne fredfyldte stilhed er mulig. Den for en del år siden udtørrede Korup sø NØ for byen står i dag som et grønt ryatæppe med de brogede kreaturflokke som det dekorative mønster.

Ved søens sydlige ende ligger Barkær, en boplads, der ved afdækningen åbenbarede en veritabel landsby fra dyssetid eller ca. 3000 år før vor tidsregning.

Bopladsen har haft en fin placering her ved enden af et langt sejlevand, d.v.s. en fjordarm, der fra Grenå strakte sig helt her ind (se evt. »Med arkæologen Danmark rundt« s. 296). Jo, vi er stadig på historisk grund – danmarkshistorie gennem 5–6000 år. Forbi et par dysser snor denne hyggelige, men fortidstunge vej sig op til nuværende landevej, hvor denne deler sig mod Grenå og Ebeltoft. Men gamle landevej går tværs over og ses nu som et par visne, næsten udviskede spor over græsmarken NØ for nuværende Ebeltoft landevej, der går uden om byen.

Gamle landevej gik ind i Tåstrup bygade, der udgøres af den gamle vej mod herregården Møllerup, følger denne et kort stykke mod SV, men drejer så brat af mellem et par gamle huse og går ad Feldballe til. Disse to skarpe knæk kan ikke være oprindelige, men det synlige spor er en markvej, der næsten er udslettet, hvor den går gennem en åbning i et dige med et forblæst granhegn, hvis opgave engang har været at dæmpe en smule på den forfløjne sandmark. Herefter bliver vejsporet mere tydeligt og benyttes åbenbart som markvej, og nu ser vi Feldballe kirkes tårn over trætoppene. Lige før byen kommer en anden gammel landevej – Århus–Ebeltoft – ind fra vest langs med et lille markskel. Fra Kalø ladegård gik denne landevej over Essig og ned over vejen mod Møllerup, hvor den nu er overpløjet, videre over nuværende landevej for endelig at slutte sig til den gamle Randers–Ebeltoft landevej. Sammen går de to gamle landeveje ind gennem Feldballe by, hvor de var byens hovedgade. Nuværende landevej er lagt SV om byen, hvis hovedgade

Fra NØ løber den gamle Randers–Ebeltoft landevejs sandede spor ind til Feldballe by (kirketårnet skimtes th.), men forener sig forinden med den gamle Århus–Ebeltoft landevej, der langs med et lavt skeldige kommer ind fra højre.

nu udgøres af den tværgående vej fra Kejlstrup.

Feldballe er en ret stor landsby med mange smukke gamle bygninger. Ad gamle landevej, der løber ind i byen som en lille gyde, passerer vi byens ældste skole, en ikke just velholdt bindingsværksbygning med paptag, den siges at være fra sidst i 1700-tallet. Nær skolen ligger kirken, også ved vejens (bygadens) nordlige side, og bortset fra det lidt diminutive tårn er kirken en ret ordinær, hvidkalket bygning fra romansk tid, der ligger pynteligt i den velholdte kirkegård. På modsatte side af gaden ligger den smukke, særprægede præstegård, en ret imponerende bygning med røde teglsten mellem egestolper og med tegltag. Præstegården var i forrige århundrede »bekendt for sin skønne Have med sjældne Væxter og kunstige Fiskedamme«. Ved en tværgående gade ligger den lidt yngre skole, efter sigende fra omkring 1850, en hvidkalket og velproportioneret bygning med stråtag, nu bolig for den pensionerede lærer. Blandt andre gamle byg-

ninger bemærkes også et idyllisk lille boelssted med sit ludende udhus af bindingsværk og med et mosgroet stråtag; det ligger midt i byen ved en smal gyde, der fører om til kirken. Jo, der er meget at glædes over eller betages af i Feldballe. Men bønderne har ikke spundet guld i forrige tider. I 1870 gik der i gennemsnit ca. 24 tdr. ld. på en td. hartkorn i Feldballe sogn, der i dag dækkes af nåleskove i stor udstrækning. Bønderne var fæstere under herregården Møllerup, der ligger i Feldballe sogn vest for byen.

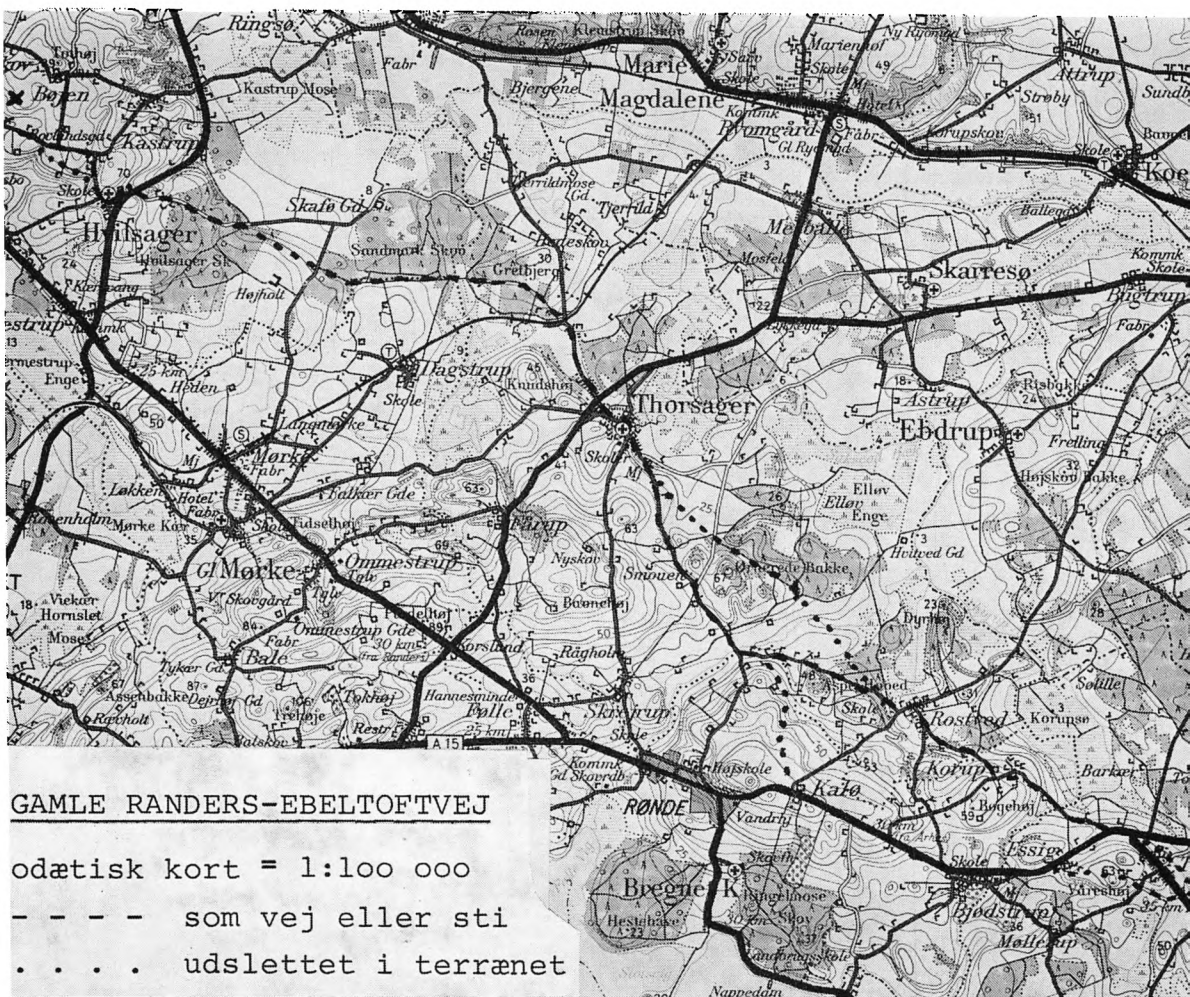
Med østlig kurs løber gamle landevej ud af byen ad en nu asfalteret vej, der

lidt østligere slutter sig til nuværende Ebeltoftvej, som den i store træk følger til Ebeltoft. Herregården Møllerup skal nævnes, da den jo i ældre tid spillede så stor en rolle for sogneboernes ve og vel. Den ejedes 1209 af rigens marsk, marsk Stig, men efter mordet på kong Erik i Finnerup blev gården frataget ham. Den nuværende toetages hovedbygning blev rejst af Elisabeth Rosenkrantz efter brand 1709, og sidefløjene af familien Trolle i 1722 og 1743. I nyere tid ejedes gården af fru Kiss Carl, der havde stutteri for ædle heste. En skøn park omgiver hovedbygningen.

Ved 38–39 km stenene går landevejen tæt syd om Langesø, og her i det lave terræn går vejen over Ulstrupå, der er skel både for sogn og herred. Ved vejens sydside blev holdt Sønder- og Mols herreds ting indtil 1756, da både tinget og de store markeder, der holdtes her ved Ulstrup, blev flyttet til Ebeltoft. De forblæste marker omkring søen er nu for en del tilplantede. Fra Ulstrup, der er en lille

spremt bebyggelse, gik i ældre tid en betydningsfuld forbindelsesvej østpå nord om Stubbe sø til den gamle Ebeltoft-Grenå landevej, sikkert en ting- og markedsrute.

Endelig dukker en kro op, der dog kun har fungeret i forholdsvis få år, men Ulstrup Kro ligger her endnu med sin vognlade og er i privat eje. Muligvis har den før omtalte gamle vandmølle ved Ulstrupå

GAMLE RANDERS-EBELTOFTVEJ

odætisk kort = 1:100 000
 - - - - som vej eller sti
 . . . . udslettet i terrænet

haft kroholderi, men det fremgår ikke af kortet fra 1789. Gennem endeløse plantager, forbi høje kuplede sandbjerge og små lyngklædte lysninger har denne tidligere hedeslette et helt udansk udseende.

Nu er gamle landevej nået frem til de to mærkelige jordfaldshuller fra istiden, »Skæppen« og »Fjerdingskarret«, hvor nuværende Ebeltoft–Grenå landevej går vest om Stubbe sø i skønne omgivelser, men søen er stærkt forurenet. Måske skulle man også nævne den smukke gamle herregård Lyngsbækgård med sine imponerende bindingsværkslænger vest for landevejen. Her er masser af tønder land, men kun lidt hartkorn. I 1870 gik der ca. 27 tdr.

ld. til 1 tdr. hartkorn i gennemsnit i Dråby og Ebeltoft sogne. Som en gammel landmand udtrykte det: »Her synes selv Vorherre at have betænkeligheder ved at komme«.

Fra bakken ved Egsmark er en betagende udsigt over Ebeltoftvig og den lille museumsagtige købstad Ebeltoft, der gang på gang har måttet lide under store brande og krige ødelæggelser, så at dens havn længe var i en sørgelig forfatning. Historien viser da også, at Helgenæs og Begtrupvig i gammel tid var det foretrukne losse- og ladested.

Og hermed er gamle Randers–Ebeltoft landevej nået til vejs ende.

Barneår på Ristrup

Af Otto Hagemann

Det er ikke tanken, at der her skal skrives slægtshistorie, men lidt må der nu med.

Min oldefar, Otto Waldemar Hagemann, som jeg er opkaldt efter, blev født på Steinwehr, lidt NØ for Rendsborg, i 1809. Slægten var fra Holsten, og mange af dens medlemmer var godsejere og forpagtere af større gårde. I 1885 købte han Rodstenseje ved Odder og ejede den, til han i 1857 solgte den og flyttede til Kiel, hvor han levede som rentier til sin død i 1890.

Farfar, Gustav Adolph Hagemann, født på Rodstenseje i 1842. Om hans barndom på landet og hans senere liv kan læses i biografier og leksika. Han giftede sig i 1873 med min farmor, Mathilde f. Bruun, fra Assens. Hendes slægt var de dengang kendte »Fredericia-Bruun'er«, som man kan læse om i H. R. Hiort-Lorenzen: »Patriciske Slægter« (Slægten Bruun fra Fredericia). Farfar og farmor døde henholdsvis 1916 og 1931.

Morfar, Alexander Langballe, ved jeg meget lidt om. Han var blandt andet vintgrosserer, men efter hvad mine mostre har fortalt, gik forretningerne langtfra altid godt. En tildragelse, jeg har fået refe-

reret, går ud på, at han engang under et radikalt møde på Grønttorvet stod på en altan og råbte: »Leve Estrup«, hvilket blev besvaret med rådne tomater. Da mine forældre boede på St. Croix, sendte min far et anker fin rom hjem, som morfar aftappede. Størstedelen blev senere af min mor anvendt til fremstilling af Sveriges bedste caloric-punch. Morfar døde i 1912.

Mormor var født Elisabeth Christensen. Hun var et fint og sødt menneske, som jeg holdt meget af. Hun var vel lidt reserve- ret og bestemt – egenskaber, min mor arvede. Mormor døde i 1926.

Min far blev født 1877 i København. Student 1897, eksamen som fabriksingeniør 1902. Min mor var født 1881, også i København. De blev forlovet 1900, og mens min far 1902–04 var rundt i verden for at uddanne sig i sukkerfabrikation, opholdt min mor sig i Kiel, hvor hun lærte husholdning hos farfars søster, Louise Keller.

Mine forældre blev gift 1904 og rejste til St. Croix, hvor min far bestyrede farfars plantager og sukkerfabriken La Grange. De tog bolig på La Grange, efter at »the great house« dér var ombygget. Min

far holdt meget af tilværelsen derude, hvorimod min mor ikke rigtig tålte varmen. Mine søskende Gustav og Grete er født dér 1905 og 1907. De blev hurtigt syge – Barlows syge og rachitis. Det lyder mærkeligt, da man jo kunne plukke vitaminer ned fra træerne – men man vidste ikke noget om vitaminer dengang, og da min mor ikke kunne amme børnene på grund af varmen og ikke kunne tænke sig at have negeramme, hvad mange andre hvide havde, fik de kondenseret – vitaminfri – mælk. De havde en sort barnepige, som lagde strå i kors på Gustavs hovedpude for at beskytte ham mod onde ånder. Sådan noget kunne min mor ikke lide, og da hun en dag sagde til pigen, at Gustav havde sådan en pæn hud, svarede pigen, at hun også altid gned hans ansigt med hans våde ble. Det var mere, end min mor kunne tage. Pigen blev afskedit og afløst af en tolvårs dreng, Isaac Gateword James, som blev familien meget hengiven. Han var to gange med i Danmark, men syntes her var for koldt, og han kunne heller ikke tænke sig at forlade St. Croix. Dér besøgte jeg ham og boede hos ham i 14 dage i 1971. Han var da 77 år, høj og slank, men næsten blind.

I 1908 vendte mine forældre hjem til Danmark, og min far købte hovedgården Ristrup ved Sabro, 12 km NV for Århus.

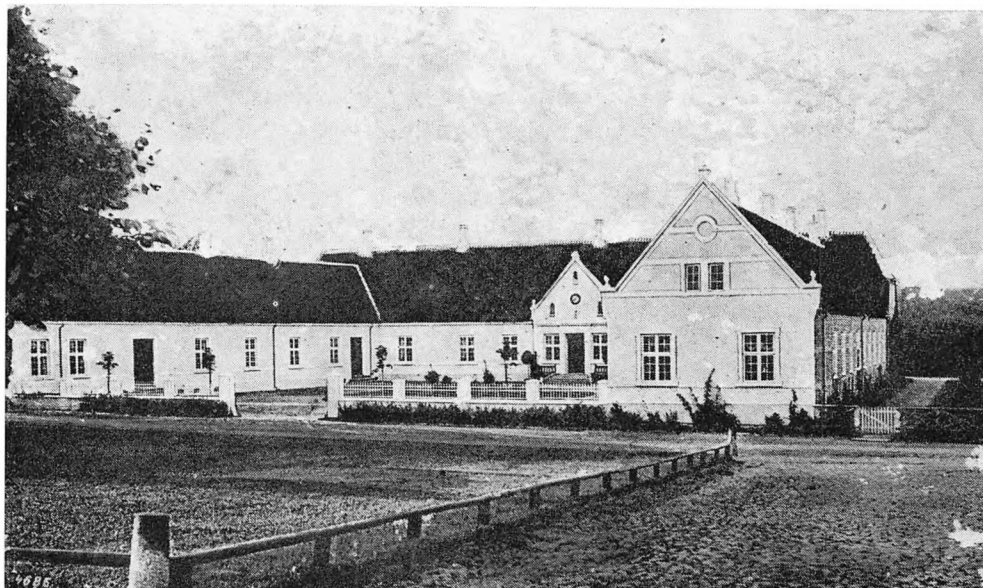
Der er min søster Lisken født 1909.

I sommeren 1910, da jeg var på vej, havde min mor en pige, der hed Nielsine. Hun var »kommet galt af sted«, og da hun meddelte min mor det og ventede at blive afskedit, tog min mor sagen i sin stærke, milde hånd på en ganske anden måde: hun satte Nielsine til at sy børnetøj

til hendes eget barn og til mig. Vel, børnene blev født, men lige nu er det Nielsines barn, det drejer sig om. Det blev besluttet at bortadoptere det, og da min mor en dag havde læst en annonce om nogen, der ønskede at tage et barn til sig, fik Peter Kusk besked om at spænde for, og de tre kørte af sted – vist nok uden børn – for at tale med vedkommende. Da stedet var lidt svært at finde, holdt man ind ved et hus og fik nærmere besked af nogle mennesker, som min mor fandt rare og tiltalende. Det var ikke tilfældet med dem, der havde averteret, så på hjemvejen gjordes atter holdt ved det første sted, hvor min mor hurtigt overbeviste folkene om, at de burde adoptere barnet. Derved blev det, barnet kom til dem, men til deres sorg døde det ikke så længe efter.

Da min far anskaffede bil, det kan have været omkring 1912, blev Peter chauffør. Peter og Nielsine blev gift og fulgte med til Espergærde, da Ristrup blev solgt i 1917. De var også med på Bergsjöholm i sommerferierne, men ville ikke flytte med til Bergsjöholm i 1922, fordi de syntes, at »svenskerne var lumske«. De etablerede egen vognmandsforretning i Espergærde, Nielsine vaskede og strøg for folk (fransk vask og strygning), senere købte de eget hus, og det gik dem godt. De havde en datter, Ellen, lidt yngre end jeg, som blev gift med en kommunalt ansat socialrådgiver.

Ristrup var et paradis at vokse op i. Omkring 500 tdr. ld. i alt, ager, eng, skov, urtehøve og park, store stalde og lader, mange folk, heste, køer, svin og fjerkræ. Hovedbygningen er trelænget, midterfløjen øst-vest, sidefløjene mod syd.

Hovedgården Ristrup set fra gårdsiden omkring 1910.

Avlsgården modsat og et stort frit areal imellem, med lavt omgærdet græsplæne og dueslag. I hovedbygningens vestre længe var der køkkenet i sydenden. Derfra førte en gang langs gårdsiden op til spisesstuen i midterfløjen. Pigeværelser, børneværelser og badeværelse ved siden af gangen og mine forældres soveværelse i husets nordvesthjørne. Nærmest køkkenet var der udgang til gården og i den anden ende yderligere en dør, som vi børn mest benyttede. I midterfløjen var hovedindgangen midt for. Inden for den en forstue, mod haven en havestue, til venstre den til daglig mest benyttede stue, kombineret kontor og dagligstue. På den anden side af entré og havestue den fine dagligstue, derpå billardstuen, hvor juletræet stod. Så kom østfløjen med en flisebeklædt gang langs gårdsiden og gæsteværelser ud til haven.

På dette dejlige sted kom jeg til verden den 2. november 1910 kl. 8 om morgenen.

Mine forældre var næppe videre religiøst anlagt, men det må dog være sket, at de er gået i kirke i sognekirken i Sabro. For mens min mor ventede mig, blev hun engang dårlig i kirken og gik ud. Min far gik med, fulgt af præstens ord: »Hvis der er flere, der ønsker at forlade gudstjenesten, bedes de gå nu!« Dette optrin gav anledning til, at mine forældre løste sognebånd til Lading kirke. Den lå noget længere borte end Sabro, og da det jo var vinter, da jeg var ganske lille, blev jeg hjemmedøbt og senere fremstillet i Lading kirke hos pastor Boas.

Familien må have haft et godt forhold både til pastor Boas, hvor vi kom nu og da – han holdt i øvrigt søndagsskole – og

til pastor Petersen i Fårup, hvor vi alle har været både vinter, nok ved juletid, og om sommeren. Der var en søn på min alder, »mors lille Fritsemand«, som nok var noget forkælet. Men der var godt at lege i præstegården, og vi fik »majdrik«, som smagte dejligt, og som jeg ikke kendte hjemmefra. Jeg har hørt, at pastor Petersen senere flyttede derfra og tog navneforandring til Hovvinkel.

Så langt jeg husker tilbage, var Lirken og jeg, »de to små«, for en stor del overladt til hinandens selskab, da vore søskende, Gustav og Grete, gik i skole, først i Sabro, senere en overgang i Århus, hvor der blev lejet en lejlighed, som vor moster Inga flyttede ind i med de »to store«. Men Lirken og jeg tullede rundt og havde da også legekammerater på gården. Der var gartnerens rødhårede, fregnede Henry, og der var Meta og Dina, kaldet Dinner. Engang jeg kom ud og fandt Meta alene, spurgte jeg, hvor Dinner var. »Dinner hende er inde hos hender mor og få tæv, for Dinner hende har pes't i hender bowser«.

Nede ved andedammen, hvor der var ret stejlt ned, havde Lirken og jeg sommetider vor fornøjelse af at prøve, hvem der kunne tisse længst. Når vi ellers var ude og blev sultne eller kolde, gik vi ind i køkkenet og fik varmen og måske et tykt stykke rugbrød med puddersukker eller leverpostej med asie.

Gustav og Lirken havde en nordbagge, der hed Musse, som de red på. Musse og min fars hund »Spy« (udtales Spaj) var vist de eneste større dyr på gården, jeg ikke var bange for, så da Musse trådte igennem et mørt dæksel over en gammel

brønd og omkom, var min sorg næsten lige så stor som Gustavs og Liskens.

Spy havde engang fået uægte hvalpe, som alle var blevet druknede. Da der samtidig var en so, der havde en patte for lidt til sine nyfødte grise, fik Spy overladt den ene gris og ammede den og tog sig af den lige så kærligt, som om det havde været dens egen hvalp. De var henvist til entréen, men smuttede af og til ind i stuen. Også ude fulgte grisen sin stedmor så godt, den kunne. Men det måtte jo have en ende – hvordan denne blev, husker jeg ikke.

Da jeg blev stor nok til det, lavede gartneren flitsbuer til mig, som jeg prøvede at skyde gråspurve med. Særlig i kostalden kunne man komme dem på skudhold. Det er nok tvivlsomt, om jeg nogensinde ramte nogen, men jeg kom af og til hjem og fortalte, at jeg havde skudt en. Når de andre så spurgte, hvor den var, sagde jeg, at den var faldet ned mellem køerne, og at jeg ikke turde hente den dér, fordi køerne stangede efter mig.

Lirken var jo halvandet år ældre end jeg og derfor også noget mere udspekuleret. Jeg havde engang en tiøre, Lirken en femøre, og det var meget let for hende at få mig til at bytte, da femøren jo var meget større end tiøren. Menneskers træskhed kendte jeg endnu ikke, og talværdien havde jeg intet begreb om. Det var i øvrigt sjældent, at vi havde så mange penge. Men for to øre kunne man også få en del dengang. Der kom slagter, bager og ølkusk til gården med hestevogn en gang om ugen, tror jeg. Når bageren kom, fik vi krummer i et stykke papir, eller vi købte småkager, »vrøvl«, for to øre, og tøøren fik vi som regel lov til at beholde til en anden

gang. På samme måde gik det, når vi hos købmanden i Sabro købte bolsjer, som blev fyldt i et kræmmerhus, der blev lavet lynhurtigt med et par elegante håndbevægelser. Men Ristrup har nok også været en fordelagtig kunde.

Hovedbygningen havde indlagt vand, elektricitet og centralvarme, i hvert fald i en stor del af huset. Dog forekommer det mig, at der hang petroleumslamper på væggen i gangen til køkkenet, men måske var det kun en nødforanstaltning. I væggen mellem spisestuen og kontoret var der en slags kalorifere, som opvarmede begge rum. Når jeg særlig husker den, er det fordi der var en beholder over den med vand til fordampning, og sommetider var der en druknet mus i den.

Nede i haven var der en stødhævert, hvis dunken man kunne høre inde i huset. Den sørgede for husets vandforsyning. Der var wc ved køkkengangen, men i gæstefløjen vist nok kun tørvedas.

Nærmest mine forældres soveværelse var børneværelset, hvor vi legede i dårligt vejr. Dér blev vi også flyttet ind, når vi var syge. Vi havde altid en barnepige, og så kunne hun sidde dér med håndarbejde eller læse højt for os. Vinduerne var ikke højere over jorden, end at jeg kunne kravle ind og ud den vej, og den gamle historie om, at så bliver man ikke større, har min smule sund fornuft nok nægtet at godtage. Et lille stykke der udenfor var vores legeplads med gyng, tov og vippe og et lille legehuse. Jeg har en særlig erin-

Otto Hagemann på bordet i Ristrups køkken 1915.

dring fra legepladsen: jeg havde fået et musikinstrument, nærmest en slags klarinet af pap med klapper, og den havde jeg en dag ladet ligge derude. Da jeg den næste dag kom derud, ville jeg jo straks blæse i den, og det gik også meget godt. Men da jeg tog luft ind samme vej, fik jeg mund og hals fuld af myrer.

Når vejret ikke var egnet til at gå og lege i, gik barnepigen tur med os. Det kunne være til Sabro, hvor vi da som regel gik til købmanden. Eller en længere tur til Søften, som ligger tre km mod NØ. Så passerede vi Århus–Randers jernbanen, og hvis vi var så heldige at være ved overskæringen, netop som der kom tog, var det vældigt spændende at stå i læsiden og blive totalt indhyllet i damp, så man slet ikke kunne se hinanden. Men det almindeligste var at gå over engen til skoven. Den hedder Nørreris Skov, og det meste ejes af Frijsenborg, men den vestlige del er Ristrups. Vi kunne gå til »Niels Ebbesens eg«, som er der endnu, den er over to en halv meter i tværmål. Der var vist noget om, at Niels Ebbesen havde bundet sin hest til den, da han skulle møde sine med-sammensvorner, inden de red til Randers, hvor »han vog den kullede greve«. Lige nord for skoven ligger voldstedet af det gamle Nørreris, som ifølge sagnet var Niels Ebbesens ejendom. Eller vi gik til Hanghedegården, som hørte under Ristrup og også ligger nord for skoven. Efter løvfald, når bladene lå i et tykt lag, legede jeg futtog ved at løbe frem uden at løfte benene ret meget. Vi havde også en anden spændende leg: vi holdt os for øjnene, mens én løb lidt i forvejen og gemte sig bag et træ. Så gik resten stille og roligt

frem, mens vi messede: »Der er så roligt i denne skov, her er slet ingen røvere«, indtil pludselig »røveren« for frem og råbte: »Pengene eller livet«, og vi andre lod, som om vi blev meget bange. Når vi kom hjem, hvis det var om eftermiddagen, var vi blevet »tørstige« og fik te med masser af mælk i og en mellemmad, som vi udtalte melmad, i børneværelset. Gustav sagde, at te var engletis, og det var lidt dumt sagt, for vi havde jo mange gange set teen blive lavet.

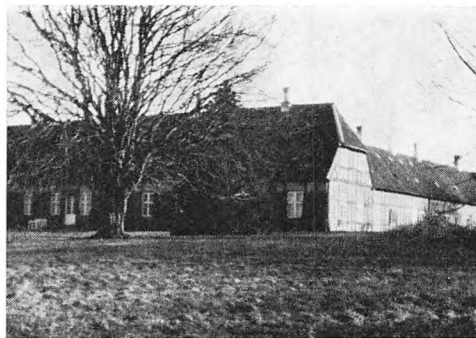
Køkkenet lå som nævnt i gavlen af vestfløjen. Men i forlængelse af denne var der en temmelig lang tilbygning, og der må have været dør fra køkkenet dertil, for dér var folkestuen, bolig for den ugifte forvalter og vist også for gartneren Hans. I køkkenet lavedes altså mad både til herskabet og til folkene. De fik hver dag til middag en eller anden form for flæsk. Somme tider grønkåls- eller hvidkålssuppe eller gule ærter dertil, men for det meste en forret, grød, vælling, sødsuppe el. lign. Min mor kom hver dag og kontrollerede, at folkenes mad var, som den skulle være. Aftensmaden var smurt smørrebrød. Vi spiste frokost kl. 12 og middag kl. 6 aften. Der var altid forret til middag, vist nogenlunde det samme som i folkestuen, men efterretten har nok været lidt mere udsøgt og varieret. To ting kunne jeg ikke udstå: fedt og gule ærter. Men jeg skulle spise min portion, og efterhånden som maden blev kold, stivnede den og blev endnu vanskeligere at få ned. Nu er gule ærter en af mine yndlingsretter.

Mine forældre holdt også store middags-selskaber. Hvem der kom, ved jeg ikke, husker kun nogle af Århus-vennerne: ar-

kitekt Thorkel Møller, apoteker Reimers, direktør Lemvigh; apoteker Kabell, doktor Kaalund Jørgensen, alle med koner. Hvor vi børn var, når gæsterne spiste, ved jeg ikke, måske spiste vi i børneværelset, eller vi var lagt i seng. Men jeg husker tydeligt engang, da jeg kom ind i pyjamas og gik rundt og sagde goddag eller godnat til alle gæsterne, at en af dem trak i båndet, der holdt bukserne oppe, så de gled ned om fødderne på mig. Det var jeg meget fortørnet over.

Men fest eller daglig – vi børn kom altid tidligt i seng, og min mor kom hver aften ind og bad aftenbøn med os og sang en sang. Jeg holdt mest af »Hver en småfugl blunder« og »Ørnen løfter med stærke slag«. Moster Inga, som ofte boede hos os, sang vældig godt, og hun havde en sang, jeg også godt kunne lide. Det var noget med »Fole, fole blakken«, om en hest, der var gammel og forslidt.

De enkelte folk, der var ansat på gården, har jeg ikke megen erindring om, men en enkelt skal dog nævnes: Karen Marie Forsmann. Hun var malkekone – jeg ved ikke, om hun var gift – og i den tid, vi boede på Ristrup, forsømte hun ikke sit arbejde en eneste gang. Hun boede vist i Sabro, i hvert fald et godt stykke vej fra gården, og af transportmidler kendtes den gang for jævne mennesker kun apostlens heste. Hun var et lillebitte menneske, altid i godt humør og meget sød mod os børn. Da jeg i efterårsferien 1928 var med mine forældre i Århus i anledning af Reimers' sølvbryllup, kørte vi en dag til Ristrup og til det lille alderdomshjem, som min far i forbindelse med sin afsked fra Ristrup havde oprettet for

Ristrup fra haven omkring 1930–40.

Sabro-Fårup kommune. Dér besøgte vi Karen Marie, og da hun fik at vide, at den unge mand, der vel har været omkring 175 cm høj, var mig, så hun op på mig, slog hænderne sammen og sagde: »Åh herregud, er det den bette Otto?«.

Til gården var der tømrerværksted, hvor jeg godt kunne lide at komme. Som direkte udbytte af mine besøg dér husker jeg kun skibe, som blev lavet af en stump brædt, der blev spidset til i den ene ende og fik boret et hul i midten, hvori der blev stukket en pind som mast. Så sejlede jeg med det på de vilde vover i hestevandingsstruget, som var langt og bredt. Der groede pileurt i det. Det blev fyldt med en håndpumpe, før hestene skulle vandes. Gustav fik engang et par ski lavet hos tømreren. Det var slet og ret to brædder, som var tilspidsede og affasede i den ene ende. Hvordan de skulle sidde fast på støvlerne, ved jeg ikke. Men jeg var meget misundelig på Gustav. Og vi havde alle sammen stylter, og jeg var flink til at bruge dem, endda øverste »etage«.

Gustavs og Gretes skolegang var noget af et problem. Sabro var vel ikke anset

for at være god nok, og Århus-projektet blev opgivet på grund af Gustavs stadig tilbagevendende ørebetændelse. En tid var der huslærer, cand. phil. Olaf Spange, som læste med de to store og vist også gav Gustav undervisning i violinspil. Fru bibliotekar Haugsted, som senere blev svigermor til Aksel Schiøttz, var en meget dygtig pianist og kom af og til hos os, men jeg er ikke sikker på, at det havde noget med musik at gøre. Jeg mener dog bestemt, at vi havde et opretstående klaver, der stod i den fine dagligstue op til væggen mod havestuen, og at familien somme tider samledes der og sang blandt andet Weyse – Ingemanns morgen- og aften-sange med hr. Spange ved klaveret.

På et eller andet tidspunkt begyndte vi at gå til dans i Århus. Så blev vi først iført fint tøj, for mit vedkommende »lak-kavallersko«, hvide sokker, fløjlstøj – jeg havde både sort og lysegråt – bestående af korte bukser og en »rundskåret« jakke, der ikke kunne samles foran. Under jakken havde jeg en hvid silkeskjorte med krave, der lå ud over jakkekraven, og når jeg skulle være rigtig fin, kniplinger ved håndleddene. Når dertil kommer, at jeg havde lysegult hår, der krøllede ved skuldrene, kan man sikkert forestille sig, at jeg var et henrivende barn. Det var der også andre end min mor, der syntes. Der var en lille pige, som blev kaldt Cri-cri (Fårekyl-ling), hendes mor var fransk. Jeg har ingen som helst forestilling om hendes udseende. Vi dansede altid med hinanden, og var det sket, at jeg ikke havde været hurtig nok, og en anden »herre« havde inklineret for hende, forlod vi uden betænkning vore partnere, når vi mødtes på

dansegulvet, og dansede videre med hinanden. Men en skønne dag skete der noget forfærdeligt: bedst som vi dansede, kysede hun mig eftertrykkeligt på munden. Det var for meget af det gode, og jeg gik sporenstregs fra hende og satte mig ned. Jeg husker ikke, om jeg senere tilgav hende, så vi kunne danse sammen igen.

Min far havde som nævnt anskaffet bil – et automobil hed det dengang – ret tidligt. Første gang farfar kom på besøg, efter at dette skridt var taget, kørte min far til Mundelstrup station for at hente ham. Farfar blev så indigneret over denne unødvendige luksus, at han nægtede at køre med og spadserede de fem kilometer til Ristrup. Det lykkedes dog mine forældre i løbet af nogle dage at overtale farfar til at prøve en tur og at overbevise ham om nytten ved dette moderne køretøj, og det varede derefter ikke længe, før farfar selv købte bil.

Det at køre bil dengang var noget helt andet end nu. Den nuværende driftssikkerhed kendtes ikke. Vejene var dårlige, til gengæld bestod trafikken hovedsagelig af gående og vogne med heste for, som ofte blev bange og stejlede eller løb løbsk, når de mødte en bil. Der var ikke tankstationer, så benzinen måtte medtages hjemmefra i dunke og i øvrigt rekvireres i god tid hos købmanden. Hjulene var stenhårdt oppumpede, og da der lå mange hesteskosøm på vejene, punkterede de ofte, så man måtte have op til fire reservehjul med. Motoren blev let for varm, så kølevandet kom i kog. Jeg husker tydeligt, at det næsten altid – forekommer det mig – skete, når vi blev kørt til dans. Så kommanderede min far: »Ud«, og vi styrtede ud og

langt væk og stod og stirrede i rædsel for, at den fine bil i næste nu skulle ryge i luften. Det skete dog aldrig. Der blev med forsigtighed hældt koldt vand på – medbragt hjemmefra – og turen kunne fortsætte.

Om Ristrups historie og myter i den forbindelse kan man læse i »Danske Herregaarde«. Der er dog et sagn, urigtigt ganske vist, som jeg af særlige grunde vil nævne. Det fortælles, at biskop Eskil grundlagde et kloster i Sabro sogn, og at det lå, hvor Ristrup nu ligger. Sandheden er, at det påtænkte kloster blev anlagt i Øm, fordi området ved Ristrup fandtes »mindre vel egnet til gudsdyrkelse«. Når sagnet har interesse i denne forbindelse, er det, fordi min far engang imellem på opfordring fortalte en »hårfældende« gyser om en løngang fra det gamle klostres tid, som han engang havde povet sig ned i. Hvad han der så og oplevede, trodser enhver beskrivelse og kunne simpelthen ikke refereres. Da han kom op, var han blevet skaldet. Hvor løngangen var, kunne vi ikke få at vide. Efter min fars uhyggelige oplevelse var den blevet kastet til.

Hvis brønden med det mørke dæksel var blevet kastet til eller havde fået et solidt dæksel, var Musse ikke så sørgeligt omkommet. I stedet for Musse kom to islændere, Polly og Lady, som vi havde med til Sjælland og havde i alle de år, vi boede på Søbækgård.

Engang foranstaltede Gustav »cirkus« nede i parkens NV-hjørne, hvor der, så vidt jeg husker, var et bredt spor mellem graner. Gustav og Lirken red på islænderne, som de vist også fik til at springe over forhindringer på en kvart meter, jeg

En af Ristrups sidelænger, som bygningerne står i dag.

lavede kolbøtter. Men der er vel også sket mere end det.

På den anden side af vestfløjens forlængelse var hønsehus og -gård. Min mor passede vist hønsene, i hvert fald tror jeg, hun fodrede dem, men har sikkert ikke rensset ud. Jeg var ofte med, når hun samlede æg ind, og var meget imponeret over, at hun turde tage en skrukhøne af reden. Dengang lå der altid en masse sne om vinteren, synes jeg nu, og engang lå den så højt, at det var næsten umuligt at komme over til hønsene, så jeg påtog mig at kaste sne, så der blev passage, som jeg havde set gårdens folk gøre, men det blev alligevel mere, end jeg kunne klare – vel 4–5 år gammel.

Vi havde også gæs, som gik frit rundt, mest på græsset i den indvendige gård. Jeg var hundeanst, når gasen hvæsende løb

efter mig, og så med stor beundring til, når en eller anden fra gården ganske roligt gik hen og kysede den væk eller tog den om halsen og kylede den et stykke bort. Nu synes jeg nok, det var lidt råt, men dengang var jeg fantastisk imponeret.

Mens Grundtvig skriver: »Julemorgen var mit Himmerig«, så var det for mig nok snarere juleaften, der var det helt store, og i uger forud med spænding ventede eventyr.

Juletræet var i god tid stillet op i billardstuen, dørene blev holdt låsede. Mor og mine fire ugifte mostre var vist altid hos os i julen, og jeg tror, det var moster Aases hverv at pynte juletræet. Lille juleaften fik vi traditionelt min mors pragtfulde salt-sukker-lagede skinke – med grønlangkål. Juleaften var det selvfølgelig risengrød og gåsesteg. Efter middag var jeg ved at gå til af spænding. (Dagene forud havde vi frittet hinanden: »Hvis du vil fortælle mig, hvad du giver mig, skal jeg sige dig, hvad du får af mig«. Svarene var vist aldrig ærlige). Vi måtte pænt vente, til mine forældre havde drukket kaffe og min far røget cigaren. Så lød det forjættende: »Nu skal vi have tændt juletræet«, og det var som regel min far, der ordnede det. Der var et langt rødmalet metalrør med en omviklet stearinvæge, som brugtes til at tænde med foroven. Et andet rør med et spidst vinkelknæk i den ene ende var til at slukke med, når man pustede i det. Og der var altid sat en spand vand, et glas og en gulvklud frem

for alle tilfældes skyld. Når træet var tændt, blev fløjdørene åbnet, og man blev næsten blændet af alle lysene og al herligheden. Så gik vi rundt og sang julesalmer – uendeligt, syntes jeg. Og så endelig: Gaverne! Jeg tror, jeg altid ønskede mig, og fik en lommelygte. Med den kunne jeg kravle ned under dynen og se i mine billedbøger – hvad morsomt der så kunne være ved det. Men selv juleaften kom vi ret tidligt i seng og faldt hurtigt i søvn efter den udløste spænding.

Også bortset fra julen var billardstuen spændende, for der hang på væggene min fars samling af eksotiske buer, pile og spyd, dolke og sværd o.l. fra Asien, Afrika og Amerika. Vi måtte ikke røre ved dem, da de kunne være forgiftede. Og vi måtte heller ikke spille billard af hensyn til klædet, der kunne stødes itu.

Men alt har sin tid, og for mig blev Ristrup-tiden kun godt 5½ år. Efterhånden var Lirken og jeg blevet så store, at vi også skulle i skole, og mine forældre havde af og til overvejet at sælge Ristrup og flytte nærmere en by. Da farfar døde i april 1916, og min far derved blev ejer af Bergsjøholm, som var bortforpagtet til 1922, blev det klart, at vi skulle flytte til Sjælland.

Min far købte allerede sommeren 1916 en lille ejendom ved Espergærde, og samtidig flyttede min mor med os fire børn til Borupgård.

Og hermed vil jeg slutte disse små erindringer fra mine første barndomsår.

Rosenholm Ådal

Af Arne Hansen

Rosenholmå slår en bue uden om bondebyen Mygind og danner skel mellem den højtbeliggende landsby og herregården Clausholms skov og jorder. Langs åbreden er der et slags ingenmandsland, der nu ligger hen som en øde strækning. Her boede i sin tid Myginds rakker med sin familie. Naturligvis var det modsat Mygind by, for ikke at være for nær ved de »ærlige«. Rakkerfamilien fik nok en slags oprejsning for forfædrenes lave sociale status ved at bo så dejligt mellem det bakkede agerlandskab og skoven og med åen som spisekammer. Folk har længe før historisk tid holdt til ved dette sted. Det vidner en delvis ødelagt langdysse om på bakketoppen efter Hørning, og overleveringen vil vide, at Valdemar Atterdag sejlede helt herop med sine krigsskibe, da han belejrede Clausholm.

Der er mindre vand i åen i dag, men nok til at den kan give en ret fisk, som den gjorde det både til folk, der levede her i forhistorisk tid og til de Mygind-rakkere. Rakkerne uddøde, men huset blev stående, og selv om man kun kan gætte sig til, hvor huset har ligget, peger enkelte mursten dog på, at stedet har været nær bred-

den. Den sidste beboer hørte ikke til »rakkerslavet«, men mon ikke noget af den foragt, godtfolk nærrede mod rakkerne, er blevet overført til hende, så meget mere som hun var fattig.

Christiane, hed hun, og hun blev over 90 år. Hun ernærede sig ved at karte og spinde, men hun samlede sig dog en lille kapital, som blev anvendt på en pudsig måde. Sognepræsten havde skaffet den gamle kone et legat på 10 kr. årlig, men de blev omhyggeligt gemt væk i strømpe-skaftet.

Pengene skulle gå til hendes begravelse, og hun yndede spøgende at sige, at hun ville have »et bitte vønner (vindue)« i kisten, så hun kunne se al den herlighed, som blev sat i gang, når hun skulle i jorden.

Da det blev alvor med, at hun skulle herfra, snakkede hun med konerne fra byen, som kom og plejede hende. Hun var spændt på, om den og den nu kom i fjedervogn o.s.v. Så slog det pludselig ned i hende, at hun jo aldrig ville få at se, hvordan hendes sammensparede penge blev anvendt. Konerne havde naturligvis ondt af den gamle Christiane, som nu

skulle dø uden at få glæde af sine spare-
skillinger, og de kontaktede præstefruen,
som omgående fandt en løsning. Christiane
skulle få lov til at overvære sin egen jor-
defærd. Præsten protesterede, »skal jeg
måske kaste jord på hende, mens hun er
levende?« – »Nej, langt fra, men vi kan
indbyde folk til en fest, og du kan tale,
som du ville, dersom hun var død«. Præ-
stefruen fik sin vilje, og sognets folk mød-
te fuldtallig op til Christianes gilde. Præ-
sten talte om det rige, som ventede Chri-
stiane, og om den herlighed hun gik ind
til om kort tid. Da »begravelsesgildet« var
forbi, takkede den gamle kone præstefruen
og slog fast, at det var den skønneste dag
i hendes liv. Christiane døde få dage se-
nere. Hun var som nævnt tidligere den
sidste, der boede i rakkernes hus ved
åbredden.

Som så mange andre vandløb i Dan-
mark har Rosenholmå været en energi-
kilde gennem århundreder, og med få ki-
lometers mellemrum fandtes der fra Skør-
ring til Mygind hele tre vandmøller, som
udnyttede vandkraften.

Den største mølle lå i Skørring, den er
nu nedlagt og er kun en gård. Den var i
sin tid ejet af en borgmesterson og har gi-
vetvis givet sin ejer et godt udkomme. I
1416 hed den »Swenstorp Bromøllnæ«. Da
den i 1477 blev tilskødet ejeren til
Clausholm, kaldtes den »Suensbro Mølle«. Navnet »Mellemølle« fremkommer i slutningen af 1600'årene. Nu er Mellem-
mølle også kun et landbrug.

Mygind Mølle, som ligger kort før My-
gind by, er stadig intakt, selv om det store
vandhjul ikke drejer mere og trækker sine
kværne. Mygind Mølle har tilhørt oberst

Hans Friis fra Clausholm, men han skæn-
kede den sammen med andet gods til ho-
spitalet i Hørning, Den Hørningske Stif-
telse, og sikrede hermed egnens gamle brø-
det, som efter sigende var så godt, at be-
boerne kunne bytte sig til kød for det. Mygind-mølleren var i øvrigt nok den
dårligst stillede, og man kan se, at han har
haft energiproblemer; han klager gentagne
gange over, at de to andre møller tager
vandet fra ham. Alligevel var det Mygind-
mølle, som holdt længst ud, og det er ikke
mange år siden, man nedlagde korn- og
foderstofhandelen her.

Rosenholmå, der snor sig op gennem
ådalen, har været til gavn for befolkningen
både ved sin energi og som spisekammer.
Men den har også været en gene for lan-
devejstrafikken, og man har måttet be-
koste broer i det lille primitive samfund.
Den største er den, som fører vejen til
Hørning, og den er i dag en solid cement-
bro, som kan tage al færdsel.

Dens forgænger var genstand for en
usædvanlig sabotage engang i 1700'tallet.
En mørk nat sneg kromanden fra Sjelle-
bro sig herved med et knippe halm og
brændte broen af. Han var kongelig pri-
vilegeret, men han havde en hård konkur-
rent i en smugkromand i Mygind. Om det
nu var, fordi smugkromanden betjente
sine kunder bedre eller var billigere må
stå hen. Men en kendsgerning var det, at
de vejfarende på Randers–Ebeltoftvejen
gik forbi Sjellebro Kro og tog en afstikker
om ad Mygind for at få ganen vædet. Sjel-
lebro-kromandens desperate handling har
næppe gavnet ham i længere tid, end det
tog at få en ny bro bygget, og den My-
gind-kromand fortsatte uforstyrret sin

virksomhed og blev en velstående mand. Et af de smukke gamle bindingsværkshuse, som Mygind er fyldt med, er et godt vidnesbyrd om denne lokale »Jacob Skomager«.

Smugkromanden havde jord nok uden for byen og ville gerne have sin datter godt anbragt, men han manglede facadejord inde i byen, hvor folk jo boede. Det traf sig så heldigt, at en gårdmand og hans kone havde større tørst, end deres kontanter tillod. Man fik da lavet den overenskomst, at gårdmanden kunne hente brændevin mod, at man flyttede skelpæ-

lene et lille stykke for hver dunk brændevin, han hentede. Huset ligger endnu og vidner om en tørst, der ikke gav Jeppe på Bjerget noget efter. Haven er i hvert fald af en ganske anselig størrelse.

Rosenholmå har som nævnt været leverandør af føde til mennesker i årtusinder, og de, der kendte den ædle kunst at fiske, har skaffet sig udkommet ved dens bredder. En af mestrene i dette fag, hvis navn er glemt, levede ved åen i forrige århundrede. Han levede sit liv, både nat og dag, ved åen, og fik ikke alene det meste af sin føde, men også hele sit udkomme af åens

Rosenholmåen er, som billedet viser, »forurenet« af alskens kemikaliefrit affald, som en almindelig rensning kan klare. I baggrunden ses efterfølgeren af den afbrændte bro. Til venstre lå rakkerhuset et eller andet sted. Til højre i billedet er man på den »ærlige side«, længere borte ligger Mygind by.

fiskebestand. Han havde en stor, bekvem sten, hvor han ofte sad, når ellers det passede med vejret og fiskens gang. Han elskede denne sten og udtalte ønske om, at den måtte blive brugt til gravsten over ham, når han engang døde. Hans ønske blev med en del besvær opfyldt, men trods ihærdig eftersøgning er det ikke lykkedes mig at finde den på Mygind kirkegård.

Den er borte som så meget andet. Men Rosenholmå flyder endnu mod Kattegat, og der er stadig fisk i den. Det erfarede jeg for godt en snes år siden, da jeg sammen med en søn ofrede en efterårsnat for at prøve fiskelykken. Sammen med en kyndig ledsager, som på en eller anden måde kunne »lugte«, hvor ålene gik, begav vi os ud for at »tatte«. Til dem, som ikke ved, hvad dette sære udtryk betyder, skal det oplyses, at det at tatte er at fange ål uden krog. Man trækker en god håndfuld regnorme på en sytråd og binder dem med synk på en snøre, hvorpå det hele hejses ned i åen der, hvor man nu, når man er kyndig, kan regne ud, at ålene går.

Det er ikke så lidt af en kunst at tatte. Man skal vente tålmodigt, til man mærker, der er bid, så skal man forsigtigt trække snøren op, til man når vandoverfladen og så med et ryk hive fangst og madding op på åbredden. Derefter gælder det om at være rap med sin lommelygte, for ålene er vældig hurtige til at finde tilbage til deres eget element. De klarer sig som snoge i åbreddens græs. »Det er vel nok sport«, sagde junior, som prøvede det for første gang. Jeg havde prøvet det før, og resultatet blev, at vi kom hjem med 14 ål. Nogle af dem holdt vel knapt fiskerikontrollens mindstemål, men de smagte alle godt. Jeg fik også en flodkrebs på min tatte, men den lod vi gå tilbage i åen igen.

Om dens efterkommere lever endnu og kan leve i åen, må man spørge biologerne om, eller måske dem, der stadig fisker her. Forurening eller ikke. Rosenholmå flyder stadig, som den skal, trods udretningen og afvanding af arealer, forurenin-ger må vi lade de lærde strides om.

Mens græsset gror svinder fortidens spor

Af Arne Hansen

Den øde kirkegård ved Krogsbæk minder om en hedensk offerlund. Hvis ikke det havde været for klokkestablen, kirkediget og den velholdte indgangsportal, kunne man tro, at det øde sted var viet til Odin, og det har det måske også været engang. I hvert fald er der en gravhøj i hjørnet af kirkegården, hvor vore fjerne forfædre gravsatte deres døde.

Krogsbæk gamle kirke, der var opbygget af granit og teglsten, blev brudt ned 1901, og en ny kirke opførtes i Karlby. Beboerne gik så radikalt til værks, at de endog tømte gravene for deres bedsteforfældres og andre slægtninges sidste rester. Gamle folk kunne endnu for nogle år siden huske, at vognene kørte gennem Karlby med de lidt makabre laster. Tilbage blev kun levninger af folk, som var døde længe forinden, og deres ligsten blev stablet op ad klokkehøjen.

Den mest imponerende af dem var sat over en tidligere Bogense-borgmester Buchel, som døde i 1703 hos sin søn på Skørring Mølle. Stenen var med tiden gået i

seks stykker, og menighedsrådet havde planer om at få den restaureret og sikret. Men det blev aldrig til noget, selv om sog-

Ligstenen, der forsvandt.

nepræst P. Knudsen i forvejen havde advaret om, at stenen var i fare for at blive stjålet. Sognepræsten kom en søndag kørende for at holde gudstjeneste i Halling kirke. Han bemærkede et opløb ved den fredede kirkegård. Der var både små trækvogne og en varebil, flokkene bestod af både børn og voksne. De fleste forsvandt, da præsten nærmede sig, og de råbte: »Nu kommer han, der ejer stedet«. En lille dreng blev dog stående, og på præstens forespørgsel om, hvad de lavede her, svarede drengen: »Vi samler da sten til fliser.

Det gør de allesammen«. Præsten kunne se, at man havde været ude efter den store ligsten over borgmesteren og bad drengen sige til de andre, at den gamle sten var fredet og skulle blive på plads. Han sikrede sig, at den var der endnu, da han kom hjem fra Halling. Præsten tog sagen op i menighedsrådet, hvor man drøftede, om stenen skulle lægges ned i cement på stedet eller opstilles ved Karlby kirke. Dog – inden sagen kom så langt, var stenen borte, og den gør nu formentlig tjeneste som havefliser.

Fra Thorsager sogn

Af Kristian Vestergaard

Den 2. november 1931 stod min søster og jeg tidligt op, fik morgenkaffe af mor og kom med brugsens lastbil, som hentede varer i Randers.

Vi havde vore cykler med. Fra Randers kørte vi over Strømmen, fik drejet i Kristrup og fulgte Grenå landevej cirka 10 km, inden vi svangede til højre ad vejen til Ebeltoft.

Den morgen havde vi ikke tid til, eller også lagde vi bare ikke mærke til skyggen fra de frodige vejtræer. Det gjorde vi sidenhen, når vi kom ad vejen en varm sommerdag. Nu er træerne fældet og lavet i tommestokke, og det er på tale at plante vejtræer igen.

Vi drejede i Følle for at komme ind til Skrejrup, hvor jeg skulle være fodermeister og min søster pige i samme gård.

Vinteren gav ikke mange oplevelser. Jeg havde kun fri hver tredje søndag, og hverdagene var et slid. Dengang var der ingen roeskærer og malkemaskiner. Ejeren havde året før ladet sig friste af den gode svinepris og de lave kornpriser (6 kr. pr. 100 kg) til at fylde svinehuset

med nyindkøbte pattegrise. Men prisen på de store svin faldt, så han fik omtrent det samme, som pattegrisene kostede i indkøb.

Men svin var næsten det eneste, der gav kontanter, så vi havde en stor svinebestand. Selv om huset var moderne og let at betjene, skulle der hver uge vejes, leveres og byttes i svinehuset.

Alle tyrekalve blev slagtet, inden de var en måned gamle, for de kunne ikke sælges og blev derfor brugt i husholdningen, hvor fire mænd og to kvinder måtte spise sig igennem kødet, inden det blev fordæret, da man jo dengang hverken havde køleskab eller fryser til at opbevare det i.

Sommeren gav udsigt, da køerne kom på græs. Der var vedvarende græsmark oppe ved Smogen (udtales i dialekt som Smouen). Herfra fik byen sit vand fra væld, der kom oppe fra bakkerne.

Mest nød jeg hvidkløvermarken. Først havde jeg de 25 køer tøjret, for at de kunne spise af kløverbladene, men da hvidkløverne blomstrede, nød jeg duften, det hvide blomstertæppe og biernes travle summen. Naboen havde bier, så min hus-

bond syntes godt, at han kunne tilkomme lidt af honningen, når han nu lagde hvidkløvermark til, men naboen mente til gengæld, at han skulle tilgodeses, at hans bier havde bestøvet hvidkløvermarken. Ergo – det var en god forretning for dem begge.

Mens udhusene var nye og praktiske, var stuehuset udført i bindingsværk med gennemstukne bjælker. Et kønt og hyggeligt hus, som desuden var godt indrettet. Min medtjener fra 1931 ejer nu gården, og han har bygget et nyt stuehus. Men sikken et mas det var at nedbryde det gamle. Træet var som ben at save i, og det var vanskeligt at skille ad.

Året efter flyttede min søster til »Brusminde« i Følle. I bygaden risler bækken, først ved højre side af vejen, så smutter den under gaden og følger derefter den venstre side ned til købmandsgården, hvor vandmøllen lå. De gamle i byen kunne fortælle, at før i tiden bestod bygaden af en række sten midt i gaden, omgivet af vand.

Omkring 1960 kom jeg forbi »Brusminde«s mark. Den var næsten ukendelig, for hvor min søster havde forket korn, var der nu asfalt og boretårn. Det var her man foretog den første prøveboring i Danmark. Der blev boret over 3 km ned i dybden, og man lærte i det midste undergrunden at kende.

Jeg flyttede til Fårup til en udflyttergård, hvis jorder placerede sig på isranden med udsigt over Kaløvig, og hvor vi især om morgenen kunne høre fiskerbådernes særlige dunk, dunk, dunk-lyd.

Medens der på Skrejrueggen var luter fede jorder, var der store variationer på Fårueggen, og hele den ene ende af en mark kunne godt være af det stiveste

lerjord. Derfor benyttedes de svære engelske »Oliver« plove, som var så tunge, at de ikke kunne slæbes tilbage af kusken, men måtte vendes og slæbes tilbage af hesten, hvis man var så uheldig, at ploven løb på en sten.

Denne gård havde gamle upraktiske huse. Stuehuset var bindingsværk og var sikkert blevet flyttet fra Fårup by. Det ærgrer mig hver gang, jeg tænker tilbage på det stuehus, for over komfuret var der et røfgang af samme slags, som jeg havde set hos smeden, og jeg er blevet klar over, at det stammede fra det åbne ildsted, man brugte, inden der blev installeret støbt komfur i køkkenet. Røgfanget er forlængst brudt ned og fjernet, inden jeg kom i tanker om dets tidligere anvendelse og kunne få gjort museumsfolk opmærksom på det. De kunne sikkert have givet det en bedre skæbne, end det nok fik.

Det var i 1908, at geologen Poul Harder skrev sin doktorafhandling om »En østjydsk Israndlinie og dens Indflydelse paa Vandløbene« (Danmarks geologiske Undersøgelser II, 19). Efter ham kaldtes den isrand, som blandt andet har givet landskabet omkring Kaløvig og dermed Thorsager sin særlige skønhed: Den Harderske linie. I denne afhandling gør Poul Harder rede for den østjyske israndlinie fra Engum i Bjerre Herred til Mols Bjerge. Kun få egne i Danmark byder på så afvekslende landskaber. Fra frodige marker til yppige bøgeskove. De øde lyngbakker sammen med terrænets mægtige bakkepartier udgør de imponerende højder, som senere markeredes med bronzalderens høje. Afbrudt af de mange hyggelige dale ser alt dette ved første øjekast ud, som om det

var strøet med en uregelmæssig planløshed, der gør den landskabelige skønhed fuldendt.

»Størst og smukkeste er forholdene omkring Kaløvig«, skriver Harder. Fra den del af det østjyske højland, som ligger vest for vigen, udgår et mægtigt bakkedrag, som i en stor bue strækker sig langs Kaløvigs nordside ca. 5 km fra den nuværende kystlinie. Det danner et næsten sammenhængende, langstrakt højdeparti fra Vosnæs over Fårup, Smogen (Smøge = smal passage) til Store Bavnehøj nord for Rønde, hvor den når en højde på 102 meter over havet.

Mange, både danske og udenlandske geologer, har besøgt området, for her at se en istid i miniformat. Det er, som om naturen her har strøet sine rige gaver i broget mangfoldighed om sig, for netop gennem denne uregelmæssighed og planløshed at give landskabet en fuldendt skønhed med sin tilfældige blanding af marker, bøgeskov, stejle bakker, heder og moser.

I Hübertz' aktstykker for staden og stiftet Århus 1845: Frederik den 2.s brev til Århus den 10. januar 1579, kan man erfare, at: »Staden skylder 300 Daler i Skat, men den store Pestlentze (Pest og elendig-

Karakteristisk landskab ved Smogen.

Fot.: Niels Haurum, 1978.

hed), som en Tid lang har hærget Byen, nu er hendød.« Pengene blev eftergivet, og der blev bevilget 100 bøgetræer fra Kalø skove til havnens og mindels (mole) forbedring. Dog skulle byen selv hente træerne. Personligt synes jeg ikke, at bøgetræer var det rigtige materiale til havnebyggeri, men enten var kongen øm over sine egetræer og ville hellere bygge krigsskibe af dem, eller også havde kun bøgetræerne haft den nødvendige længde til en pilotering af bolværket.

Efter Torstenssons Krigen 1643–45 er bevaret nogle indberetninger om ødelæggelser i krigens tid, trykt i »Orion« 1851 s. 253, Thorsager Birk: »Udi fornevnte Birk findes i lige maade ingen, formedelst streng Indkvartering og ulidelig Skade, som formaar at udgive sin fulde Landgilde til Kongen og Cronen, eller og som har saet og i nærværende Aar indavlet højere end deres halve Sæd, som er 21 hele og 2 halve Gaarde og et Boel udi Thorsager Sogn, 6 Gaarde udi Bregnet Sogn, de andre ikke uden Trediedelen. Udi dette Birk er en Gaard afbrændt og en halv forarmet.«

Skovene fik en hård medfart. Fjenden brugte træ til både krudtfremstilling, palisader og brændsel. Man optalte ege- og bøgstubbene o. a., som jo blev tilbage, og fik i hele Århus Stift tabet opgjort til 120.000 træer, heraf 49.000 egetræer og 71.000 bøgetræer. Dog også 169 aske-træer og 8 espetræer.

Findes i Faarup Skov:

13 egetræer, 55 bøgetræer og
79 Noedholmen Bøg.

Udi Haffdskov:

154 bøgetræer, 2 egetræer, og

udi Hedeskov:

154 bøgetræer samt 968 Lyckeskov,
Bøg, meste parten små.

På øen:

373 egetræer, 27 bøgetræer, en parti
ikun passelige stubbe. Dog skoven
samme sted til stor skade.

Udi Østerskov:

230 bøgetræer,

udi Rønd(e) skov:

216 bøgetræer, 6 egetræer.

Hestehaven:

12 bøgetræer og 77 egetræer.

Ringmose og Kohaven:

5 bøgetræer og 48 egetræer.

Dog alle skovene, øen undtagen, nogenlunde ved magt.

Mogens Bille og P. Redts.

(Rigsarkivet: Vurdering i Jylland 1683, Thorsager Sogn Markbog Rigsarkivet nr. 1093.)

Skoven blev ikke vurderet efter udbyttet i træ, men efter hvor mange svin, skoven kunne føde. Ved andre taksationer er der regnet med mindst 1 tønne land til »en svins olden«, og der gik 24 svin på 1 tønne hartkorn.

Fårup skov, Cronens eje.

Klosterholm og Fårup skov, eg, bøg

60 svins olden

Rostved skov

27 svins olden

Thorsager Østerskov, bøg

210 svins olden

Thorsager Tychi skov, bøg

190 svins olden

Thorsager Hoed skov, bøg

210 svins olden
Thorsager Heides skov
310 svins olden

Til Calløe ladegård:
Koehaugen, eg og bøg
Hestehaugen, eg og bøg
Ringe mose, eg og bøg
tilsammen 1000 svins olden

Altsammen god skov og underskov.

Hvitvedgård: ejet af Henrik Poulsen, bøg
15 svins olden.

Om jordens kvalitet:

I Jylland takseredes jorderne i 6 grupper
fra allerbedst jord til 2 tønder land til 1
tønde hartkorn (hårdt korn), rug, byg og
hvede til allerværst jord til 16 tønder land
til 1 tønde hartkorn.

Af Thorsager Birks opmåling og taksa-
tion af jorderne 1683:

Der findes endnu mange bindingsværkshuse på Kaløvig egnen. Dette uforfalskede stykke arkitektur ligger på Ellevej i udkanten af Thorsager.

Fot.: Niels Haurum, juni 1978.

<i>By</i>	<i>Antal</i>	<i>Hartkorn</i>	<i>Huse m/jord</i>	<i>Huse u/jord</i>	<i>Dyrket areal i tdr. ld.</i>
Thorsager	30	165		27	1154
Skrejrup	6	35			264
Fårup	5	39		1	192
Hvidtvedgd.	1	13			129
Kalø ladegd.	1	79			348
Rønde	8	24	4	9	238
Følle	14	86	2	4	639
Følle Mølle	1	2			13

Tællingerne fra 1838 er trykt i Statistisk Tabelværk 5. bind 5. hefte:

Korn: Det første tal er tdr. land, det næste foldudbytte.

Heste 291
hvede 5–4, boghvede 130–3,
raps 6–6

Køer 310
rug 510–4, ærter/bælgsæd 65–4,
hør 18–27 tdr. frø og 174 lispund
uheglet hør.

Svin 55
byg 142–4, kartofler 47–8

Får/lam 841

havre 225–3, kløver/græsfrø
32 lispund

Bistader 129

17 har vævning som hovederhverv, der er en kro (Rønde), som er nævnt i lensregnskaberne. Følle Mølle har malet 315 tønder korn. 150 tønder land mose er ikke udskiftet af fællesskabet. Der er ingen kalkbrændere, pottemagere, teglværker, garverier, træskomagere eller jordmødre. Hele herredet har lavet 800 par træsko, og man har 3 jordmødre og 4 kroer.

Naturen omkring Århus

Af Kjeld Ladefoged

Danmark er et lidet, fattigt land – skrev Poul Martin Møller i 1820. Om det er et fattigt land, skal jeg lade andre diskutere, men at det er et lidet land, det har digteren ret i.

Selv om det er et lidet land, er det dog et land med mange forskelle, ikke mindst inden for det område, jeg skal behandle – nemlig naturen.

Det danske landskab er rigt varieret, det vil en rundtur på den jyske halvø overbevise os om, selv om det, der præger naturen, er, at Danmark er et lavland, og at det er jord, vi træder på – bortset fra Bornholms og Christiansø's klipper.

Står man ved den yderste spids af Jylland, kan man opleve, hvordan Skagerak og Kattegat tørner sammen og får Grenen til at svaje fra side til side og tage form efter naturkræfternes forgodtbefindende. Her hvor lyset kommer til os både fra himmel og hav og fra nord og syd, føler man menneskets afmagt over for naturens vældige kræfter, medens man er vidne til, at hav og land brydes i den stridende blæst.

Vender vi i stedet blikket sydpå og betragter marsklandskabets store, grønne flader, der kun afbrydes af spredtliggende

marskgårde, møder vi uendelighedens landskab, der næsten kan overbevise os om, at jorden må være flad som en pandekage.

Rundt omkring går grupper af græssende får og køer mellem spredte silhouetter af enlige, vindkrogede træer og buske. Her visner græsset aldrig, men beholder sin friske, grønne farve, og det vokser næsten lige så hurtigt ud, som kvæget æder det bort.

Vi kan også godt give Grundtvig ret i, at »Vi er ikke skabte til højhed og blæst, ved jorden at blive, det tjener os bedst«. Det bliver vi næsten nødt til, for det er ikke mange steder, vi kan komme i højderne.

På Himmelbjerg-egnen kan vi nok fornemme lidt af den højlandske mægtighed og ane det store udsyn. De lyngklædte bakker spejler sig i søernes blanke vand, omkranset af store skove, hvor der helt op til 17-hundredtallet fandtes store mængder af ulve og vildsvin.

Motorbåde og sejlbåde krydser de sivkransede søer, hvor øer og næs ligger strøet ud, og er man heldig, kan man træffe den gamle hjuldamper »Hjejlen«, der siden sin første tur i 1861 med Frede-

rik d. VII og grevinde Danner om bord har sejlet vandet tyndt på Silkeborgsøerne. Hjulenes plasken bringer uro i vandfladen, så blishønsene flygter i sikkerhed inde mellem søbreddens siv.

Søger vi mod vest med en afstikker til Vrads Sande, en fattig hede midt i Jyllands hjerte med indlandsklitter og dækket af et stort bølgende lyngtæppe med uregelmæssige mønstre af den magre jords nøjsomme græsser, står der spredt omkring os nogle dybgrønne enebærbuske, som om de var moderne, fantasifulde skulpturer – nogle ranke som søjler, andre breder sig ud som store skåle, åbne for lys og regn.

Længere mod vest strækker nogle af Midtjyllands store, mørke nåletræsplantager sig. Her er luften mættet af duft af grannåle og harpiks og af skovbundens våde mostæppe. Stiller man sig med ryggen til en af de store plantager, ser man, så langt øjet rækker, store frodige marker, lange rækker af rug, byg, kartofler, roer og græs, adskilt af snorlige læbælter af nåletrær.

Her har generationers slid og nøjsomhed sejret over fortidens golde lyngheder. Nogle mener måske, at mennesket har været for voldsom i kampen mod heden, men noget af den er dog blevet ladet tilbage. Ind imellem denne frodighed, som det årlange slid har skabt, ligger der over den brune al endnu rester af de urgamle heder med kuplede gravhøje og fugtige lavninger med tranebær, soldug og kæruld på store, grønne puder af fugtig spagnum.

Helt ude mod vest danner klitternes hvide rækker med grågrønne, stride sandhædede hjælme og marehalm den yderste

forpost mod Vesterhavets enorme kræfter. Her akkompagnerer brændingen havets ensformige melodi, hvis eneste variation er dens skiftende styrke.

Når jeg indledningsvis har bevæget mig rundt i hovedlandet, skønt det er naturen omkring Århus, jeg skal fortælle om, så har det været for at give nogle enkelte eksempler på, hvor stærkt den jyske natur varierer, hvor store modsætningsforhold der er mellem den fra øst til vest og fra nord til syd.

Når H. C. Andersen omtaler Jylland som en runestav, så tror jeg, at det er den mest brogede og dekorede runestav, der overhovedet findes.

Og lad os så vende os mod det, der ligger os nærmest, og som det oftest er sværest at se noget stort i, før man har haft andre til at åbne sine øjne for det.

Det er klart, at naturen omkring en storby er stærkt påvirket af selve byen, dens voldsomme trang til at brede sig samt befolkningens stigende krav til rekreativ udnyttelse af naturen på talrige områder. Vi møder ikke her naturen i samme uberørthed, som når vi står på de knygende klitter mod vest eller foran marskens uendelige flade. Naturen omkring en storby som Århus er udsat for et langt større pres og et langt større slid end områder i de mere afsides og uberørte landskaber.

Dette pres og dette slid betyder, at naturen her ved Århus ikke kan sove sin tornerosesøvn som på mere utilgængelige steder. Mennesket må gribe ind i den, søge at beskytte og hjælpe den i det omfang, det er muligt. Men gennem disse indgreb er det ligesom om, naturen mister noget

Skovene bærer mange spor, der vidner om rige aktiviteter inden for skovområdet i fordums tid. Her ses et billede af Råhøj – en gammel gravhøj i Trolskoven ved Skovlunden.

af sin egen identitet. Der er en hel anden poesi, en hel anden naturoplevelse ved at følge en dyrevæksel gennem en fjerntliggende skov, fremfor at gå i andre menneskers fodspor på grusbelagte stier forsynet med bænke, affaldskurve, færdselsskilte o.s.v.

For at give et begreb om, hvor dybe indgreb mennesket gennem tiderne har gjort i naturen omkring Århus, vil jeg skrue tiden 6000–7000 år tilbage og sammenligne naturen dengang med den, vi møder i 1978.

Vi må tænke os, at hele Århus-området

var dækket af store urskove, overvejende bestående af birk og fyr iblandet enkelte elletræer og ege. Bøgen, der nu er vort nationale træ, stod dengang endnu langt syd for den danske grænse.

I fantasien vil vi tænke os, at vi en solrig sommerdag står ved bredden af Århus å. Krystalklart vand glider i en sagte strøm mod havet. Ud over åens bredder hænger et urskovsvildnis af træer og buske – høje, hvide birkestammer mellem bronzegyldne fyrrestammer. Her, som overalt i urskoven kæmpes en ubønhørlig kamp for livet. Nogle af træerne står mægtige og sejrtriumfante, medens andre forlængst er bukket under – enten i kampens trængsel eller af ælde. Resterne af dem står tilbage som trasket, lavklædt ved mellem alt det livsgrønne – nogle slanke som søjlerne på Akropolis, andre krogede som gigtbøjede fingre.

Langs åbredderne vokser en bort af siv, tagrør og høje iris med solgyldne blomster mellem talrige søplanter og nedstyrtede, mosgroede træstammer og grene. Alt spejler sig i rod og uorden i åens dragende, hemmelighedsfulde dyb. Ikke en vind rører sig. Men stille er her ikke. Fra alle sider høres urskovens lyde: melodiske fuglestemmer blandet med kragers, musvågers og ravnens skarpe eller hæse skrig, og spætters trommen på de udgåede træstammer – en blanding af lyde, der på samme tid fremhæver urskovens uudgrundelige, frygtindgydende mystik og egen livsbekræftende poesi.

Lydene fra skoven skifter ustandselig. I det fjerne brøler en urokse. Grene knækker – og pludselig står en stor elgtyr ude i vandet på den modsatte åbred. Mægtigt er dens gevir – denne skovens konge. To-

eller firetysv takker bærer den i sin »krone«. Den slår lidt frem og tilbage med hovedet for at vejre, om der skulle være en fjendtlig lugt i nærheden. Derpå lytter den og stikker så beslutsomt sin brede mule ned i det rindende vand, napper en af åbundens grønne, saftige planter og gumler den med velbehag i sig, medens den agtsomt lytter.

Højt oppe svæver en ørn. En fisk slår med halen i vandskorpen. En tudse kvækker. Overalt er der liv – lyde forstummer – og nye kommer til.

Vi forlader åen og følger dristigt en vildtveksel mod syd. Jorden er fugtig. Vi sætter dybe spor i stien oven på alle dens andre spor af bjørne, urokser, elge, kronhjorte og vildsvin. Stien slynger sig gennem tætte krat. Overalt ruger skygger og tussmørke på skovbunden. En svag morild lyser fra træstammer i dødens opløsning hulter til bulter på skovbunden. Her er uhyggeligt at gå. Vi går tavse med alle sanser åbne som vilddyrets af frygt for lurende farer.

Terrænet stiger mere og mere. Skoven bliver mere åben. Til sidst står vi højt oppe – oppe på Jelshøj, hvor vi standser op. Mellem svært, solforgyldte fyrrestammer ser vi ud over landskabet, ud over de endeløse urskove, ud over Århus-bugtens vandflade med konturer af Mols, Samsø og Thunø i horisonten.

Pludselig er der noget, der bevæger sig mellem stammerne. Ad dyrevekslen, vi fulgte, har en mand med et skind om lænden og en hund i hælene, forsigtigt fulgt efter os. Han standser i kort afstand fra os og stirrer på os med et vilddyrs øjne i et langhåret og skægget hoved. Her står

Der findes mange sten i Årbusskovene. Særligt talrige er de på bakketoppe og bakkeskråninger i Fløjstrup og Moesgård skov. Nogle steder skønnes de at være rester af gamle langdysser, hvorfra man har fjernet de lettest tilgængelige sten til opførelse af stendigerne ved Moesgård strand og på det tidligere Moesgård gods. Andre steder mener man, at disse samlinger af sten skyldes, at bønderne i fordums tid simpelt hen har fjernet markstenene på de dyrkede agre og lagt dem på de steder, hvor det har været vanskeligt at dyrke jorden. Afdøde borgmester Unmack Larsen, der var meget arkæologisk interesse, forbandt disse stensamlinger med tidligere tiders offerlunde eller kultpladser.

han lyslevende foran os – ungersvenden med navnet FYR, som vi kender fra Johannes V. Jensens »Den lange rejse«.

FYR, der i den store digters fantasi, hentede ilden ned fra Gunning Apis varme gløder, ham, der bragte skovfolket forud-

sætningen for, at mennesket overhovedet kan eksistere, et af de kulturfremskridt, som adskiller menneskene fra dyrene, men som samtidig skulle blive urskovens – ja – hele klodens værste fjende – ilden.

Han holder sin skæftede økse i hånden, knuger om dens skaft. Men han bruger den ikke – løfter den kun stolt over sit skæggede hoved. »Den lange rejse« er begyndt.

Desværre har vi ikke tid til at følge den spor for spor. Vi lader de 6000–7000 år være lagt bag os og skriver 1978. Hvor er det sted, vi stod, for de mange år siden? Hvor er åen med dens krystalklare vand, urskoven med dens mange dyr og forskelligartede lyde? Alt er forsvundet under rejsen gennem de mange år. Nu står her en moderne storby med et hektisk, larmende liv, som vi alle kender.

Vi sætter os i en bil og kører ad brede, asfalterede veje ud til Jelshøj, hvor vi gør ophold for at gense det landskab, som vi så ud over for så mange år tilbage i tiden. Hvor forandret er ikke også dette landskab blevet. Landskabet er stadig smukt, ja – set med en kolorists øje – vel langt smukkere med et rigere farvespil og et videre udsyn, end da FYR stolt løftede sin økse.

Men hvor er naturen, den natur, som vi første gang mødte ved åens bred, naturen med alle dens vilde vækster, dyr og mangeartede lyde?

Mange vil nok sige: »Ja, men vi har jo netop natur her. Hvad kan vi ønske os mere end at stå heroppe og se ud over hele dette prægtige bølgende, østjyske landskab, byen med dens slanke tårne og virvar af huse, spredte bøndergårde og

landsbyer, dyrkede marker, skove og bugtens store, blå vandflade. Kan man forlange en skønnere udsigt, et skønnere landskab og en rigere natur end denne?«

Det er svært at argumentere mod et sådant moderne storbymenneskes opfattelse af, hvad begrebet natur i sit dybeste indre dækker. Den tekniske tidsalder har allerede fjernet det så langt fra den trådte dyreveksel gennem urskovens vildnis, at mennesket under »Den lange rejse« har mistet enhver forståelse for naturens sande væsen og uberørte kyskhed.

Det er netop dette, som jeg gerne vil ind på i denne omtale af naturen omkring Århus. Jeg har kun boet her i byen og arbejdet med dens skove i 31 år. Men blot i dette korte åremål har jeg været vidne til en udvikling, der ubarmhjertigt har angrebet naturen – en udvikling – som politikerne og teknokraterne er lige så stolte over, som FYR var den dag, da han lærte at slå ild. Udsigten her fra Jelshøj er helt anderledes i dag end blot for 31 år siden.

Storbyen har bredt sig, og den ene soveby efter den anden er vokset op omkring fortidens små landsbysamfund. Store kraftanlæg er bygget både ved havnen og ved Studstrup. Den ene fabrik efter den anden har fortrængt markernes drøvtyggende køer og byggens silkebløde hår. Hvor er de levende markhegn, der blot for 31 år siden skilte så mange af markernes felter? De fleste er ryddet for at give plads til de store landbrugsmaskiner. Hvor er de røde valmuer, blå kornblomster, klinten og de små, hvide margueritter, der smykkede fortidens danske landskab? De er dræbt af giftskyerne fra marksprøjternes dyser. Den tekniske ud-

Flere af de sydlige skovområder er gennemskåret af gamle, dybe hulveje, som bonderne i omegnen i de stive bestetrunkne arbejdsvognes tidsalder har benyttet, når de havde ærinder til storbyen Århus.

vikling har forlængst holdt sit indtog i landbruget og gjort pigen med malkeskamlen overflødig.

Og hvem har måttet betale hele denne udvikling? Det har – som altid – den svageste part, i dette tilfælde – naturen. Og den bliver stadig præsenteret for nye reg-

ninger, udstedt i udviklingens hellige kors-tog.

Dette må ikke af læseren forstås som et sørgekvad over denne udvikling. Den har jo på talrige områder gjort dagligdagen lettere for os alle, har spændt et sikkerhedsnet ud under en usikkerhed for liv

og helbred, som mennesket tidligere daglig måtte se i øjnene.

Men jeg vil dog være så dristig at påstå, at mennesket er blevet mærket, ja – jeg tør godt bruge udtrykket – skadet – på sjæl og sind af den sejrusrus, der har fulgt den uoverskuelige, tekniske udvikling i »Den lange rejse«s kølvand.

Storbyens mennesker, hvis overvejende indblik i naturen kun stammer fra ferietidens solbeskinnede badestande og fjernsynets naturudsendelser, har i vid udstrækning mistet forståelsen for naturen samt evnen til at lade sig berige af dens fine poesi. FYR følger ikke længere vildtvekslen gennem urskovens usikkerhed. Han har forlængst kastet stenøksen fra sig og glemt urskovens stemmer og mystik. Nu sidder han i tryghed i et af storbyens larmende diskoteker og løfter sejrstolt sit fyldte ølkruis som en gensynshilsen fra dengang, han mødte os – for 6000–7000 år siden på vildtvekslen ved Jelshøj.

Den natur, som vi nutids-mennesker oplever, er på talrige områder et kunstprodukt, hvor det meste er reguleret og tilpasset menneskets egoistiske interesser. Det gælder lige fra fiskebestanden i vore søer og vandløb, vildtet i skovene og på markerne, til det, som de fleste mennesker forstår ved begrebet natur – vore skov- og fritidsarealer.

Det gælder også naturen omkring Århus. De mennesker, der bor i byen og i dens omegn, er fra naturens side måske nogle af de mest privilegerede her i landet. Store skove, badestrande, bugten og det skønneste bagland, man kan tænke sig, ligger åbent for alle. Disse goder er ikke skabt af naturens kræfter alene.

Når der omkring Århus stadig er store områder, der henligger åbne for vide udsyn og fritidsaktiviteter, så må hovedårsagen søges i den historiske udvikling – først og fremmest i, at der rundt omkring byen gennem tiderne har ligget en række godser med store mark- og skovområder.

Det er naturligt, at jeg her navnlig lader blikket falde på de naturområder, som jeg forvalter: Marselisborg-skovene, Moesgård skov, Vilhelmsborg skov samt Mariendal med tilhørende strandarealer. Man kan i fantasien let forestille sig, hvorledes dette store, næsten samlede naturområde kunne være blevet skamferet, dersom ejerne af disse godser og gårde havde ladet sig friste til at udstykke betydelige dele heraf – både da konjunkturerne fristede hertil under tredivernes økonomiske krise samt af efterkrigsårenes jordspekulanter med velspækkede tegnebøger.

Nu har Århus kommune heldigvis erhvervet disse arealer sammen med Forhistorisk Museum på Moesgård, der ejer et skov- og jordareal på omkring 100 ha. Derfor er det nu det offentlige – og først og fremmest Århus kommune – der har hånd i hanke med den fremtidige udnyttelse af disse store arealer. Jeg skal helt afholde mig fra at spå om den fremtidige udnyttelse af den del af disse arealer, der nu er opdyrkede marker. Forskellige forslag er her under overvejelse.

Derimod vil jeg i det efterfølgende give en række oplysninger vedrørende kommunens skove, som jeg forvalter.

Skovdistriktets samlede areal udgør 1169 ha, hvoraf dog kun 885 ha er egentlig skov. Resten er friluftsurealer tilknyttet skovområdet bl. a. Hørhavearealerne,

Brokbakken over for mindestenen i Skaade skov. Den er opkaldt efter grævlingen, der i højens dyb og mørke gennem lange tider har haft sit vinterbi og sat nye generationer til verden. Nu er det ikke mere grævlingens veksler, men terrænløbernes stier man ser bugte sig ned ad højens sider.

Moesgård strand, Mariendal, campingpladserne Blommehaven og Ajstrup Camping samt et strandareal af en samlet størrelse på omkring 22 ha, der strækker sig lige fra Hotel Marselis og med enkelte afbrydelser til Norsminde havn.

Ved den forstlige behandling af skovene lægges hovedvægten på, at skovene skal producere så meget træ som muligt samtidig med, at de imødekommer befolkningens stadig stigende rekreative og miljømæssige ønsker.

Det er tre hensyn, som det kræver stor balancekunst at få til at forliges, bl. a. fordi det simpelthen ikke lader sig gøre på samme tid at opnå størst mulig træproduktion og imødekomme de to andre krav.

Det skal da heller ikke være nogen hemmelighed, at jeg i en lang årrække med mine overordnede billigelse har renonceret på træproduktionen til fordel for de rekreative og miljømæssige hensyn ved ligesom mine forgængere fortrinsvis at dyrke bøg og eg samt bevare et stort antal af skovens ældgamle træer, der set ud fra rent økonomiske synspunkter for længst burde være faldet for motorsaven.

Disse store, gamle træer giver skovene et ganske særligt præg og har overordentlig stor betydning for de fuglearter – såkaldte hulrugere – der bygger deres reder i hulrum i træer og lign. steder. I skove, der dyrkes ud fra rent økonomiske synspunkter, fældes man træerne, når de har nået »slagterisvinstørrelsen«. Det vil sige, når de har nået den dimension, hvor de ud fra økonomiske beregninger giver det største udbytte.

I Århus-skovene når bøgen denne dimension ved ca. 100 års alderen. Havde mine forgængere og jeg drevet skovene ud fra et rent økonomisk målsigte, ville alle skovens gamle bølgebevoksninger forlængst være fældet. Og der ville ikke have været et eneste ærligt hul, hvor en stær eller spætmejsje kunne bygge sin rede. Netop fordi der er bevaret så mange gamle træer i skovene, har de et meget rigt og varieret fugleliv.

I urskovene dør mange af træerne på roden, og stammerne står og frønner eller

rådner – for at sige det mindre poetisk – mellem de levende træer, som jeg omtalte i indledningen. Disse frønnede stammer danner et ganske bestemt miljø for en række forskellige intektarter, mosser, laver og svampe. Derfor har jeg helt målbevidst rundt omkring i skovene ladet enkelte træer eller tilbagestående dele af stormknækkede træstammer blive stående for her at skabe et lille frimærke af det urskovsmiljø af frønnenet ved, hvortil en række forskellige dyre- og plantearter er så nært knyttet.

I ældre tider, da arbejdslønnen var lav, var det enhver skovriders ambition at afgrøfte og afvande selv den mindste skovmose. Enhver plet skulle udnyttes produktivt. Nu er arbejdslønnen steget så meget, at det ikke længere kan betale sig at holde grøfterne vedlige gennem oprensninger for at afvande de mindste af disse lavtliggende, vandlidende områder. Derfor får disse grøfter lov at forfalde, og de gamle skovmoser, der også har deres egen flora og dyreliv, genopstår så småt igen som ubørørdte vandområder – eller lad os hellere kalde dem urskovsområder – midt i den fortstligt drevne og friserede skov.

Man hører ofte folk nævne, at der kommer alt for få mennesker i byens skove. Denne opfattelse er forkert efter undersøgelser foretaget af Niels Ehlers Koch i 1974, i hvilke han har givet en sammenligning mellem besøget i Århus-skovene med besøget i foretrukne skove i andre lande.

Det vil fylde for meget her at vise hele denne sammenligning, hvorfor jeg i tal har begrænset mig til at sammenligne besøget i Århus-skovene med besøget i to skove,

Skovens smukkeste eg, som det har taget generationer af forstmænd at frembringe. Den står mellem Frederikshøj Kro og Thors Mølle.

der er blandt de mest kendte og besøgte i Europa (se skemaet s. 92).

Denne store udnyttelse af Århus-skovene, beregnet pr. ha, medfører naturligvis et stort slid på dem, hvilket giver både administrative og rent forstlige problemer, samt afspejler sig i betydelige udgif-

ter til vedligeholdelse af skovens veje, stier, broer, bænke, papirkurve, skilte, toiletter o.s.v.

Ca. 55 % af de besøgende i skovene kommer for den rene naturoplevelses skyld, 27 % kommer for at motionere, 10 % for at lufte hunde og resten 8 % i andre

<i>Land</i>	<i>Skov</i>	<i>Areal ha</i>	<i>Årligt besøg</i>	
			<i>i alt</i>	<i>pr. ha</i>
England	Dean Forest	10.000	600.000	60
Frankrig	Forest dominale de Fontainebleau	17.000	9.000.000	530
Danmark	Århus-skovene			
	÷ Riis skov	800	1.600.000	2.000
	Riis skov	82	600.000	7.300

ærinder. Og for at blive i de tørre tals realistiske verden kan nævnes, at 51 % af de besøgende kommer til fods til skovene, godt 1 % til hest, 9 % på cykel, 2 % på knallert, 35 % i bil, 1 % med bus og resten 1 % med andre transportmidler.

I skove, der besøgmæssigt er så stærkt udnyttet, og som står åbne for næsten alle former for fritidsaktiviteter lige fra ridning til terrænøvelser og øvelser inden for en lang række sports- og friluftorganisationer samt militær og hjemmeværn – frister både vildt og planter trange kår.

Det gælder ikke alene Århus-skovene, men også andre bynære skove her i landet – ja – over hele Europa. Det er et problem, der er tiltaget stærkt i de senere år, efter at der lovmæssigt er åbnet lettere adgang til skovene samtidig med, at der ad mange forskellige kanaler er gjort et stort propagandaarbejde for at øge den rekreative udnyttelse af naturen.

For at sikre vildtet nogle fristeder, som i hvert fald kun få mennesker føler sig tiltrukket til at gennemtrave, har jeg udlagt flere større mose- og kratområder i en helt eller delvis næsten uberørt naturtilstand. Ligeledes er der på lange strækninger gennem årene foretaget plantninger

langs skovbrynene med forskellige arter af buske lige fra vildroser, hyld, slæen, tjørn og hæg til hassel og vildæbler. Dels giver disse beplantninger læ i skoven, hvilket er af værdi for skovbundens biologiske trivsel, og dels frembringer de en særlig randeffekt mellem skoven og det åbne agerbrugsland – en effekt, der efter vildtbiologiske undersøgelser er af stor værdi for en lang række fuglearter, ikke mindst småfuglene, der ynder at holde til netop i skovbrynene.

Hertil kommer, at sådanne skovbryn med forskellige buskarter i en broget blanding er overordentlig smukke – både når buskene i forsommeren søger at overgå hinanden i blomsterpragt, og ved efterårstide, når de står i al deres løvpragt. I disse skovbryn kan fuglene bygge deres reder i rosenrankernes og slæenbuskenes beskyttende skjul. Her gaber madhungrende gulrandede fuglenæb over redernes kant hele forsommeren igennem. Og ved efterårstide sidder både vore hjemlige fuglearter og trækfuglene her og mæsker sig med buskenes næringsholdige bær for at hente kraft og styrke til vinterens lange, mørke tid eller rejsen videre sydpå.

Men også skovbunden og dens blom-

Et blik ind i en af skovens smukke, gamle bøgebevoksninger stammende fra årene mellem 1830 og 1840.

ster må vi tænke på. Naturen er så vise-
ligt indrettet, at ca. 80 % af de mineralske
næringsmængder, som træerne optager fra
jorden, ved efterårstide vandrer ud i løvet
og de tynde kviste. Når løvet og kvistene
falder til jorden og formulder, bliver disse
næringsstoffer frigjorte og kan igen op-
tages af træerne, igen indgå i naturens

store kredsløb som en slags Tordenskjolds
soldater.

Derfor er det meget vigtigt for træer-
nes vækst og trivsel, at det nedfaldne løv
og de tynde kviste hurtigst muligt formul-
der. Hertil bidrager regnormene, hvorfor
det er af stor betydning, at der er mange
regnorme i jorden. Er den i en sådan til-

stand f. eks. sammentrykket eller på anden måde påvirket, at regnormene forsvinder, så formulder løvet ikke. Det bliver liggende i et tyndere eller tykkere lag oven på jorden, et lag i hvilke de dybest liggende løvmængder efterhånden får en tørveagtig konsistens – i forstsproget kaldet mor eller maar.

Dannelsen af et sådant lag af gammelt løv er noget i retning af en katastrofe for skoven og træernes vækst, ja – for hele det biologiske liv i skoven, fordi jorden ikke får tilført en erstatning for de næringsstoffer, som træerne optager gennem rødderne, hvorfor jorden efterhånden bliver forarmet.

Derfor må enhver forstmand nøje holde øje med løvets omsætning og de tegn bl. a. bundfloraen, der viser, at nu er udviklingen ved at gå i en gal retning. Det sker f. eks., hvor en græsart som bølget bunke og en urt som majblomsten begynder at brede sig. Hvor der derimod vokser anemoner, skovmærker, bingelurt og steffensurt er jorden i den bedste tilstand. I Århus-skovene er der mange steder gode betingelser for mordannelser. Det søger vi at modvirke ved kalkning, udlægning af kvas samt nogle steder ved indplantning af grupper af anemoner – et arbejde – som unge arbejdsløse har deltaget i.

Denne pleje af jordbunden og dens flora og fauna indgår som et meget vigtigt led i skovdriften, et led som de fleste ikke-sagkyndige naturligvis ikke har noget kendskab til, og derfor heller ikke lægger mærke til under deres færdsel i skovene.

Bøgeskovens møde med havet er noget særpræget i dansk natur. Det er også karakteristisk, at vi har mange kystskove

langs de østjyske fjorde og vige. Det samme gælder øerne. Spor efter gamle, opdyrkede agre m.v. røber, at jorden, hvorpå disse skove vokser, engang har været opdyrket. Men på et eller andet tidspunkt har disse agerdyrkere forladt disse kystnære agre og smålandsbyer, formentlig fordi de har været for udsatte for fjendtlige angreb fra havet. Befolkningen er flyttet ind i større sikkerhed længere inde i landet, hvorefter de forladte agre langs kysten efterhånden er sprunget i skov. Det er sket på et tidspunkt, da bøgen havde taget magten i vore skove. Derfor kom bøgen – nu vort nationale træ – til at herske i disse kystskove – og gør det den dag i dag.

Der er ingen steder i Danmark, hvor vi møder bøgeskoven og havet – disse to vidt forskellige naturer – i større skønhed end ved Århus-bugten. Når man her følger strandbredden, hvad enten det er oppe ved Kaløskovene, Riis skov eller langs Marselisborg-skovene og Fløjstrup kyst, og har bøgeskoven til den ene side og havet til den anden, indsuger den friske havluft blandet med skovens næsten umærkelige dufte og samtidig lytter til stemmerne fra havets bølgeskvulp, skrigende måger, tøffende fiskerbåde og skovens fuglekor blandet med vindens hvisken gennem trækroneerne, da forstår man, hvorfor vor store, romantiske digter Adam Oehlenschläger i vor nationalsang har skrevet, at »Gamle Danmark skal bestå, så længe bøgen spejler sin top i bølgen blå«.

For det er – som en anden af vore store digtere, Helge Rode, skriver »... Danmark, som intet andet«.

Sømærketræerne ved Moesgård strand

Dette billede vil vække minder hos mange ældre fra Årbuseggen. Det er blevet historie, for ingen vil mere kunne tage ud og se den karakteristiske profil af skrænten med de fristående træer. De blev ødelagt, da tyskerne i 1944 – på stranden neden for skrænten – sprængte en del beskadiget ammunition fra havnekatastrofen den 4. juli.

Tidligere ville man havde kaldt et billede som dette for et skilderi. Det er nemlig ret stort og i glas og rareme, og som vægpryd har det også altid fungeret. Det er signeret: Christian Pedersen, Fotograf.

På bagsideklædningen står skrevet med blæk: »Et længe ønsket Billede, som jeg har været glad for at kunne forære min kjære Skovfoged Axel Jensen i Foraaret 1939 –

Moesgaard Skovfogedbolig

d. 25de Maj 1939.

Bothilde Dahl«

Det var således kort før træerne forsvandt for evigt, at den gamle godsejerinde forærede billedet til sin skovfoged. Da denne døde, blev det købt af gårdejer Peter Damgaard, Hørret, der stadig ejer det.

Småstrejf fra Østjyllands kulturfront 1978

Fredning af arealer ved Rathlousdal i Odder kommune

Hans Buthler-Jensen

Danmarks Naturfredningsforening, Rigsantikvarens Fortidsmindeforvaltning og Fredningsplanudvalget for Århus amt rejste i 1972 fredningssag vedrørende arealer på 490 ha, hvoraf ca. 227 er fredskovpligtig ved Rathlousdal i Odder kommune.

Det areal, som fredningspåstanden omfatter, er et typisk herregårdsmiljø beliggende i snæver tilknytning til Odder by. Vi finder her samspillet mellem de mange store og små detaljer, hvorved et herregårdsområde adskiller sig fra andre land- og skovbrugsområder.

De store agerfelter uden bygninger vekslende med skovarealer kendetegner landskabet. Skovarealerne bærer endnu præg af, at driften i tidligere år har været lystskovpræget, hvor hensynet til skønheden har været fremherskende, og hvor økonomien ikke alene var baseret på vedproduktionen, men også i høj grad på jagten.

Forbindelsen udefra til herregårdens bygninger markeres ved den dominerende

lindeallé, der blev fredet ved deklaration i 1949.

Selv om Rathlousdals oprindelige hovedbygning og ladegård er nedrevet, så er dog konturerne af det store kompleks klare og afspejler sammen med de i dag eksisterende bygninger og de mange bevarede rester et typisk herregårdsmiljø.

Gennem Rathlousdal løber Odder å, der har drevet de til gården knyttede vandmøller, hvis virksomhed har været et vigtigt element i gårdens drift. Rester af de gamle mølleanlæg findes endnu.

Skiftende tiders smag har præget parken ved Rathlousdal. Vi finder her mange detaljer, der er typiske for en herregårdshave. Her er mindesmærker, gravplads for tidligere beboere, grotter, stensætninger, trapper, stenindfatning af vandløb, søer, kilder, broer m. m. og altsammen i karakteristiske omgivelser. I 1948 og 1949 blev mindelunden i parken med en obelisk og 4 mindetavler fredet.

Det er dette herregårdsmiljø, som sagsrejserne har nedlagt fredningspåstand om.

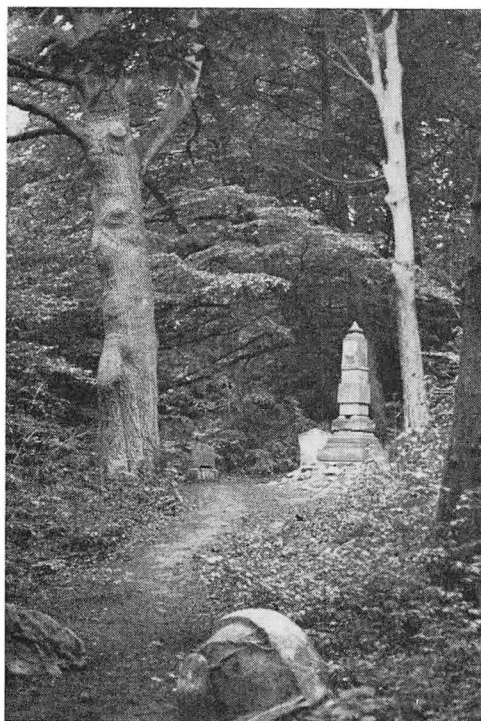
- Man ønsker i det væsentlige
- at arealerne skal bevares i deres nuværende tilstand
  - at den nuværende driftsform skal opretholdes
  - at løvtræs- og bøgetræsprocenten i

- skovene ikke må nedsættes
- at allétræer og levende hegn skal bevares
  - at en række forskellige kulturhistoriske minder bevares
  - at der gives almenheden adgang ad foreslåede stier.

Fredningsnævnet for Århus amts sydlige fredningskreds har den 9. december 1977 afsagt kendelse om fredning af omhandlede arealer.

Kendelsen medfører, at det oprindelige fredningsforslag er ændret og svækket på en række afgørende punkter, og fra sagsrejserside er der da også fremsat anmodning om, at sagen må blive forelagt for overfredningsnævnet.

En ting, der straks overrasker ved kendelsen, er fredningsnævnets tilladelse til forlægning af landevejen Odder–Skanderborg, således at vejen kan forløbe fra Fillerup nord om Helligkilde, syd om godsets avlsbygninger og langs skovbrynet til mindestenen for V. von Holstein-Rathlou. Danmarks Naturfredningsforening er stor modstander af en sådan vejforlægning. Foreningen finder, at en sådan forlægning af vejen vil medføre et helt uacceptabelt og uopretteligt indgreb i et overordentligt værdifuldt landskabsområde. De foreslåede terrænreguleringer, afgravninger og opfyldninger, den nye vejbane med tilhørende vejtilslutninger, dæmninger og viadukter vil i den grad vansire landskabsmiljøet, at det samlede fredningshensyn afgørende kompromitteres. Danmarks Naturfredningsforening finder, at dette landskab er en del af Odder byområdes struktur, en grøn del af byen, som absolut bør friholdes for gen-

Obeliskens ved Rathlousdal.

nemgribende landskabelige indgreb. På længere sigt er en nordlig vejforlægning med direkte kontakt til Odder bys industriområder efter foreningens opfattelse den bedste løsning på dette vejproblem.

Som en foreløbig løsning foreslår Danmarks Naturfredningsforening, at der etableres en hastighedsbegrænsning i forbindelse af den, der eksisterer i Fillerup, ind til bygrænsen, suppleret med afstriking af vejen kombineret med diverse vejtafvarer samt refleksstandere langs vejen. Hermed vil man nedbringe ulykkesrisikoen væsentligt. Subsidiært peger foreningen på, at man eventuelt kunne kombinere nævnte foranstaltninger med en så-

kaldt »Jægersborgallé løsning«, hvilket ville medføre en eventuel ensrettet parallel bane syd for den eksisterende allé.

Fredningskendelsen omfatter ca. 370 ha, hvilket er en betydelig reducere- ring af fredningsforslagets areal. Det er hovedsagelig landbrugsarealer i områdets sydlige del, der er holdt uden for fredningen. Danmarks Naturfredningsforening har henstillet til overfredningsnævnet, at det oprindelige forslag her tages til følge, således at disse landbrugsarealer, der er et af de bærende elementer i herregårdsmiljøet, bliver omfattet af fredningen.

I spørgsmålet om skovenes fremtidige udseende har fredningsnævnet ændret det oprindelige forslag på afgørende måde. I forslaget hed det »Løvtræsprocenten i skovene må ikke væsentlig nedsættes. Således må løvtræsprocenten ingensinde blive mindre end 50 og således at den nuværende bøgeprocent fastholdes. Med henblik herpå skal revision af driftsplaner forelægges fredningsnævnet«. Denne pas- sus har fredningsnævnet ændret til »Fred- ningen skal ikke være til hinder for, at de eksisterende skovarealer drives efter sæd- vanlige forstmæssige principper«.

Smedien ved Rathlousdal.

Danmarks Naturfredningsforening har anmodet overfredningsnævnet om at tage denne ændring op til overvejelse, idet foreningen finder, at skoven vil miste en væsentlig del af sin nærrereative betydning for Odder by, såfremt den nuværende løvskov – specielt bøgeskov – ændres til nåleskov.

Ser man på den generelle udvikling i landet, så har løvskoven i de sidste 10 år været inde i en tilbagegang, og specielt bøgeskoven er blevet reduceret betyde- ligt. Det samlede bøgeareal er på 10 år blevet formindsket med mere end 10 procent. Dette forhold blandt andre er bag- grunden for, at Danmarks Naturfred- ningsforeningen så indtrængende henstil- ler til overfredningsnævnet, at det oprin- delige forslag følges på dette punkt.

Fredningskendelsen opremser de kul- turhistoriske minder, der ikke må sløjfes eller beskadiges. Bjørnegrotten og grav- kapellet (gravplads for familien von Hol- stein-Rathlou) er her udeladt. Overfred- ningsnævnet er imidlertid anmodet om at overveje at medtage disse to kulturhisto- riske minder i fredningen.

Der bliver adgang til fods for offentlig- heden til det fredede område ad et net af stier og veje. Til bjørnegrotten, gravka- pellet og obeliskens sikrer kendelsen ingen adgang. Kendelsen fastslår, at det skal være det offentlige ved Odder kommune og/eller fredningsmyndighederne tilladt på det offentliges bekostning at anlægge en sti for gående langs Odder å på stræk- ningen Rathlousdal–Odder efter forudgå- ende forhandling med ejeren om stiens en- delige placering.

Der er her fremdraget nogle sider af

sagen om Rathlousdalfredningen fra sagsforløbet indtil skrivende stund (juli 1978). Den offentlige debat, som sagen har givet anledning til, er ikke omtalt.

Det må håbes, at overfredningsnævnet ved behandlingen af sagen vil tage hensyn til den anke, der er rejst. Eftertiden vil nok dømme hårdt, hvis dette karakteristiske herregårdsmiljø i Odder bys umiddelbare nærhed ikke bliver bevaret uden vansirende indgreb.

Forstået eller misforstået landsbybevaring

Jørgen Jessen

Nedenstående er et kort uddrag af en større artikel af arkitekt Jørgen Jessen.

I bestræbelserne for større social lighed og frihed for den enkelte er vi heldigvis nået et langt stykke. Men noget kostede de ændrede samfundsstrukturer. Af erhverv, som stadig praktiserer bo- og arbejdsfællesskab, er der vel efterhånden kun landbruget tilbage, og nogen steder knirker det slem.

De små og velafbalancerede lokalsamfund, som bl. a. landsbyerne var tidligere, er i dag i livsfare. Den klassiske modsætning er den: enten udvikles de for hurtigt og bliver et sted, hvor der sker noget, hvorved de antager en bymæssig karakter. Eller også underudvikles de, affolkes og tømmes for liv. Den gyldne middevej er svær. Situationen reddes ikke udelukkende ved regionale retningslinier

Stuehus fra omkring 1850. En særdeles ubehagelig tilbygning.

og klassificering. Men en sikring af landsbyens kvaliteter sker blandt andet gennem en grundig registrering og vurdering af den enkelte lokalitets bygninger, beplantning og grønninger.

En sikring af et vist service-niveau er naturligvis af største betydning for landsbyernes videre skæbne. Men det er ikke helt ligegyldigt, på hvilken måde denne sikring sker. Den bør tage sit udgangspunkt i den bestående bygningsmasse blandt andet ved en genanvendelse af de bygninger, som af forskellige årsager har udtjent deres oprindelige formål. Det kan ske ved en nænsom udbygning af bestående bygninger, og ved en seriøs tilpasning af nødvendige nye bygninger. Det betyder ikke, at husene skal være kopier af noget fortidigt, eksempelvis falsk bindingsværk og smårude vinduer, sådan noget vil virke uægte. Husene må være enkle og velformede, med en hovedform svarende til de gamle lange længer, men det må samtidig være nutidige huse.

Lykkes det at sikre landsbyerne en rolig udvikling, byggende på miljømæssige kvaliteter – mere end på kvantitativ

vækst, vil der være skabt god baggrund for, at landsbyerne også fremover vil kunne danne en naturlig ramme omkring et fællesskab. Fødested – hjemstavn. Det er vel efterhånden gået sådan, at man har fået et mere distanceret forhold til denne bestemte lokalitet. Et mangeårigt fravær, kun afbrudt af korte weekend- og ferieophold, er nok en væsentlig faktor. Man kan måske i et romantisk øjeblik genskabe sig et billede af det, man husker, det var. Barndommens grønne stier – høre råb og træskoklapren fra lyshårede børn i leg. Virkeligheden er en anden, afstanden er blevet for stor, man føler sig lidt som en fremmed i det ellers velkendte miljø. Virkeligheden blev uvirkelig – virkeligheden må søges et andet sted.

Litteratur om Østjylland 1977

Kjeld Elkjær

Der arbejdes ihærdigt med Østjyllands historie i disse år, og en række skrifter, store og små, er fremkommet siden sidste årbog. De skatte, der har samlet sig i de lokalhistoriske arkiver i form af billeder og optegnelser, udnyttes flittigt i denne publikationsvirksomhed. Det må dog bemærkes, at de historiske fremstød er meget ujævnt fordelt. Mens nogle egne i denne henseende er næsten udyrket land, findes der visse centre med stærk tradition for lokalhistorisk forskning. Det gælder således Odder kommune, det gamle Hads herred, der i dette år har frembragt endnu en vægtig sognebeskrivelse: *Gyl-*

lingbogen eller Nogle optegnelser om Gylling sogn og dets beboere gennem tiderne. Den fremtræder som bind 2 af Jens Andersens værk af samme navn fra 1942, der samtidig er blevet genoptrykt, og er udgivet af Gylling og Omegns Beboerforening. En lang række lokale folk har behandlet alle sider af sognets udvikling, erhvervsmæssigt, socialt og kulturelt, og ført skildringen op til i dag, hvor den naturskønne egn og dens særprægede miljø trues af planerne om det første danske atomkraftværk. Der er også blevet plads til et kapitel om meditationscentret NU Yoga Ashrama, hvis trykkeri har stået for bogens smukke udstyr med afvekslende typografi og et righoldigt billedstof både i sort/hvidt og i farve.

Et andet lokalhistorisk center er Grenå, hvor faktor *J. A. Nielsen*, leder af egnsarkivet, i 1976 udgav *Grenå i gamle dage*, et udvalg af arkivets billeder, der ikke har været offentliggjort før, her imellem mange byhistoriske og kulturhistoriske perler. I de udførlige billedtekster er der givet særdeles grundig og kyndig besked om alle bygningsmæssige og personalhistoriske detaljer.

Fra samme trykkeri og i et lignende udstyr foreligger i 1977 *Ib Klausen: Bønnerup Strand. Af et fiskerlejes historie*, udgivet på initiativ af Bønnerup Havn, Bønnerup Fiskeriforening og Nørre Djurs Egnsarkiv. Forfatteren, der er leder af arkivet, har på grundlag af afleveret materiale fra havnen og fiskeriforeningen samt afdøde arkivar Peder Jensens optegnelser givet en fængslende skildring af livet på Djurslands barske nordkyst i mands minde og af beboernes seje kamp

for at tilvejebringe en havn. Bogen oplives af mange erindrede småtræk, af skiperskrøner og historier og af et afvekslende billedstof.

Århus Byhistoriske Udvalg har som sin julepublikation udsendt samlingsværket *Hus og hjem i Århus 1890–1940*. Her beskrives i en række kapitler, skrevet af byhistorikere og museumsfolk, boligbyggeriet i en stor provinsby før 2. verdenskrig: etagehuse, villaer og parcelhuse, rækkehuse og husvildeboliger. Endvidere lejlighedernes størrelse og økonomi, de såkaldte »bekvemmeligheder«, rummenes indretning og udstyr med møbler, kunst, planter og anden pynt. Et helt kapitel er helliget skabenes og skuffernes indhold af linned og dækketøj, et andet rengøringsproblemer og et tredje familiens aftenliv i hjemmet. Alt i alt er der givet et righoldigt kulturbillede, gennemillustreret med fotografier fra byens samlinger eller lånt til lejligheden efter en appel til interesserede borgere.

Statsbiblioteket har holdt 75 års jubilæum og i den anledning udsendt et stateligt jubilæumsskrift under titlen *Fra Bispetofte til Bjerget*. Det er redigeret af Ejgil Søholm og Karl V. Thomsen og skrevet af en række nuværende og tidligere medarbejdere. Det henvender sig naturligvis i første række til biblioteksinteresserede, men rummer samtidig så meget kulturhistorisk og personalhistorisk stof, at det absolut har interesse for en videre kreds. Biblioteket har jo haft afgørende betydning for hele landets og ikke mindst for Jyllands kulturliv, for så vidt det formidles gennem bøger. Første kapitel om bibliotekets vanskelige tilblivelse er skre-

vet af den 85-årige tidligere overbibliotekar *Emanuel Sejr*, der omtrent samtidig har udgivet sine erindringer under titlen *Biblioteks- og kulturliv i Århus*. Statsbiblioteket fylder naturligvis godt i denne bog, men den rummer også meget andet, således en levende skildring af forfatterens barndomshjem i Nølev Skole, af hans gymnasieår i Århus og senere hans deltagelse i byens mangesidige kulturelle aktiviteter. Et særligt kapitel er viet lokalhistorien, hvor Sejr har gjort en bemærkelsesværdig indsats både gennem sit omfattende Århus-kartotek (150.000 sedler) og ved sine grundige og velskrevne arbejder, for hvilke han i 1962 udnævntes til æresdoktor ved Aarhus Universitet.

Den samme udmærkelse var tiltænkt en anden Århus-historiker, den i juni 1978 afdøde borgmester Bernhardt Jensen, en munter fortæller, hvis bøger mest omhandler Århusborgernes fritid og fornøjelser i svunden tid. Hans sidste arbejde ligger også inden for dette felt. Det er den smukke lille bog *Med skib til skoven*, udgivet af Århus Havn i anledning af årsskiftet 1977–78. Den beretter om skovbådene, de små dampere »Turisten« og »Marselisborg«, der i perioden 1896–1939 befordrede århusianske skovgæster til Varna, Ørnereden og andre destinationer. De blev slået ud af 2. verdenskrig og af den tiltagende private og kollektive bilisme. I vore dage imødekommes folks lyst til søen i stigende grad af private lystbåde, et unægtelig mindre demokratisk fænomen. Bernhardt Jensen har gjort rede for de økonomiske og fartmæssige problemer, der var knyttet til driften af et mindre dampskibsselskab, og samtidig fast-

holdt stemningen fra en tid, da familie-skovturen var en ufravigelig tradition i de fleste Årshushjems livsmønster.

Endelig skal nævnes en fyldig kirkebeskrivelse ved *Rasmus Bendixen*, lederen af det forbilledlige Skejby-Lisbjerg-Ølsted Sognearkiv. Han har tidligere skrevet en mindre bog om Skejby kirke og følger den nu op med et større arbejde om Lisbjerg kirke under titlen *En herredskirkes historie*. Den anselige, men gennem tiderne vanrøgtede kirkebygning venter stadig på en grundig arkæologisk undersøgelse, eventuelt i forbindelse med en hovedrestaurering. Herved kunne nogle af de folkelige overleveringer og lærde teorier, der findes om dens forhistorie, blive bekræftet eller modbevist. Nationalmuseets monumentale værk »Danmarks kirker« nærmer sig ganske vist Lisbjerg, idet det er i gang med Vor Frue i Århus, men der vil dog gå både år og dag, inden det når så vidt. Rasmus Bendixen har fremlagt, hvad man ved i dag, gennem en flittig afskrift af utrykte kilder til kirkens historie, blandt andet pastor H. C. Blochs udførlige beskrivelse fra 1862 og uddrag af kirkens regnskabsbog. Hans store samlinger i arkivet af arkivalie-udskrifter vil kunne udnyttes i rigt mål af faghistorikere, når de skal i lag med den gædefulde kirke.

Clausholm

Henrik Berner

I efteråret 1977 fortsattes som planlagt restaureringen af sydlige del af store vest-

fløjs gårdfacade, således at hele denne fløjs gårdfacade nu er færdigrestaureret plus samme fløjs nordgavl.

Som tidligere benyttede vi erfaringer, i sin tid indvundne fra restaureringen af store østfløjs nordgavl, hvorved alt gammelt puds blev hugget af og nyt påført i samarbejde med Kalk- og teglværkslaboratoriet. Indtil videre har vi undladt at give disse nyrestaurerede facader en egentlig overfladebehandling – dette ud fra den tankegang, at enten burde de kalles med deraf følgende kostbar vedligeholdelse i fremtiden, eller man burde benytte en moderne overfladebehandling, der kan modstå vejrligets indflydelse i en betragtelig årrække. Efter en del forsøg mener vi, at en sådan overfladebehandling teknisk nok kan fremskaffes og påføres, men den vil bevirke et alt for fersk udseende af den gamle facade.

Årets vigtigste restaureringsarbejde var dog afslutningen af istandsættelsen af »Kongesalen« på 1. sal.

Tidligere havde vi her fået afstivet etageadskillelsen med stålbjælker, og i løbet af de første måneder af 1978 fik vi etableret den egentlige gulvbelægning: planker, der går på langs gennem hele rummet! Vi er noget stolte af, at vi fra egen skov (Sophie Amaliegaard-distriktet, i nærheden af Hornslet) har kunnet levere disse meget lange (13 à 14,5 m) og brede – op til 30 cm – gulvplanker, oven i købet af træer, der kun er ca. 70 år gamle.

I forbindelse med istandsættelsen af rummet er begge kaminerne genåbnet – det viste sig, at den østlige kun var en attrap, oprindeligt opsat for symmetriens

skyld! Foran disse kaminer er nu nedlagt Ølandsfliser, fundne i slotskælderen.

I lighed med tidligere år har gobelinerne på 1. sal også i vinteren 1977–78 været inde på Rosenborg for restaurering ved kunststopning. Dette meget omfattende restaureringsarbejde har nu stået på i 10 år, men nu håber vi også, at der kun rester 1 à 2 sæsoners arbejde, før hele sættet er fuldført.

I løbet af sommeren 1978 er restaureringsarbejdet med panelerne i det hidtidige »Audiensgemak«, fremtidige bibliotek, blevet fuldført. Panelerne var oprindeligt forsynede med dekorationer af Bernt Nohr, men senere overmalede. Arbejdet hermed har stået på i ca. 8 år, og rummet er nu ved at blive færdigindrettet til bibliotek med reoler, så slottets bogsamling kan have et blivende og værdigt opstillingssted.

Det er tanken, så snart rummet er færdigt, da at åbne det for publikum – muligvis vil dette dog først ske med turist-sæsonens begyndelse 1979.

Til ovennævnte restaureringsarbejder har vi modtaget økonomisk støtte dels fra Statens Bygningsfredningsfond (beskæftigelsesmidler), dels fra diverse kulturelt interesserede fonds herunder Selskabet »Clausholms Venner«.

I lighed med tidligere gennemførte vi i sommeren 1978 nogle koncerter: årets »Slotskoncert« med Randers Byorkester under ledelse af kapelmester Lavard Friis-holm samt en orgelkoncert i slotskapellet kombineret med sang – domorganist Anders Riber og koncertsangerinde Kirsten Sand. Endelig lykkedes det i begyndelsen af juni at gennemføre den i øvrigt alle-

Ny gulvbelægning i Kongesalen.

rede til sidste år planlagte kombinerede koncert- og balletaften med medvirken af blandt andet medlemmer af den kongelige ballet, kgl. skuespiller Martin Hansen, de kongelige operasangerinder Minna Nyhus og Bonna Søndberg samt ved orglet professor Bengt Jonsson. Også i lighed med tidligere år afholdtes der i sommeren 1978 fire offentlige gudstjenester i slotskapellet – vi begyndte som sædvanlig 2. pinsedag og fortsatte med ca. en måneds mellemrum indtil 3. september.

Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup

Svend Nielsen

Også i år er vi i den lykkelige situation at kunne berette om store fremskridt, idet 2. etape af museets udbygning har kunnet gennemføres takket være store donationer fra private firmaer, fonds og organisationer.

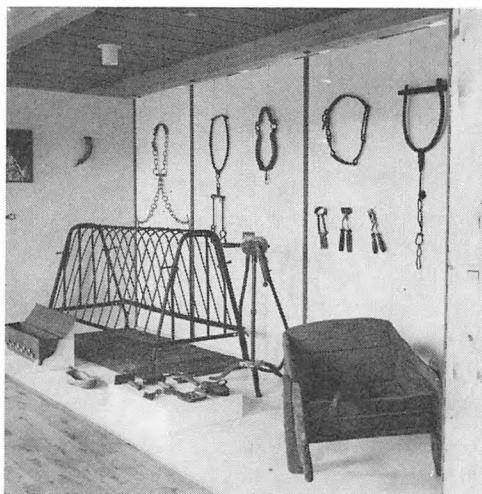
I tilslutning til nybyggeriet fra 1976–77 er der i den forløbne vinter blevet opført en decideret udstillingsbygning – hal

I – på 500 m², der vil være i stand til at rumme endog meget store maskiner. Hermed er der i de seneste år gennemført byggerier for i alt ca. 6 mill. kr.

Dérudover har museet med eget mandskab udskiftet det meste af taget på værksteds- og kontorfløjen. Endvidere har Sønderhald kommune som beskæftigelsesarbejde anlagt første etape af den store parkeringsplads, der skal være fælles for de to museer på Gl. Estrup, og endelig er der gennem endnu en donation på kr. 300.000 skabt grundlag for, at vi nu kan komme i gang med at indrette et længe og stærkt savnet cafeteria.

Såvel plovudstillingen som udstillingen »Mælk – Smør – Ost« er i vinterens løb blevet udbygget og forbedret. 1. juni åbnedes endnu en udstilling »Røgt og pleje«, og endelig regner vi med omkring 1. september at kunne have en fjerde afdeling klar i hal I omfattende en række

Fra udstillingen »Røgt og pleje«.

gamle, meget sjældne og til dels unikke høstmaskiner samt traktorer m. m.

Uden for museets egne lokaler arrangeredes i samarbejde med Grenå Museum i oktober en plovudstilling på Gl. Dæmning i Kolindsund i forbindelse med et pløjestævne for hesteplove, og næsten samtidig deltog museet med en lille stand på Auning-Messen i Auninghallen.

Af de ca. 40 genstande, der er indgået i årets løb, kan særlig nævnes et 9 HK MARSHALL lokomobil fra 1907, en AKTIV letvægtsselvbinde model 1959, der formodentlig er én af de sidst fremstillede hestebindere, og endelig en japansk »Kokibashi«, der lidt populært kan kaldes verdens simpleste og mindste tærskemaskine.

Djurslands Museum

Bjarne Flou

1978 har først og fremmest stået i restaureringsarbejdets tegn. Takket være midler fra Det særlige Bygningssyn og Århus amt er Den gamle Købmandsgårds udvendige facader samt gavl nu færdigrestaureret. Det har været et meget omfattende og undertiden vanskeligt arbejde, men resultatet viser, at det har været umagen værd. Næste etape i restaureringsarbejdet er facaden til gårdsiden samt købmandsgårdens indre. Som grundlag for restaureringen af købmandsgårdens stuer m. v. er der af Det særlige Bygningssyn foretaget en grundig bygningsarkæologisk undersøgelse i samarbejde med Arkitektskolen i Århus.

Arbejdet på istandsættelsen af museets øvrige bygninger er også fortsat i det forløbne år. Den gamle tidligere »Gartnerens Auktionshal« har fået nyt tag, og isoleringen af den kommende udstillingsbygning er afsluttet.

En stor og afgørende begivenhed i museets historie var beslutningen om overflytningen af Dansk Fiskerimuseum fra Brede til Djurslands Museum. Fiskerimuseet indrettes i den nyrestaurerede udstillingsbygningens underste etage, hvor de mange smukke modeller af fiskefartøjer og fiskegrej vil være det centrale. Fremover forestår der et omfattende indsamlings- og dokumentationsarbejde omkring fiskeriet langs den danske østkyst.

I 1980 er det 100 år siden, udtørringen af Kolindsund-området afsluttedes. Finansieret af Undervisningsministeriet og Århus amt er der på Djurslands Museum etableret en projektgruppe bestående af tre magistre, der foreløbig i et år skal udforske Kolindsunds historie. I samarbejde med egnarkiverne er der foretaget en indsamling af gamle fotografier fra området, der er arrangeret foredragsrække og studiekreds i sundets historie, Grenå Gymnasium har anvendt materiale indsamlet af projektgruppen, og i samarbejde med Pumpelauguet udgives i 1980 en bog om Kolindsunds historie. På længere sigt er det planen, at projektgruppen skal udarbejde skolemateriale om lokalhistorie.

I museets udstillinger er der nyopstillet en klunkestue samt en lille fotoudstilling om museets historie. To udstillingsrum er blevet istandsat, og der er indrettet særudstillingslokale. I samarbejde med oplysningsforbundet har museet afholdt studie-

kreds i arkæologi, Kolindsunds forhistorie og oldtidsvævning. Sammen med Djurslands Arkæologiske Forening har der været arrangeret en række foredragsaftener på museet.

I sommermånederne juli–august var Museumsgården rammen om »det levende museum«. Hver onsdag demonstreredes flinthugning, trædrejning, pottemageri, oldtidsvævning, kartning og spinding af uld, valkning, knipling og billedvævning på gamle norske og svenske væve. Hver fredag eftermiddag vistes Mester Jakel Teater og folkedans. Museet havde blandt andet gæstepræden af »Tingluti« og 32 folkedansere fra Sri Lanka.

I samarbejde med Odder Museum har Djursland Museum udarbejdet en vandrestilling om Østjyllands kyster. Sammen med en kunstmaler og to fotografer gennemsejledes kyststrækningen fra Gyllingnæs til Lystrup Strand på Nord-Djursland, først med en af Forsvarets orlogskuttere og siden i en uge med en fiskekutter. Der er udarbejdet to studiekasser til skolebrug: »Flintesmeden«, med et sæt »stenalderværktøj« i kopi og »Pottemageren«, med materiale om pottemageriet i Danmark.

I forbindelse med Grenå-ugen vistes maleriudstilling af Søndergård-billeder samt gamle luftfotos af Grenå og omegn. Museet har i det forløbne år haft tre større arkæologiske undersøgelser. En Ertebølle-skaldyngede ved Katholm er blevet undersøgt i samarbejde med Moesgård Museum, en meget spændende bronzealderhøj med ikke mindre end syv sten med skåltegn i fodkransens stensætning er blevet udgravet nær Rimsø, og endelig er

påbegyndt udgravning af en meget rig jernaldergravplads nær Ålsrode.

Museets stab er blevet udvidet med en revalident, der fortrinsvis tager sig af konserveringsmæssige opgaver. I sommermånederne har tre ungdomsarbejdsløse været tilknyttet museet, og iberegnet personale tilknyttet museet for mindre arbejdsopgaver har staben periodevis været oppe på 20–25.

Der er tilgået museet mange værdifulde genstande i årets løb, men først og fremmest må et meget smukt maleri af Mette Kornbeck nævnes. Det viser fiskeskuttere på havet ud for Grenå og skal indgå i det kommende Dansk Fiskerimuseum, der er på ca. 1000 numre.

Arbejder-, håndværker- og industrimuseet, Horsens

Jacob B. Jensen

Industrimuseet kunne 1. maj fejre 1-årsdagen for sin åbning. Dagen blev benyttet til at gøre en tradition af majdagen ved ikke at kræve entré af de besøgende denne dag.

Det har været et år med mange aktiviteter og mange vidnesbyrd om, at der er stigende forståelse og interesse for den nærmeste fortid. I december afholdt museet tre levende dage med aktiviteter i alle afdelinger. Dette fremstød, som var arrangeret af Lions Club i Horsens, blev en stor succes, idet over 4.000 gæstede museet i de tre dage.

I forbindelse med julearrangementet indviede museet sin nyeste afdeling, et

hvidtølsbryggeri fra landet. Det repræsenterer en virksomhedstype, som er karakteristisk for det industrielle gennembrud på linje med mejerier og slagterier. Det er alle virksomheder, der overtog opgaver, som hidtil var løst i hjemmene. Industrialiseringen betød på disse områder en uomtvistelig forbedring af kvaliteten. Vort bryggeri, der er fuldt funktionsdygtigt, består af kar og maskiner fra Østerby ved Fåborg og Hornsyld syd for Horsens. Genopstillingen er blevet ledet og bekostet af Jyske Bryggerier A/S (Ceres Bryggerierne), som museet er megen tak skyldig.

Den anden væsentlige udvidelse i det forløbne år er købet af en ejendom til indretning af arbejderboliger. Industrimuseet grænser op til den første andelsbyggeförening i byen, startet 1890 af redaktør Emil Bojsen. Kvarteret består af sammenbyggede huse med to eller tre lejligheder på højst 40 m². Kvarteret er meget attraktivt på grund af sine miljømæssige kvaliteter, og de fleste huse er nu målt ned til en-familie huse. Det lykkedes dog museet at overtage et af de sidste, der ikke er moderniseret. Ejendommen, som er opført i 1906, ligger umiddelbart bag museet. Erhvervelsen blev mulig takket være en gave fra E. og O. Hede Niensens fond. Det er planen at indrette de to lejligheder, sådan som arbejderboliger kan have set ud omkring 1880 og 1910. Så snart vi har samlet indbo, vil huset blive gjort tilgængeligt for publikum.

I begyndelsen af året havde Industrimuseet åbning på sin eneste hjemmeproducerede udstilling, som var blevet til i nært samarbejde med Handelsbanken

A/S. Udstillingen, der havde titlen »Penge og penges værd – Fra naturaløkonomi til pengeøkonomi«, var en plancheudstilling, som især henvendte sig til skolernes ældste klasser. Den viste med eksempler fra alle livets områder, hvordan vor levestandard har ændret sig i løbet af de sidste 100 år.

Også uden for museumsbygningens fire vægge har Industrimuseet været aktivt. Vi har et forbilledligt samarbejde med Arkitektskolen i Århus, Afd. for restaurering, by- og bygningspleje, og har bistået afdelingen ved flere projekter. Det største initiativ, museet var impliceret i, var opmålingen af jernstøberiet Ørkild i Svendborg. I løbet af 3 dage blev hele anlægget registreret og målt op af 23 studerende og lærere, som med kort varsel gjorde plads på studieplanen for denne utraditionelle ekskursion. Det var et eksperiment, som faldt heldigt ud og vil blive gentaget i fremtiden.

Forhistorisk Museum, Moesgård

Hans Jørgen Madsen

I 1978 havde Forhistorisk Museum ca. 130.000 besøgende, hvilket er hidtidig rekord og betydeligt mere end året før. En væsentlig årsag til denne publikumstilstrømning skal naturligvis søges i det dårlige sommervejr, der ikke fristede folk til at nyde ferielivets glæder ved skov og strand. Men også i vintermånederne, der almindeligvis er en »død« tid, var museet velbesøgt.

I januar–marts vistes nemlig National-

museets udstilling »Verdens kvinder – kvinders Verden«, der i usædvanlig grad nød publikums bevågenhed; og for os på Moesgård blev denne succes en belæring om, at netop månederne efter jul rummer gode muligheder for at få et større publikum i tale gennem særudstillinger.

Sommerens udstilling »Spillet om Nigeria« var opbygget af en gruppe lærere og studenter fra Etnografisk afdeling ved Aarhus Universitet. Den skildrede relationerne mellem U-lande og I-lande belyst gennem forholdene i Nigeria, og på grund af emnets politiske art affødte den nogen diskussion i dagspressen.

I juni stod et nyt vikingehus færdigt. I modsætning til dets nabo, det lerklinkede Hedebyhus, står det nye helt igennem opbygget af træ i den såkaldte bulhusteknik. Det er blevet indrettet som en handelsbod med et udvalg af de varer, vikingerne handlede med i deres nygrund-

Sceneri fra Vikingetræf 1978 ved Moesgård strand.

lagte byer, og det vil foreløbigt især tjene til gavn for besøgende skoleklasser. Desværre kan de restaurerede oldtidshuse med deres inventar kun lejlighedsvis være tilgængelige for det ordinære publikum, eftersom budgettet ikke kan bære fast vagtpersonale ved disse bygninger.

Foruden diverse andre særudstillinger og arrangementer, blandt andet i forbindelse med Århus festuge, skal det også nævnes, at der igen i 1978 gennemførtes et »Vikingetraf«, hvor vikingskibe og islandske heste fra det ganske land mødtes omkring handels- og håndværksboder ved Moesgård strand. Ingen af de mange frivillige deltagere her er udklædte som vikinger, men alligevel samler dette arrangement et stort publikum. Skønsmæssigt var der ca. 25.000 mennesker på standen i de to dage, det stod på, 22.–23. juli.

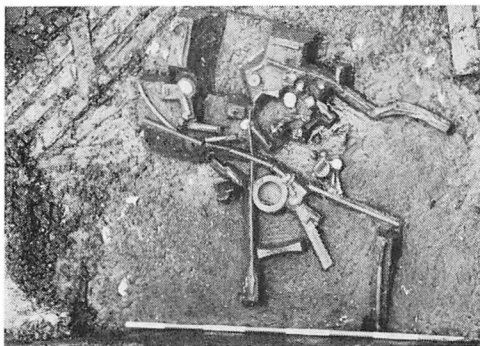
Men et museum er jo ikke blot publikumsrettet, det foretager også en række større og mindre undersøgelser, der skal

sikre registreringen og i mange tilfælde også bevaringen af fortidens levn. Der er foretaget flere stenalder-udgravninger, ved Overbygård nær Nr. Sundby er overraskende fremdraget en jernalderkælder fyldt med vinterforråd, og i Illerup ådal vælder det fortsat frem med våben og andet krigerudstyr fra romersk jernalder. Der er blevet gravet ved Øm kloster og ved herregården Vilhelmsborg, og også i fremmede verdensdele er der foretaget undersøgelser. En væsentlig del af dette arbejde gennemføres ikke af museets egne folk. Aarhus Universitets arkæologer og etnografer er stærkt engageret heri; men det hjembragte materiale konserveres og opbevares på Moesgård, og vore magasiner er nu bogstavelig talt fyldt til bristepunktet. En bedring af disse forhold er et af de væsentligste problemer for museet i den kommende tid.

Odder Museum

Jan Skamby

»Midlertidig lukket på grund af ombygning« er desværre den oplevelse, de fleste besøgende har haft af museet gennem det sidste års tid. I møllens stuehus, hvor der hidtil har været udstillet interiører fra landbohjem, er loftsetagen under istandsættelse, for at danne ramme om magasin og udstilling af museets tekstsamling. Samtidig er stueetagen blevet gennemisoleret og istandsat og vil ved genåbning kunne fremvise en nyopstilling af museets samling af almuemøbler, samt en længe

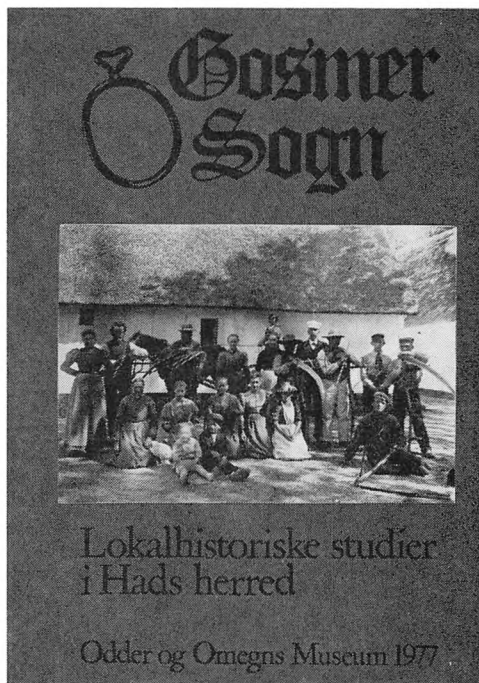
Våben og krigerudstyr i Illerup ådal. Efter de sidste års udgravninger står det nu klart, at våbenene er endt i den daværende sø i forbindelse med to ofringer efter krigshandlinger på egnen. Den ene tilhører tiden omkring 2000 e. Kr., den anden perioden omkring 400 e. Kr.

savnet skolestue. Museets almuehus, Rosensgade 84, er blevet istandsat indvendigt, og anvendes nu til administration. Huset rummer 3 mindre kontorer, samt et mødelokale.

Udstillingsvirksomheden har, som følge af ombygningerne, næsten udelukkende været baseret på særudstillinger. I månederne februar, marts og april 1977 vises udstillingen Rathlousdal, En slægt – et minde. Udstillingen var arrangeret af fru Emma Jakobsen og gav et billede af livet på herregården Rathlousdal i tiden fra omkring 1850 til ca. 1900. I oktober arrangeredes i samarbejde med Odder Kunstforening en udstilling af maleren Mogens Gissels billeder. I december og januar kunne vi vise noget om »Siv og Rør« – en udstilling om Uggelhuse, en by ved Randers Fjord, og i februar havde vi lånt udstillingen »Rumænsk Folkekunst«. Endelig afsluttedes vintersæsonen med fotoudstillingen »Karibuni« – tanzanianske billeder. Herudover har museet arrangeret en udstilling på Odder Bibliotek omkring museets aktiviteter, i denne forbindelse arkæologi og lokalhistorie.

Mens museet i den forgangne periode for en stor del har været lukket, har så mange flere benyttet lejligheden til at besøge os under vort arbejde i marken. Foruden en række mindre undersøgelser og besigtigelser er der, i forbindelse med vejforlægninger, foretaget arkæologiske undersøgelser af et broanlæg ved Åkjær å, samt af den banke, hvorpå Tvenstrup Kirke har ligget.

I samarbejde med Aarhus Universitet er der foretaget to udgravninger, ved henholdsvis Rude og Saksild, af bopladser fra

nygre stenalder. Bopladserne har både givet anlægsspor, samt et godt materiale i form af redskaber og keramik. Museets hidtil største arkæologiske undersøgelse fandt sted i foråret 78 som beskæftigelsesarbejde for unge arbejdsløse. Undersøgelsen, der stod på i 3½ måned, har omfattet udgravningen af en boplads fra ældre maglemosekultur (ca. 7.500–6.500 f. Kr.) ved Rude Skov. Fundsteder fra denne periode er meget sjældne, og denne ældre stenalderkultur er hidtil aldrig blevet klart dokumenteret i vores del af Østjylland.

Med støtte fra Århus Amts Museumsråd blev det i sommeren 77 muligt at gå i gang med projektet »Lokalhistoriske studier i Hads herred«. Ideen bag pro-

jektet har været at undersøge fortid, nu-tid og fremtid i et givet lokalmiljø sammen med de mennesker, der bor på stedet. Der nedsattes en styringsgruppe bestående af stud. mag. Hans Kruse Petersen, stud. mag. Jakob Vedsted samt undertegnede til at forestå arbejdet. Museet skulle tage initiativ til, planlægge og styre undersøgelsen, mens den egentlige indsamling af data, i det omfang det ville vise sig muligt, skulle være overladt til de lokale beboere.

Som undesøgelsesenhed valgtes Gosmer sogn. Det var oprindelig vor mening, når vi havde dannet os et overblik over, hvad der fandtes af materiale omkring sognet, at udsende indbydelser til en fællesaften i forsamlingshuset, og dér præsentere ideen med initiativet, noget af det indsamlede materiale, samt at opfordre beboerne til at gå aktivt med. Ud fra vore samtaler med de lokale beboere blev vi klar over, at skulle vi få folk til at møde op sådan en aften, måtte vi ud og præsentere os selv og projektet for en bredere kreds. I månederne september-oktober brugte vi så weekenderne på husbesøg. Vi havde forskelligt materiale med rundt og fik god lejlighed til at orientere om, hvad vi lavede. Vi besøgte 60 husstande, hvilket er ca. en trediedel af samtlige husstande i sognet. I januar udsendte vi indbydelse til en fællesaften for sognets beboere i Gosmer Forsamlingshus. Vedlagt indbydelsen var vores lille skrift om undersøgelsen. Vi havde regnet med et fremmøde på maximalt 70 mennesker, men der kom 145 for at høre, hvad vi havde at byde på.

Det videre arbejde er herefter foregået

som studiekredsvirksomhed, hvor de enkelte emnegrupper samles i forsamlingshuset eller privat. Styringsgruppen laver oplæg til hvert enkelt emne og deltager i møderne som vejledere. Der er i alt 50 af sognets beboere aktivt med i projektet, og de emner, der arbejdes med, er blandt andet bebyggelseshistorie, lokalplan, oldtid, sagn og historier, stednavne og sprog, skole og undervisning etc.

Ligeledes med støtte fra Århus Amts Museumsråd og i samarbejde med Djurslands Museum er der foretaget indsamlingsarbejde til udstillingen »Østjylland set fra havet«. Formålet med udstillingen er at give en beskrivelse i billeder og tekst af den del af den østjyske kyst, der strækker sig fra området omkring Lystrup Strand på Djursland og ned til Horsens Fjord. Udstillingen vil blive opstillet ved årsskiftet 78-79 på Odder Museum.

I forbindelse med de aktiviteter, der er foregået på museet, er der givet undervisning under AOF på Odder Ungdomsskole, Odder Højskole, Danmarks Lærerhøjskole og Marselisborg Seminarium.

Kulturhistorisk Museum, Randers

Brev til en skolepige

Kære Alice.

Tak for dit lange brev om praktikplads her på museet en gang til foråret. Du må godt sige til din lærer, at du kan komme her den uge. Så ordner han sikkert det nødvendige til den tid. Det var meget

morsomt, at du skrev og forklarede os, hvorfor du gerne vil i praktik på et museum. Jeg synes, det var rart at høre, at du kan li' museer (som regel, da!) – og at du ofte går på museum både med klassen eller på egen hånd. Du har tænkt lidt på at søge arbejde på et museum, når du kommer ud af skolen, skriver du, men synes det kunne være interessant at vide noget mere om museumsarbejde, før du bestemmer dig. Det lyder meget fornuftigt, og derfor vil jeg også forsøge at svare på nogle af dine mange forskellige spørgsmål.

Du skriver, at du har lagt mærke til, at museer er ret forskellige – nogle steder er der gamle huse, og andre steder skal man op ad en masse trapper i et nyt hus, nogle er små, og andre er store. Nogle steder ser man næsten kun gamle cykler, andre steder kun malerier eller udstopede dyr eller oldsager, og så er der museer, hvor lidt af hvert er blandet sammen. Det ene sted skal man betale, og det andet sted kan man bare gå lige ind – et sted går der en med rundt og fortæller, andre steder må man selv læse en masse for at få noget at vide, eller man kan få en båndoptager med indtalt foredrag med sig rundt. Der er nogle steder, hvor børn kun kommer ind sammen med voksne, og nogle museumsfolk hysser hele tiden, hvis man løber eller snakker højt, mens andre er flinke og godt gider snakke. Jeg kan godt forstå, at du synes, det er både spændende og forvirrende, at så forskellige steder alle kaldes *museum*. Du spørger også, om museer er noget, man skal have, fordi det står i en lov – og om hvem, der ejer museerne og be-

stemmer, hvordan det skal være de forskellige steder.

Der er faktisk ingen lov, som direkte siger, at man skal have museer i Danmark – på samme måde, som man for eksempel skal have skoler – men der er en lov, som siger noget om museer, der kan få penge fra staten. Lyder det sært? Det bliver mere indviklet endnu: forstår du, nogle museer ejes af staten (d.s.v. af alle danskere), og disse museer får kun penge fra statskassen gennem forskellige ministerier. Så er der museer, som enten ejes af et amt eller en kommune (d.v.s. de mennesker, som bor dér) – til dem giver staten penge i forhold til hvem, som arbejder på museet, og i forhold til hvor mange penge museet også får fra amtet og kommunen. Dette udregnes efter bestemte regler, som du kan høre mere om, når du kommer her, hvis du da synes, det kunne være spændende at vide mere om det med penge.

Der er mange museer, som kaldes selvejende institutioner, og de fleste af dem får penge på samme måde, og måske får de også noget fra en museumsforening. Endelig er der private museer eller samlinger, og de må betales af de privatpersoner, som ejer dem. Alt i alt er der over 300 steder i Danmark, som kaldes *museum*, og det er i grunden ret mange.

Men hvad er et museum for noget, spørger du. Tro det eller ikke: det er man slet ikke blevet enige om at forklare endnu – selv om der har været museer i Danmark i mere end 350 år! Dette skyldes nok blandt andet det, du selv har opdaget: at museer kan være meget forskellige, både med hensyn til det de samler

på, de bygninger samlingerne findes i, hvem som ejer samlingerne, og hvad det er for mennesker, som arbejder på museerne. Mange af os, som arbejder på museerne, synes for eksempel ikke, at det er rigtigt, at alle, der samler på et eller andet, kan kalde deres samling et museum – selv om de sætter et skilt op og lader folk komme ind. En sådan privatsamling kan nemlig sælges den dag, ejeren ikke synes, det er sjovt at have den mere. Det er også i orden at sælge en privatsamling. Men hvis ejeren nu har fået forskellige ting til samlingen fra mennesker, som troede, at når der stod MUSEUM på skiltet – så blev deres ting bevaret for eftertiden, så kan du nok se, det ikke er så godt, hvis disse ting bare sælges og spredes for alle vinde. De fleste mennesker tror nemlig, at på museerne passer man på tingene, så nogen også kan få dem at se for eksempel om 100 år. Derfor må de mennesker, som arbejder på et museum, heller ikke begynde at sælge af de ting, som de er sat til at passe på.

De ting, du ser på museerne, er noget, som mennesker har lavet for at klare sig i tilværelsen, eller det er ting, som hører hjemme i det naturmiljø, menneskene har levet og lever i – og som de også har lavet om på. På museerne mener vi nemlig, at man får meget mere ud af at se på de rigtige og ægte ting, og at det slet ikke er nok bare at se disse ting på billeder, i bøger, i TV eller på film. Derfor mener vi også, at museer skal være steder, som alle skal have adgang til – altså også børn, selv om de kommer alene! På museerne undersøger vi også tingene, sådan at vi kan svare på spørgsmål om, hvad tingene

er lavet af, hvor materialet er kommet fra, hvordan man har fået fat på det, hvordan man har transporteret det, og hvilke veje man kan have brugt til dét, hvordan materialet er bearbejdet til et redskab, hvilket arbejde redskabet er beregnet til, hvem der har brugt det, hvor gammelt det er o.s.v. Mange mennesker synes, det er sjovt bare at kigge på gamle sager, men der er mange, som gerne vil vide noget mere, og som spørger. Jeg kan godt betro dig, at der er mange, som spør' om noget, museumsfolkene slet ikke har tænkt på at undersøge før! Alt det, man efterhånden finder ud af, bliver skrevet op og ordnet på en sådan måde, at man kan finde svarene igen uden at bruge for meget tid på at lede. Hm – ærlig talt, så kniber det lidt med denne del af arbejdet. Og når jeg skal være helt ærlig, så er der faktisk en hel del, som venter på at blive lavet, i hvert tilfælde på de fleste museer jeg kender noget til. Også her hos os.

Vi skal altså bevare de ting, som er samlet på museerne. Det betyder, at vi ikke må sælge dem, men også at vi skal passe på, så de ikke bliver ødelagt. Det kan være meget svært, for nogle ting er meget skrøbelige, eller de er lavet af materialer, som ikke tåler for meget sollys, for megen tørke eller for meget vand. De bliver også let slidt, dersom man håndterer dem for meget. Alt sådan noget skal man tænke på, når man skal udstille dem, for eksempel. Desværre findes der jo også mennesker, som ikke rigtig synes, der er noget ved at eje ting sammen med andre – de vil have tingene selv derhjemme – og ofte sker der så det, at de stjæler ting

fra os andre, fra museerne, eller de får nogen til at stjæle for sig. Der er også dem, som bare vil smadre det, de ikke selv synes, der er noget ved. Så du kan nok forstå, at det kan være vanskeligt at passe på museumstingene, samtidig med at de både skal undersøges og udstilles, sådan at også de, der ikke arbejder på museerne, kan komme til at se dem.

Af alt det jeg har skrevet her, kan du nok forstå, at der er mange forskellige gøremål på et museum, og at man skal kunne mange forskellige ting for at arbejde her. Jeg kan trøste dig med, at der ikke er nogen museumsfolk, som kan det hele, vi må prøve at passe hver vor del, så godt vi kan. Nu kan du jo selv se, hvad vi laver, når du kommer, og snakke med de forskellige om, hvad de synes, der er godt at kunne i et museumsjob.

Venlig hilsen

Guri Dybsand

P.S. Som du måske véd, er der internationalt børneår i 1979. Du må godt tænke lidt over, hvordan du synes, museerne skulle være, for at børn kan få størst mulig glæde af at komme der. Prøv at skrive noget ned!

Silkeborg Museum

Christian Fischer

Det forløbne år har været det første »normale« år for Silkeborg Museum, siden den store ombygning fandt sted. At ombygningen og nyindretningen er faldet i

Eksempler fra Bøvings lysestagesamling.

publikums gunst, kan blandt andet aflæses af et besøgstal på 34.640. Bag kulisserne er der også begyndt at falde lidt mere ro over tingene, og en hel del af det registreringsarbejde, som vi i ombygningsperioden måtte udskyde, er nu ved at være ført à jour. Museets personalekapacitet har stillet sig hindrende i vejen for at kunne foretage rundvisninger; et ofte udtalt ønske. Som en noget upersonlig, men alligevel anvendelig metode, har museet fået indtalt rundvisninger på bånd, som kan afspilles via små kassettebåndoptagere, der kan lånes hos kustoden. I dag findes rundvisningerne på dansk og engelsk, men vil i løbet af kort tid blive suppleret med bånd på tysk, fransk og hollandsk.

Museets succesrige foredragsserie er blevet fortsat i det forløbne år, hvor blandt andet cand. mag. Ole Schiørring fortalte om de midtjyske klostre og deres oprindelse, cand. mag. Ebbe Nyborg fortalte om, hvem der stod bag opførelsen af Sinding kirke, og museumsinspektør Christian Fischer fortalte om indtryk fra

Thailand, oplevet under en gæsteforelæsning i Bangkok.

En af landets største privatejede samlinger af lysestager blev i marts måned skænket til Silkeborg Museum af pensioneret sparekassebogholder Otto Bøving. Hans samling, som kvalitetsmæssigt er utrolig høj, omfatter 70 eksemplarer med hovedvægten lagt på barok- og rokokomalmstager. En hængestage af jern har museet ladet kopiere til salg som souvenir.

Udgravningsmæssigt har der været flere gode fund at glæde sig over, men også enkelte, der skuffede. Blandt de glædelige udgravninger er udgravningen af en romertidsgravplads ved Alling nær Laven. Her blev afdækket tre grave, alle rigt udstyrede med gravgaver. En af gravene indeholdt en glasperlekæde med et søvlulke, samt en stor guldblerok.

Et andet spændende fund blev gjort ved Sønder Vissing. Her blev en grav fra det 4. århundrede efter Kristi fødsel udgravet. Blandt gravgaverne var der to lerkar, en bøjlenål, et stavbæger sammenholdt med brede bronzetøndebånd, og som nok det mest overraskende, et sæt glasspillebrikker, sorte og hvide, i alt 32 stykker, og som »rosinen i pølseenden«, et glasfad på 30 cm i diameter. Glastingene er endnu ikke færdigkonserverede; konserveringen, som foregår på Konservatorskolen i København, ventes færdigbragt i løbet af efteråret.

Blandt de mere skuffende udgravninger var en af en langhøj nær Salten. Langhøjen, som var 30 m lang og 5 m bred, indeholdt i midten et gravkammer fra de første agerbrugerers tid. Desværre viste

det sig, at gravkammeret var sprængt i luften, formodentlig i 1964 i forbindelse med stenrydning på marken.

Stor opsigt vakte det i dagspressen, at Silkeborg Museum kunne udstille endnu et moselig. Overskrifter som: »Tollundmandens love story afsløret i Silkeborg«, og »Gammel kærlighed så dagens lys«, kunne man finde i den »kulørte« presse. Bag disse overskrifter lå en nok så spændende historie, som dog næppe kan verificere de store ord. Moseliget af Ellingpigen blev i 1938 fundet af gårdejer Jens Zakariassen kun 90 meter fra, hvor man senere i 1950 fandt Tollundmanden. Efter udgravningen i 1938 blev Ellingpigen opmagasineret i København på Nationalmuseet. Magasineringen havde medført, at hun var blevet mumificeret, men da hendes frisure og det skindtøj, der havde dækket hende, stadigvæk var helt intakt, viste det sig gørligt, både ud fra videnskabelige og æstetiske betragtninger, at udstille hende.

Ellingpigens frisure består af to fletninger fra panden og nakken, som er bundet sammen og når ned ad ryggen. Hun havde været iklædt en hoftekort kappe, ellers nøgen. Omkring hendes ben var svøbt resterne af en anden kappe. Ved nærmere undersøgelse viste det sig, at der blandt hendes skindtøj lå to stumper af en strikke, og dette sammenholdt med, at hun ved fremdragelsen i 1938 havde en tydelig hængningsfure på halsen, gør, at vi tør slutte, at hun er blevet hængt. En kulstof-14 analyse viste, at hun måtte betragtes som samtidig med Tollundmanden, idet hendes død med stor sandsynlighed må sættes inden for perioden 225–

335 år f. Kr., mens Tollundmandens må ansættes til 180–250 f. Kr. Denne datering medfører, at de kan have kendt hinanden i jernalderen, men derfra og til de dramatiske avisoverskrifter er der et så langt stykke vej, at støtten for disse primært må hentes i fantasien og ikke i videnskaben.

Et lægehold fra Århus Amtssygehus, Århus Kommunehospital samt Århus Tandlæghøjskole, har haft Ellingpigen til nærmere undersøgelse, og i løbet af efteråret vil der komme en samlet beretning om undersøgelsesresultaterne. Hvad der er årsagen til, at hun ligesom Tollundmanden er blevet hængt og lagt i mosen, giver fundet ikke mange fingerpeg om, og vi må indtil videre henholde os til den almindelige opfattelse, at det drejer sig om et gudeoffer, men muligheden for, at det drejer sig om en, der har overtrådt samfundets spilleregler, kan heller ikke udelukkes.

I forbindelse med undersøgelsen af Ellingpigen blev en historie om et tredje moselig verificeret, idet dets finder, Tobias Lassen, Engesvang, kunne bekræfte, at han i 1927 stødte på et lig, der var dækket af en skindkappe. Umiddelbart efter opdagelsen styrtede tørvegraven sammen og dækker den dag i dag liget. Silkeborg Museum vil på et senere tidspunkt prøve at foretage en efterundersøgelse af dette fund.

Museumsinspektør Christian Fischers fortsatte samarbejde med Danmarks Radio – TV's provinsafdeling har i år resulteret i tre TV-udsendelser om historiske emner, først en udsendelse om pramfarten på Gudenåen, senere en udsendelse om

Ellingpigen udstillet på Silkeborg Museum.

de gamle vand- og vindmøller, og sidst på året kommer en udsendelse om glas med specielt henblik på renæssanceglasværkerne i Midtjylland.

Med oprettelsen af et konserveringsværksted for øje har museet fået istandsat en udbygning mod øst. Konserveringsværkstedets daglige funktion skal varetages af en konservator tekniker, som efter samråd med amtets øvrige konservatorer skal skære toppen af den konserveringsmæssige pukkel, således at vores specialister inden for konserveringen ikke bliver belastede med »banale« ting.

For Århus Amts Museumsråd har Silkeborg Museum udarbejdet tre »stenalderkasser«, som indeholder stenalderredskaber, trykte vejledninger og opgavesæt samt diasserier med lydbånd. Ligeledes for Århus Amts Museumsråd har museet udarbejdet fem diasserier omhandlede hele den forhistoriske periode. Diasserierne er forsynet med lydbånd.

Købstadmuseet »Den gamle By«

Hans Lassen

I Købstadmuseet »Den gamle By« har året 1978 været præget af stor byggeakti-

vitet. Denne er kommet i gang takket være tilskud fra Arbejdsformidlingen, der på denne måde har skaffet godt og meningsfyldt arbejde til en række dygtige håndværkere.

I løbet af årets første måneder afsluttedes byggeriet på de to huse fra Sønderborg, der sammen med Åbenråhuset er repræsentanter for sønderjysk byggeskik og er lagt i »Den gamle By«s Havbogade. De to huse er bestemt til at rumme det kommende museum for frimærker, en ny-skabelse inden for skandinavisk museums-verden. Fonden »Domus philateliae jutlandica« står bag dette initiativ på samme måde, som håndværkerorganisationer står bag »Den gamle By«s huse og værksteder. Ved en højtidelighed den 1. april blev nøglerne – og dermed ansvar og forpligtelser af Domus-udvalget – overdraget »Den gamle By«. Det blev en virkelig festdag. Generaldirektøren for postvæsenet ankom sammen med borgmester Hyllested til museets administrationsbygning, den gamle Århus Mølle, i diligenccen fulgt af postorkestret. I Møllesalen var en stor skare gæster, og her blev der talt af Købstadmuseets formand og dets direktør, af Domus-udvalgets formand og mange andre. Der blev overrakt gaver til det nye museum o.s.v. Efter højtideligheden var der lejlighed til at bese en udstilling i de nyopbyggede huse. Om aftenen var Domus-udvalget vært ved en sammenkomst i frimærkefolkenes lokaler i Rosensgade. Når sikkerhedsforanstaltningerne i løbet af sommeren er færdiginstalleret, bliver frimærkehuset en ny og interessant samling i »Den gamle By«, og et supplement til Posthuset i Åbenråhuset.

Yderligere er der blevet bygget på andre kanter i »Byen«. Foran Helsingør Theater, ud mod Viborgvej, er der blevet opført en mur, så teatret nu har fået en rigtig gård, og i det hele taget arkitektonisk er blevet skilt fra den moderne bebyggelse og det hektiske liv på den stærkt trafikerede gade.

Videre er der blevet arbejdet på at restaurere den lille kiosk på hjørnet af Viborgvej og Eugen Warmingsvej. Det vil være bekendt, at det er den første telefonkiosk i Århus, indviet 26. maj år 1900, efter arkitekt Thorkel Møllers tegning. Når restaureringsarbejdet er afsluttet, vil kiosken stå med mønsterværk i de nederste partier og de smukkeste røde, grønne og hvidgrå farver, suppleret af forgyldning. Øverst vil den, som i sin første prægtige begyndelse, have et ur med lys bag skiven, som byrådet i sin tid havde ønsket det. Den lille kioskbygning bliver et smukt minde om staden Århus, da den var ved at vokse sig stor.

Denne stemning af byggeskik omkring århundredskiftet har Købstadmuseet fortsat. Der er i forlængelse af gadeforløbet langs muren ved Helsingør Theater og kiosken opført et plankeværk, nøjagtigt kopieret efter det af arkitekt Høeg-Hansen tegnede plankeværk, der indhegnede tømmerpladsen på hjørnet af Viborgvej og Silkeborgvej. Her er – ved »Den gamle By« – genskabt og bevaret et Århus-eksteriør, et købstad-eksteriør, der ellers ville være totalt forsvundet. Plankeværket slutter til den – for et par årstid siden genopførte – pavillon fra Landsudstillingen i Århus 1909. »Den gamle By« regner sig selv som et barn af Landsudstillingen.

Høeg-Hansen var, som det vil være mange bekendt, medarbejder hos udstillingens ledende arkitekt, Anton Rosen. Høeg-Hansen blev i Århus og kom gennem mere end en menneskealder til at præge stadens arkitektur.

På den indre front er der blevet foretaget en katalogisering af museets meget store samling døre, der har fået plads i det nye magasin i det tidligere høvleværk i Hjortensgade. Endvidere er der påbegyndt en registrering af museets arkiv, først og fremmest af »Den gamle By«s samling af Høeg-Hansens tegninger.

Inden for udstillingsvirksomheden skal sommerudstillingen omtales. Den åbnede til Sct. Hans og lukkede sammen med Festugen. Det er en udstilling, der markerer Bing og Grøndahls Porcelænsfabriks 125 års jubilæum. Til forskel fra den fornemme udstilling i Kunstindustrimuseet i København, hvor vægten var lagt på fabrikkens indsats på et højt kunstnerisk niveau, hvor mange af vore mest fremragende dekorative begavelser arbejdede her og skabte klassiske enkeltstykker, var Købstadmuseets udstilling koncentreret om brugsporcelænet, som det har været at finde i de tusinde borgerhjem. »Den gamle By« fulgte hermed sit formål at vise købstadkulturen – i en af dens facetter. Udstillingen kom i stand ved megen velvilje og stor hjælp fra fabrikkens side, en hjælp og støtte, der ikke kan takkes nok for.

Fra 15. juli til 12. august har Østjysk Vævekreds haft en salgsudstilling i Mansardhuset. Det var en smuk og spændende udstilling, som vævekredsen kunne være

stolt af, og som museets gæster var glade for at besøge.

I museets tekstilafdeling på »Byens« torv åbnedes ved en lille højtidelighed d. 8. juni for en nyordning af hele samlingen. Det skal nok særlig fremhæves, at der i stueetagen er blevet indrettet plads – dels til et par væve, dels – hvad museet er meget glad for – plads til at børn med egne hænder kan arbejde med de gamle tekstilredskaber, som hørbryder, skættefod, uldkarter m. m. De gamle redskaber er nye, nøjagtige kopier. Vævene er derimod gamle, og i hele juli har medlemmer af Østjysk Vævekreds med stor velvilje demonstreret brugen af dem.

I »Århus Festuge« fra 2. til 10. september, hvor der traditionen tro har været holdt gammeldags marked i hele »Den gamle By«, har der – som det også er blevet tradition – i Mansardhusets sal været udstilling af unge kunsthåndværkere fra Østjylland. Her kan »Den gamle By« give kunsthåndværket en værdig ramme og hjælp til at fremme denne meget væsentlige side af dansk kultur.

I dagene fra 28. august til 1. september stod museet som initiativtager til Det tredje Symposium for Nordiske Dragt- og Textilforskere. Af pladsmæssige grunde var symposiets møder og forhandlinger henlagt til Unge Hjem Højskole, hvor deltagerne også boede.

Helsingør Theater har været brugt meget. Der har i vintersæsonen været afholdt en række fine og velbesøgte kammerkoncerter. »Den jyske Opera«s kor havde 29. marts en fremragende opførelse af Puccinis lille komiske opera »Gianni Schicchi«. Få dage efter, d. 6. april, dannede

teatret ramme om den unge sangerinde Sisse Lunøes debutkoncert. Til slut må omtales en meget lovende begivenhed, nemlig det nyoprettede Vaudevilletheaters opførelse af J. L. Heibergs »Nei« i Holger Bolands iscenesættelse. Det var en forestilling, der passede fuldkomment til

det lille Empire/Biedermeier teater. Forestillingen var lovende, fordi man må håbe, at alle gode kræfter vil slutte sig sammen om at give forestillinger af denne art et hjemsted her til glæde for publikum, for teaterkunstnere og for Købstadmuseet »Den gamle By«.

Østjysk Hjemstavnsforening

Virksomheden fra 1. oktober 1977 til 30. september 1978

Den årlige generalforsamling blev afholdt lørdag den 26. november 1977.

Efter beretningen var der bestyrelsesvalg, og bestyrelsen har senere konstitueret sig (se side 4).

Efter generalforsamlingen var der foredrag med lysbilleder af museumsinspektør dr. phil. Erna Lorenzen »Skriv fra hjertet eller la' vær'!«

Den 14. oktober havde vi besøg af Thorning amatørerne, der opførte »Æ Bindstouw« i »Helsingør Theater«. Arrangementet afholdtes i fællesskab med Århus Valgmenighed, og teatret var fyldt til sidste plads.

Den 2. februar var der møde på hotel Ansgar, hvor fru Esther Jakobsen fortalte om det gamle Århus specielt Frederik den VII's mor, prinsesse Charlotte, der var i exil i Århus, en interessant aften med mange deltagere.

13. april atter et arrangement sammen med Århus Valgmenighed, denne gang med højskolelærer Mads Lidegaard, der fortalte om den gamle hærvej. Dette foredrag blev fulgt op med en bustur ned langs hærvejen under kyndig ledelse af tidligere skoleinspektør Børge Barløse.

Den 27. august gik vor sensommertur til Kongstedlund, hvor godsejer Horsens fortalte om gårdens historie og specielt det store restaureringsarbejde, hans farbror havde foretaget. Det var meget interessant at se den gamle gård gjort i stand helt i gammel stil.

Bestyrelsen vil gerne her takke de mange, der støtter foreningen økonomisk og ved at deltage i vore arrangementer, tak til Århus Valgmenighed for godt samarbejde ved vore fælles møder og ture.

En varm tak til redaktionsudvalget, der står for udgivelsen af denne bog.

Erik Kjær.

Personregister

- Andersen, H. C., forfatter, 82.
Andersen, Jens, lokalhistoriker, 100.
Andersen, Stig, marsk, Møllerup, 56.
- B**
Bache, Otto, kunstmaler, 30.
Bahnsen, Henner (se side 7), 31.
Barløse, Børge, skoleinspektør, 119.
Begtrup, Gregers Otto Bruun, landokonom, professor, København, 28.
Behr-familien, Skaføgård, 47.
Bendixen, Rasmus, lokalhistoriker, Hasle, 102.
Berner, Henrik, slotsejer, Clausholm, 102.
Biilmann, H. H., skovrider, Hammel, 9.
Bille, Mogens, 78.
Bjerke, St., dendrolog, 30.
Blicher, St. St., præst, forfatter, 24.
Bloch, H. C., præst, Lisbjerg, 102.
Boas, præst, Lading, 61.
Bojsen, Emil, redaktør, Horsens, 106.
Boland, Holger, operasanger, 118.
Bredfeldt, godslæge, Frijsborg, 24.
Bruun-slægten, Fredericia, 59.
Bruun, Mathilde, Assens, gift med Gustav A. Hagemann sen., 59.
Buchel, borgmester, Bogense, 73.
Buthler-Jensen, Hans O., major, Højbjerg, 96.
Bødker, Peder, Bendstrup, 47.
Bøvning, Otto, sparekassebogholder, Silkeborg, 113–114.
- C**
Carl, Kiss, stuteriejer, Møllerup, 56.
Charlotte, prinsesse, Frederik VII's mor, 119.
Christensen, Elisabeth, gift med Alexander Langballe, 59.
Christian IX, dansk konge, 49.
Christiane, Mygind-kone, 69–70.
Cri-cri, danseskoleelev, Århus, 66.
- D**
Dahl, Bothilde, 95.
Damgaard Andersen, Peter, gårdejer, Hørret 95.
Danner, Louise Christine, gift med Frederik VII, 82.
Dina (Dinner), barn, Ristrup, 62.
Dybsand, Guri, museumsinspektør, Randers, 113.
- E**
Ebbesen, Niels, væbner, Nørre-Århus, 18, 64.
Elkjær, Kjeld, bibliotekar, Århus, 100.
Elling-pigen, 114–115.
Erik V Klipping, dansk konge, 56.
Eskil, biskop, 67.
Estrup, J. B. S., konseilspræsident, Skaføgård, 49.
- F**
Fischer, Christian, museumsinspektør, Silkeborg, 113, 115.
Flou, Bjarne, museumsinspektør, Grenå, 104.
Forsmann, Karen Marie, malkekone, Sabro, 65.
Frederik II, dansk konge, 77.
Frederik V, dansk konge, 29.
Frederik VII, dansk konge, 81–82, 119.
Friis, Hans, oberst, godsejer, Clausholm, 45, 70.
Friisholm, Lavard, kapelmester, Randers, 103.
Frijs, Christian Emil, søn af J. C. C. K. J. von Frijs, Frijsborg, 28.
Frijs, Jens Christian Carl Kragh Juel Vind von, greve, Frijsborg, 10–12, 28–29.
Frijs, Mogens, greve, Frijsborg, 30.
- G**
Gissel, Mogens, Kunstmaler, 109.
Glob, P. V., rigsantikvar, København, 46.
Gram, Carl Christian, overjægmester, 13.
Grundtvig, N. F. S., præst, forfatter, 68, 81.
- H**
Hagemann, Erna Maria, gift med G. A. Hagemann jun., (59–68).
Hagemann, G. A., jun., hoffjærgermester, godsejer, Bergsjøholm, Otto Hagemanns far, (59–68).
Hagemann, Grete, Otto Hagemanns søster, 60, 62, 65.
Hagemann, Gustav, Otto Hagemanns bror, 60, 62, 64–67.
Hagemann, Gustav Adolph, sen., geheimekonferensråd, Otto Hagemanns farfar, 59.
Hagemann, Lisken, Otto Hagemanns søster, 60, 62, 67–68.
Hagemann, Louise, Gustav A. Hagemann sen.s søster, 59.
Hagemann, Mathilde, gift med Gustav A. Hagemann sen., 59.
Hagemann, Otto (se side 7), 59–68.
Hagemann, Otto Waldemar, Rodtenseje, Otto Hagemanns oldefar, 59.
Hans, gartner, Ristrup, 64.
Hansen, Arne (se side 7), 69, 73.
Hansen, Martin, skuespiller, København, 103.
Harder, Poul, geolog, 76–77.
Haugsted, Augusta, pianistinde, Århus, 66.
Haurum, Niels, fotograf, 21, 27, 77, 79.
Heiberg, J. L., forfatter, 118.
Henry, gartnerensøn, Ristrup, 62.
Hiort-Lorenzen, H. R., slægtsforsker, 59.
Holstein-Rathlou-familien, 98.
Holstein-Rathlou, V. von, Rathlousdal, 97.

Horsens, Aksel M., godsejer, Kongstedlund, 119.
Hovvinkel (alias Petersen), præst, Fårup, 62.
Hübertz, J. R., historisk samler og topograf, 77.
Hyllsted, Orla, borgmester, Århus, 116.
Høeg-Hansen, A., arkitekt, Århus, 116–117.

Ingemann, B. S., præst, forfatter, 66.

Jakobsen, Emma, Odder, 109.
Jakobsen, Esther, 119.
James, Isaac Gateword, herskabstjener, St. Croix, 60.
Jensen, Axel, skovfoged, Moesgård, 95.
Jensen, Bernhardt, borgmester, Århus, 101.
Jensen, Jacob B., museumsinspektør, Horsens, 106.
Jensen, Johs. V., forfatter, 85.
Jensen, Peder, arkivar, Århus, 100.
Jensen, Wilh. Kjær (se side 7), 43.
Jessen, Jørgen, arkitekt, 99.
Johnsson, Bengt, professor, Århus, 103.
Jørgensen, E. Laumann, statskovrider, Hareskov, 29.
Jørgensen, Kaalund, doktor, Århus, 65.

Kabell, Frederik, apoteker, Randers, 65.
Keller, Louise, se Louise Hagemann, 59.
Klausen, Ib, lokalhistoriker, 100.
Knudsen, P., præst, Halling, 74.
Koch, Niels Ehlers, 90.
Kornbeck, Mette, kunstmaler, 106.
Kusk, Ellen, datter af Peter Kusk, 60.
Kusk, Knielsine, gift med Peter Kusk, 60.
Kusk, Peter, chauffør, Ristrup, vognmand, Espergærde 60.

Ladefoged, Kjeld (se side 8), 81.
Langballe, Alexander, grosserer, København, 59.
Langballe, Elisabeth, gift med Alexander Langballe, 59.
Langballe, Erna Maria, datter af Alexander Langballe,
gift med C. A. Hagemann jun., (59–68).
Langballe, Inga, datter af Alexander Langballe, 62, 65.
Langballe, Aase, datter af Alexander Langballe, 68.
Langen, Johan Georg von, formand, 13, 29.
Larsen, Lars Daugaard (se side 8), 9.
Larsen, S. Unmack, borgmester, Århus, 85.
Larsen-Ledet, Jørgen, planteavlskonsulent, Grenå, 36.
Lassen, Hans, museumsdirektør, Århus, 115.
Lassen, Tobias, fabrikant, Engesvang, 115.
Lemvig, direktør, Århus, 65.
Lidegaard, Mads, højskolelærer, 119.
Lorenzen, Erna, museumsinspektør, Hasle, 119.
Lunøe, Sisse, sangerinde, 118.

Meta, barn, Ristrup, 62.
Møller, Poul Martin, forfatter, 81.
Møller, Thorkel, arkitekt, Århus, 65, 116.

Neergaard, Dorthea Marie, Liliendal, gift med
C. E. Wiinholt, 27.
Nielsen, Eigil Hede, fabrikant, Horsens, 106.
Nielsen, J. A., faktor, Grenå, 100.
Nielsen, Ove Hede, direktør, Horsens, 106.
Nielsen, P. Chr., lektor, Hørsholm, 9, 29.
Nielsen, Svend, museumsinspektør, Gl. Estrup, 103.
Niemann, August, docent, Kiel, 9–10, 28.
Nohr, Bernt, dekorator, 103.
Nyborg, Ebbe, cand. mag., Århus, 113.
Nyhus, Minna, operasangerinde, 103.

Pedersen, Christian, fotograf, 95.
Petersen (alias Hovvinkel), præst, Fårup, 62.
Petersen, Frits (Fritsemand), søn af pastor Petersen,
Fårup, 62.
Petersen, Hans Kruse, stud. mag., 110.
Poulsen, Henrik, Hvitvedgård, 79.

Redts, P. (alias kansler Peder Reedt?), 78.
Reimers, M. N., apoteker, Århus, 65.
Riber, Anders, domorganist, Århus, 103.
Rode, Helge, forfatter, 94.
Rosen, Anton, arkitekt, 117.
Rosenkrantz, Elisabeth, Møllerup, 56.
Rosenkrantz, Holger, Skaføgård, 49.

Sand, Kirsten, koncertsangerinde, 103.
Schjørring, Ole, cand. mag., 113.
Schjøtz, Aksel, operasanger, professor, København, 66.
Secher, kammerherre, Skaføgård, 47.
Sejr, Emanuel, overbibliotekar, Århus, 101.
Skamby, Jan, museumsassistent, Odder, 108.
Spange, Olaf, cand. phil., huslærer, Ristrup, 66.
Søholm, Ejgil, bibliotekar, Hasle, 101.
Sondberg, Bonna, operasangerinde, København, 103.

Thomsen, Karl V., overbibliotekar, Viby J., 101.
Tollund-manden, 114–115.
Torstensson, Lennart, svensk hærfører, 78.
Trolle-familien, Møllerup, 56.

Valdemar IV Atterdag, dansk konge, 69.
Vedsted, Jakob, stud. mag., 110.
Weismann, E., jagthistoriker, 29.
Vestergaard, Kristian (se side 8), 75.
Weyse, C. E. F., komponist, 66.
Wiinholt, Claus Edvard, overforster, Frijsenborg,
10–11, 23–24, 27, 29–30.
Wiinholt, Dorthea Marie, gift med C. E. Wiinholt, 27.

Zakariassen, Jens, gårdejer, Elling, 114.

Oehlschläger, Adam, forfatter, 94.

Stedregister

- Afrika, 68.
Aidt skov, Frijsenborg, 21.
Ajstrup Camping, 89.
Akropolis, Athen, 84.
Alling, 114.
Alling å, 45–46.
Allingådal, 46.
Alsbøl hoved, Djursland, 53.
Amerika, 68.
Ammel hede, Djursland, 45.
Andi, Djursland, 47.
Arbejder-, håndværker- og industrimuseet, Horsens, 106–107.
Arkitektskolen, Århus, 104, 107.
Asien, 63.
Assens, 59.
Assentoft, 36, 44.
Audiensgemakket, Clausholm, 103.
Auning, 48, 104.
Auningshallen, 104.
- Barkær, Djursland, 54.
Begtrupvig, 58.
Bendstrup, 47–48.
Bergsjöholm (svensk gods), 60, 68.
Bing og Grøndahls Porcelænsfabrik, København, 117.
Bjerre herred, 76.
Bjørnegrotten, Rathlousdal, 98.
Blommehaven, campingplads ved Århus, 89.
Bogense, 73.
Boller (gods), 9–10, 22, 28.
Bornholm, 39, 81.
Borre skov, Frijsenborg, 22.
Borridsø skov, Frijsenborg, 21.
Borupgård, Sjælland, 68.
Boskov, Frijsenborg, 21.
Brede, 105.
Bredstrup, Djursland, 32.
Bregnet sogn, 78.
Brokbakken, Skåde skov, 89.
Brusminde (gård), Følle, 76.
Bøgebjerg, Djursland, 45.
Bøjen, Djursland, 47.
Bøjnehede, Djursland, 47.
Bøjstrup skov, Djursland, 33.
Bønnerup strand/havn, 100.
Bøsbrovej, Randers, 43.
- Ceres Bryggerierne, Århus, 106.
Christiansø, 81.
Clausholm (gods), 45–46, 69–70, 102–103.
Clausholm skov, 69.
Clausholmvej (nr. 23), Randers, 43–44.
- Danmark, 9, 28–31, 35–39, 46, 55, 60, 70, 76, 81, 92, 94, 102, 105, 110.
Danmarks Lærerhøjskole, Århus 110.
Dansk Fiskerimuseum, Brede, 105.
Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup, 103–104.
Dean Forest, England, 92.
Dibbelbro, Djursland, 52–54.
Dibbelbæk, Djursland, 52, 54.
Djursland, 31–42, 100, 104–106, 110.
Djurslands Museum, Grenå, 104–106, 110.
Dråby sogn, Djursland, 58.
Dynesøje, Djursland, 51.
Dyrehaven, Frijsenborg, 13, 18.
Dyrhuset, Frijsenborg, 29.
Dystrup–Ramten søerne, Djursland, 34.
Dåleren, Djursland, 35.
- Ebeltoft, 43–58, 70, 75.
Ebeltoft–Grenå landevej, 58.
Ebeltoft sogn, 58.
Ebeltoftvig, 58.
Egsmark, Djursland, 58.
Eldrup skov, Løvenholm, 37.
Elev, Djursland, 52, 54.
Ellevevej, Thorsager, 79.
Elling, 114–115.
Elsborg mose, Løvenholm, 37.
Endrupmarken, Frijsenborg, 30.
Engesvang, 115.
England, 9, 29, 92.
Engum, 76.
Espergærde, 60, 68.
Essenbæk sogn, Djursland, 44.
Essig, Djursland, 53, 55.
Estvadgård, ved Skive, 29.
Eugen Warmingsvej, Århus, 116.
Europa, 41, 91–92.
- Fajstrup krat, Frijsenborg, 17.
Fajstrup skov, Frijsenborg, 17.
Fannerup, Djursland, 37.

- Feldballe, Djursland, 53, 55–56, sogn, 56.
 Femmøller, Djursland, 36.
 Fillerup, 97.
 Finderup, 56.
 Fiskerimuseet, Grenå, 105–106.
 Fjellerup, Djursland, 40.
 Fjerdingskarret, Djursland, 58.
 Foldby skov, Frijsenborg, 18.
 Folevad, Dibbelbæk, 54.
 Forest dominale de Fontainebleau, Frankrig, 92.
 Forhistorisk Museum, Moesgård, 88, 105, 107–108.
 Frankrig, 92.
 Fredericia, 59.
 Frederikshøj kro, Århus, 91.
 Frijsenborg Dyrehave, 13.
 Frijsenborg grevskab/gods, 9–10, 12–13, 15, 20–21, 24, 28–30, 64.
 Frijsenborg-skovene, 9–30.
 Fløjstrup, 45–46, 85, 94.
 Fuglsang, Frijsenborg, 19.
 Fuglsø mose, Djursland, 40, 42.
 Følle, 51, 75–76, 80.
 Følle mølle, 80.
 Fåborg, 106.
 Fårup, 62, 76–77, 80.
 Fårup kommune/egn, 65, 76.
 Fårup skov, 78.
- Gallihøj, Bøjen, 47.
 Gammel Estrup, 44, 103–104.
 Gammel Rajsvej (alias Jordemodervejen), 44.
 Gammel Ølstvad kro, 44.
 gamle By, Den, se Købstadmuseet, Den gamle By.
 Gamle Dyrehave, Frijsenborg, 17.
 Gamle Dæmning, Kolindsund, 104.
 gamle Ebeltoft–Grenå landevej, Den, 57.
 gamle Kirkevej, Den (Rostved-Thorsager), 53.
 gamle Købmandsgård, Den, Grenå, 104.
 gamle Randers–Ebeltoft landevej, Den, 43–58.
 gamle Randers–Grenå landevej, Den, 45.
 gamle Randers–Skanderborg landevej, Den, 43.
 gamle Århus–Ebeltoft landevej, Den, 53–55.
 gamle Århus–Grenå landevej, Den, 51, 53–54.
 gamle Århus Mølle, Den, Købstadmuseet, 116.
 gamle Århus–Randers landevej, Den, 43–44.
 Gartnernes Auktionshal, Grenå, 105.
 Georgsminde-lavningen, Djursland, 34–35, 39.
 Gjerrild, Djursland, 33.
 Gjerrild klint, Djursland, 36.
 Gjesing, Djursland, 34.
 Glatved, Djursland, 32–33.
 Gosmer forsamlingshus, 110.
 Gosmer sogn, 110.
 Gravhøj skov, Boller, 28.
 Gravkapellet, Rathlousdal, 98.
 Gravlunden, Boller, 28.
 Grenen, 81.
 Grenå, 32–34, 36, 43, 45, 51, 54–55, 57, 75, 100, 104–106.
 Grenå gymnasium, 105.
- Grenå Museum, se Djurslands Museum.
 Grenå–Randers landevej, 34, 43.
 Grenåvej, Randers, 43.
 Gribskov, 29.
 Grønttorvet, København, 59.
 Gudenå, 21, 28, 115.
 Gunderuplund, Djursland, 44.
 Gunderupmose, Djursland, 44.
 Gylling (sogn), 100.
 Gyllingnæs, 105.
- Hads herred, 109.
 Haffdskov, Djursland, 78.
 Haldsø, Djursland, 44.
 Hallendrupdalen, Djursland, 33.
 Halling (kirke), 74.
 Halstedkloster, Lolland, 12.
 Hamleds grav, Djursland, 45.
 Hammel, 9, 24.
 Hammel kirke, 13.
 Hammel skov, Frijsenborg, 18.
 Hammel sogn, 17.
 Hammerum sogn, 23, 29.
 Handelsbanken A/S, Horsens, 106.
 Hanghedegården, 64.
 Haurum kirkegård, 27, 29.
 Haurum skov, Frijsenborg, 20.
 Havbogade, Købstadmuseet, 116.
 Haxholm (gods), 22.
 Haxholm Dyrehave, Frijsenborg, 22.
 Hedebyhuset, Forhistorisk Museum, 107.
 Hedeskov, Djursland, 50, 78.
 Hegedal, Djursland, 40.
 Hejlskov, Djursland, 47.
 Helgenæs, Djursland, 58.
 Helligkilde, ved Odder, 97.
 Helsingør Theater, Købstadmuseet, 116–117, 119.
 Hemmed, Djursland, 40.
 Herresbjerg, Djursland, 47.
 Hestehaven, Kalø, 78–79.
 Himmelbjerg-egnen, 81.
 Hjortensgade, Århus, 117.
 Hog (Håg) (gård), Djursland, 52–54.
 Holland, 29.
 Hollandsbjerg, Djursland, 36.
 Holsten, 59.
 Hornslet, 48, 102.
 Hornsylv, 106.
 Horsens, 22, 106.
 Horsens fjord, 110.
 Hotel Ansgar, Århus, 119.
 Hotel Marselis, Århus, 89.
 Houlbjerg skov, Frijsenborg, 20.
 Hovvejen, Voldby–Frijsenborg, 21.
 Hund skov, Frijsenborg, 20.
 Hvilsager (sogn), Djursland, 47–49.
 Hvilsager kirke(bakke), 47.
 Hvilsager skov, 48.
 Hvitvedgård, Djursland, 52–54, 79–80.

- Hvitvedgårds plantage, 54.
 Hvorslevgårds skov, Frijsenborg, 21.
 Hørning (sogn), Djursland, 43–46, 69–70.
 Hørninggård, 45.
 Hørning hospital, 45, 70.
 Hørning kirke (gård), 45–46.
 Hørningske Stiftelse, Den, se Hørning hospital.
 Hørret, 95.
 Hørsholm, 9.
 Håg, se Hog.
- Illerup ådal, 108.
 Industrimuseet, se Arbejder-, håndværker- og industrimuseet.
- Jagt- og Skovbrugsmuseet, Hørsholm, 24.
 Jelshøj, ved Århus, 84, 86, 88.
 Jordemodervejen (alias Gammel Rajsvej), 44.
 Juellinge (baroni), Lolland, 12.
 Jylland, 9–10, 18, 22, 28–29, 32, 39, 42, 51, 78–79, 81–82, 96, 100–101, 105, 109–110, 115, 117.
 Jyske Bryggerier A/S (Ceres), Århus, 106.
- Kajshale, Djursland, 52.
 Kalk- og teglværkslaboratoriet, 102.
 Kalø avlsgård/ladegård, 52–55, 80.
 Kalø-egnen, 79.
 Kalø-skovene, 78, 94.
 Kalø slot, 53–54.
 Kalø vig, 34, 76–77.
 Karlby, Djursland, 32, 73.
 Karlby kirke, 74.
 Karskov, Løvenholm, 34.
 Kastbjerg, Djursland, 34.
 Katholm (gods), 105.
 Kattegat, 31–32, 34, 72, 81.
 Kejlstrup, Djursland, 55.
 Kiel, 9, 59.
 Klosterholm skov, Djursland, 78.
 Kohaven (Koehaugen), Kalø, 78–79.
 Kolindsund, 36, 50, 52, 104–105, -området, 105.
 Kongesalen, Clausholm, 102–103.
 Kongstedlund (gods), 119.
 Konservatorskolen, København, 114.
 Korup, Djursland, 54.
 Kraglund (gård), Frijsenborg, 13, 23, 27, 29.
 Kristrup, ved Randers, 43–44.
 Kristrup kirke, 44.
 Krogsager, Djursland, 46.
 Krogsbæk, 73.
 Krogsbæk gamle kirke, 73.
 Kulturhistorisk Museum, Randers, 110.
 Kunstindustrimuseet, København, 117.
 København, 59, 114, 117.
 Købstadmuseet, Den gamle By, Århus, 115–118.
- Lading kirke, 61.
 La Grange, sukkerplantage og -fabrik, St. Croix, 59.
 Langesø, Djursland, 57.
- Langkastrup, Djursland, 45.
 Latbjerg, Djursland, 52.
 Laurvig (norsk grevskab), 29.
 Laven, 114.
 Lemmer, Djursland, 47.
 Liliendal, Sjælland, 27.
 Lime (sogn), Djursland, 46–47.
 Lisbjerg (kirke), 102.
 Lisbjerg herred, 51.
 Lolland, 12, 27.
 Lolland-Falster, 12.
 Lund, Djursland, 45.
 Lykkeshøj (gård), Kristrup, 43.
 Lyngballe (gård), 17.
 Lyngballe skov, Frijsenborg, 17.
 Lyngsbækgård, Djursland, 58.
 Lyngå (skov), Frijsenborg, 20.
 Lystskov, Frijsenborg, 24.
 Lystrup strand, 105, 110.
 Løvenholm Langsø, 37.
 Løvenholm-skovene, 34, 37–40.
- Mansardhuset, Købstadmuseet, 117.
 Mariendal, 88–89.
 Marselisborg seminarium, 110.
 Marselisborg-skovene, 88, 94.
 Mejlgård (gods), 37.
 Mellemmølle, se Skørring mølle.
 Midt-Djursland, 33–34.
 Midtjylland, 82, 115.
 Moesgård (gods), 27, 85, 88, 107–108.
 Moesgård Museum, se Forhistorisk Museum.
 Moesgård skov, 85, 88.
 Moesgård skovfogedbolig, 95.
 Moesgård strand, 85, 89, 95, 107–108.
 Mols, 31, 34, 84, Bjerger, 76.
 Mols herred, 57.
 Mundelstrup st., 66.
 Museumsgården, Grenå, 105.
 Mygind, Djursland, 45, 69–72.
 Mygind kirkegård, 72.
 Møgelkjær (gods), 9–10, 12, 22.
 Møllerup (gods), 55–56.
 Møllesalen, Købstadmuseet, 116.
 Mørke (sogn), 48–49.
- Nationalmuseet, København, 102, 107, 114.
 Niels Ebbesens eg, 64.
 Nigeria, 107.
 Nimtofte, Djursland, 35.
 Nord-Djursland, 105.
 Nordeuropa, 41.
 Nordjylland, 32.
 Nordsjælland, 13, 29.
 Norge, 10–11, 29, 41.
 Noringure, Frijsenborg, 15.
 Norsminde havn, 89.
 NU Yoga Ashrama, meditationscenter, Gylling, 100.
 Nybro, Ryom å, 49, 51.

Nybrogård, 49.
 Nølev skole, 101.
 Nørager, Djursland, 33.
 Nørre Djurs Egnarkiv, 100.
 Nørre herred, Djursland, 52.
 Nørreherredsvejen, Djursland, 51, 54.
 Nørrejylland, 28–29.
 Nørreeris (hovgård), 18, 64.
 Nørreeris skov, 64.
 Nørre Sundby, 108.

Odder, 59, 96–99, 105, 108–109.
 Odder bibliotek, 109.
 Odder højskole, 110.
 Odder kommune, 96, 98.
 Odder Museum, 105, 108–110.
 Odder ungdomsskole, 110.
 Odder å, 96, 98.
 Oddesund, 24.
 Overbygård, ved Nr. Sundby, 108.

Paderup, Djursland, 44.
 Paderupvej, Randers, 44.
 P. Bødgers høj, Djursland, 47.
 Petersgård, Sjælland, 29.
 Pindstrup, 48, 50.
 Pindstrup-Thorsager-vejen, 50.
 Polhøje, Djursland, 52.
 Posthuset, Købstadmuseet, 116.
 Præstdal, Djursland, 46.

Rakersø (mose), Frijsenborg, 12, 29.
 Randers, 21, 33–34, 43, 45, 47, 55, 58, 64, 75, 103, 110.
 Randers amt, 9.
 Randers bro, 43.
 Randers-Ebeltoft vejen, 46, 55–56, 70.
 Randers fjord, 36, 45, 109.
 Randers-Grenå landevej, 75.
 Rendsborg, 59.
 Rathlousdal (gods), 96–99, 109.
 Riis skov, Frijsenborg, 17, 92, 94.
 Rimsø, 105.
 Ringmose, Kalø, 78–79.
 Ristrup (gods), 59–68.
 Rodtenseje (gods), 59.
 Romalt, Djursland, 33.
 Rosenborg, København, 103.
 Rosenholm (gods), 69.
 Rosenholmå, 69–72.
 Rosenholm ådal, 69.
 Rosensgade nr. 84, Odder, 109
 Rosensgade, Århus, 116.
 Rosmus, Djursland, 32.
 Rostved, Djursland, 50, 52–54.
 Rostved bygade, 54.
 Rostved skov, 78.
 Rude, Østjylland, 109.
 Rude skov, Østjylland, 109.
 Rye, 19.

Rye Nørreskov, Frijsenborg, 19.
 Ryomgård, 33.
 Ryom å, 49–51.
 Rævhøj skov, Frijsenborg, 18, 28.
 Rønde, 77, 80.
 Rønde kro, 80.
 Råhøj, Troldskoven ved Århus, 82.

Sabro, 60–65, 67.
 Sabro-Fårup kommune, 65.
 Sabro sogn, 67.
 Saksild, 109.
 Sall skov, Frijsenborg, 20.
 Salten, 114.
 Samsø, 84.
 Sandmarken, Djursland, 50.
 Sangstrup klint, Djursland, 31–32.
 Sct. Trinitatis kirke, Hørning, Djursland, 45.
 Sekura fabrik, Clausholmvej nr. 23, Randers, 44.
 Silkeborg, 114.
 Silkeborg Museum, 113–115.
 Silkeborgsøerne, 82.
 Silkeborg å, 116.
 Sinding kirke, 113.
 Sjellebro, Djursland, 46, 70.
 Sjellebro kro, 46, 70.
 Sjælland, 10, 13, 27, 29, 67–68.
 Skagerak, 81.
 Skaføgård (gods), 47–49.
 Skaføgård-Mørke vejen, 49.
 Skaføgård hovdige, 48–49.
 Skaføgårdsvej, 48.
 Skanderborg, 43, 97.
 Skanderborg-Odder landevej, 97.
 Skansebakken, Randers, 43.
 Skejby kirke, 102.
 Skejby-Lisbjerg-Ølsted Sognekirke, 102.
 Skippergyden, Thorsager, 51.
 Skive, 29.
 Skjelbro, se Sjellebro.
 Skorstenene, Sangstrup klint, 31–32.
 Skotland, 15, 29–30.
 Skovlunden, ved Århus, 83.
 Skrejper, Djursland, 51–52, 75, 80, -egnen, 76.
 Skæppen, Djursland, 58.
 Skørring, Djursland, 47, 70.
 Skørring mølle, 70, 73.
 Skåde skov, 89.
 Smedien, Rathlousdal, 98.
 Smogen (Smouen), Djursland, 51–52, 54, 75, 77.
 Smouen, se Smogen.
 Sophie Amaliegaard-distriktet (skov), ved Hornslet, 102.
 Sri Lanka (tidl. Ceylon), 105.
 Stampen-Gårdene, ved Assentoft, 44.
 Statsbiblioteket, Århus, 101.
 St. Croix, 59–60.
 Steinwehr (gods), Holsten, 59.
 Stenalderhavet, Djursland, 36.
 Stenvad, Djursland, 40.

Store Bavnehøj, Djursland, 77.
Strømmen (s gade), Randers, 43, 75.
Stubbe sø, Djursland, 57.
Studstrup, 86.
Suensbro Mølle, se Skørring mølle.
Svendborg, 107.
Swenstorp Bromøllnæ, se Skørring mølle.
Sverige, 34, 59.
Sydsjælland, 29.
Syvveje, Djursland, 47.
Søbylunde, Frijsenborg, 20, 22.
Søbækgård, Sjælland, 67.
Søften, 64.
Sømærketræerne, Moesgård strand, 95.
Sønderborg, 116.
Sønder Hald (herred), Djursland, 45, 47, 57, 104.
Sønder Kastrup, Djursland, 47.
Sønderskov, Frijsenborg, 17.
Sønder Vissing, 114.

Tebbestrup, Djursland, 33.
Termestrup, Djursland, 48.
Thailand, 114.
Thorning, 119.
Thorsager (sogn), Djursland, 49–54, 75–76, 78–80.
Thorsager birk, 78–79.
Thorsager Heides skov, 79.
Thorsager Hoed skov, 78.
Thorsager kirke, 53.
Thorsager kro, 54.
Thorsager–Rostved vejen, 52–53.
Thorsager Tychi skov, 78.
Thorsager Østerskov, 78.
Thors mølle, ved Århus, 91.
Thorsø, Djursland, 36.
Thunø, 84.
Tinning skov, Frijsenborg, 15.
Tirstrup, Djursland, 34.
Toustrup skov, Frijsenborg, 18.
Tollund, 114–115.
Troldestenen, Djursland, 46.
Troldehøje, Djursland, 52.
Trolskoven, ved Århus, 83.
Tustrup (gård), Djursland, 46.
Tvenstrup kirke, 109.
Tyskland, 29.
Tåstrup bygade, Djursland, 55.

Uggelhuse, Djursland, 45, 109.
Uhrmose, Frijsenborg, 12.
Ulstrup, Djursland, 57.
Ulstrup kro, 57.
Ulstrupå, 57.
Ulvedal, Djursland, 51–52.
Unge Hjemts højskole, Skåde, 117.

Varna, ved Århus, 101.
Vejerslev krat, Frijsenborg, 22.
Vejle, 22.
Vejle amt, 10, 22.
Westerborg, Lolland, 27.
Vesterhavet, 82.
Viborg, 17.
Viborg amt, 9–10, 20.
Viborgvej, Århus, 116.
Vilhelmsborg (gods), 108.
Vilhelmsborg skov, 88.
Vilstrup (-vejen), Djursland, 44.
Virring, Djursland, 45.
Vognkjær skov, Frijsenborg, 17.
Voldby, 21.
Voldum, Djursland, 44.
Vor Frue kirke, Århus, 102.
Vosnæs, Djursland, 77.
Vrads Sande, 82.

Ølsted, 102.
Ølvad bro, Djursland, 54.
Øm kloster, 67, 108.
Ørkild, Fyn, 107.
Ørkild jernstøberi, ved Svendborg, 107.
Ørnebjerg, Djursland, 52.
Ørnereden, ved Århus, 101.
Øster Alling (vejen), Djursland, 47.
Østerby, ved Fåborg, 106.
Østergård skov, Frijsenborg, 20.
Østerskov, Djursland, 78.
Østersøen, 34, 41.
Østjylland, 29, 96, 100, 105, 109–110, 117.

Åbenråhuset, Købstadmuseet, 116.
Åkjær å, 109.
Ålehus, se Uggelhuse.
Ålsrode, 106.
Århus, 17, 43, 51, 53–55, 60, 62, 64–66, 77, 81–83, 86–88, 104.
Århus amt, 9–10, 15, 96–97, 101–102, 104–105, 107–110, 115–117, 119.
Århus Amtssygehus, 115.
Århusbugten, 84, 94.
Århus havn, 101.
Århus kommune, 88.
Århus Kommnehospital, 115.
Århusområdet (-egnen), 83, 95.
Århus–Randers jernbanen, 64.
Århuskøvene, 85, 90–92, 94.
Århus stift, 78.
Århus Tandlæghøjskole, 115.
Aarhus Universitet, 101, 107–109.
Århus–Viborg landevej, 17.
Århus å, 84.
Årslev (vejen), 44–45.

